Slavomír Finďo • Michaela Skuban

AKO CHRÁNIŤ
HOSPODÁRSKE ZVIERATÁ
PROTI VEĽKÝM ŠELMÁM

SPOLOČNOSŤ PRE KARPATSKÚ ZVER

Slavomír Finďo • Michaela Skuban

AKO CHRÁNIŤ HOSPODÁRSKE ZVIERATÁ PROTI VEĽKÝM ŠELMÁM

SPOLOČNOSŤ PRE KARPATSKÚ ZVER
2011

Názov: Ako chrániť hospodárske zvieratá proti veľkým šelmám
Autori: Slavomír Finďo
Michaela Skuban
Vydal: Spoločnosť pre karpatskú zver, Tulská 29, SK-96001 Zvolen
Rok: 2011

Fotografie na prednej strane obálky: Slavomír Finďo
Fotografia na zadnej strane obálky: Pavol Kostúr

© Spoločnosť pre karpatskú zver 2011

ISBN 978-80-970835-2-6

OBSAH

ÚVOD 5

1. ZÁKLADNÉ ÚDAJE O VEĽKÝCH ŠELMÁCH 7
1.1 Vlk dravý (*Canis lupus*) 7
1.2 Medveď hnedý (*Ursus arctos*) 9
1.3 Rys ostrovid (*Lynx lynx*) 10

2. CHARAKTERISTIKA A PRÍČINY ŠKÔD 12
2.1 Škody spôsobené veľkými šelmami na Slovensku 16
2.2 Sezónna dynamika výskytu škôd 23

3. URČENIE PÔVODCU USMRTENIA HOSPODÁRSKYCH ZVIERAT 25
3.1 Určenie koristi usmrtenej vlkom 25
3.2 Určenie koristi usmrtenej medveďom 39
3.3 Určenie koristi usmrtenej rysom 43

4. TRADIČNÉ A MODERNÉ METÓDY STRÁŽENIA HOSPODÁRSKYCH ZVIERAT 46
4.1 Pastierske strážne psy v Ázii, Európe a USA 46
4.2 Vlastnosti a výchova pastierskych strážnych psov 74

5. ELEKTRICKÝ OPLÔTOK A ODRÁDZADLÁ 93

ZÁVER 97

POĎAKOVANIE 97

POUŽITÁ LITERATÚRA 98

Vydanie tejto publikácie podporili:

ÚVOD

Odveká konkurencia medzi človekom a veľkými šelmami nadobudla nový rozmer po zavedení chovu prvých domácich zvierat asi pred 10 000 rokmi. Koristenie oviec a kôz nútilo ľudí hľadať možnosti ochrany svojho majetku. Od staroveku až do nedávnej minulosti sa šelmy pokladali za úhlavných nepriateľov človeka, preto boli ničené a prenasledované všetkými dostupnými spôsobmi. Lov nebol orientovaný iba na likvidáciu škodlivých jedincov šeliem, ale bol vždy obľúbenou činnosťou vyšších spoločenských vrstiev. Jeho dôsledkom bolo vykynoženie predátorov na rozľahlých územiach zrodu prvých civilizácií v oblasti Blízkeho východu a neskôr všade tam, kde vkročil človek a zaviedol chov hospodárskych zvierat.

V Európe dnes prežíva niekoľko druhov veľkých šeliem, ktorých životný priestor sa neprestajne zmenšuje. Úsilie o zachovanie šeliem je podmienené zosúladením záujmov človeka a životných potrieb jednotlivých druhov. Toto súžitie nie je bezproblémové, pretože škody spôsobené veľkými šelmami na domácich zvieratách, medveďom na včelstvách, poľnohospodárskych plodinách, ovocných stromoch, poľovníckych zariadeniach a iných objektoch, majú za následok nielen hospodárske straty, ale u ľudí vyvolávajú aj negatívne emócie a nálady. Medializácia prípadov škôd na ovciach alebo interakcií medveďa s človekom formuje verejnú mienku obyvateľstva proti šelmám, ale nijako neprispieva k riešeniu situácie. Naproti tomu informovanosť obyvateľstva o možnostiach ochrany majetku a iných preventívnych opatreniach je nedostatočná a podceňovaná. Na Slovensku prežívajú všetky tri druhy veľkých šeliem v dobrých početných stavoch, ale vzhľadom na čoraz väčšie hospodárske a rekreačné využívanie prírody ľuďmi sa ich vhodný životný priestor postupne zmenšuje. Čoraz častejšie kontakty a konflikty šeliem s človekom menia ich prirodzené správanie, čo môže vyústiť do etologickej degradácie populácií (napr. synantropizácia medveďa).

Efektívna ochrana majetku ľudí proti veľkým šelmám je jedným z najdôležitejších aspektov zlepšenia koexistencie a vytvára predpoklady pre zachovanie zdravých populácií vrcholových predátorov. Napriek skutočnosti, že na ochranu hospodárskych zvierat je k dispozícii viacero klasických či moderných metód, na Slovensku sa tieto využívajú nedostatočne. Zavedenie inštitútu náhrady za škody zavinenej šelmami do našej legislatívy od roku 2003 prinieslo nepochybne pozitíva. Správne posúdenie škody v teréne však kladie nároky na účastníkov obhliadky, ktorí nie sú špeciálne školení na túto činnosť a ani nemajú k dispozícii vhodný študijný materiál, ktorý by im pomohol pri ďalšom vzdelávaní. Vydaním knižnej publikácie zameranej na prevenciu a v prípade vzniku škody, aj na jej správne posúdenie, chceme vyplniť medzeru v slovenskej odbornej prírodovednej literatúre.

1

ZÁKLADNÉ ÚDAJE O VEĽKÝCH ŠELMÁCH

Západné Karpaty sa rozprestierajú na väčšine územia Slovenska, zaberajú 22 % rozlohy celých Karpát a 1 % výmery Európy. Podiel karpatských populácií medveďa, rysa a vlka na početnosti celoeurópskych sa odhadoval na 14, 35 a 30 % (Salvatori *et al* 2002). Spoločný areál veľkých šeliem na Slovensku zaberá asi 40 % rozlohy štátu.

Trvalé prežitie veľkých predátorov závisí od miery zachovalosti krajiny, potravnej bázy a vzťahu obyvateľstva k nim. Fragmentácia lesov, narušanie migračných koridorov vplyvom rozvoja infraštruktúry (zástavba územia, výstavba cestnej siete) a ľuďmi zapríčinená mortalita, sú najdôležitejšie faktory ovplyvňujúce budúcu existenciu veľkých šeliem v Európe. Popri strate vhodného prostredia, významný vplyv na populácie našich veľkých predátorov má poľovníctvo a nelegálny lov. Poľovná plocha zahŕňa 91 % územia štátu a právo poľovníctva možno vykonávať aj vo väčšine chránených území. V roku 2009 bolo na Slovensku evidovaných 37 657 poľovníkov. Túto skutočnosť je potrebné zohľadňovať pri všetkých rozhodnutiach týkajúcich sa manažmentu, prípadne ochrany veľkých predátorov. Vhodné prostredie pre život šeliem sa zmenšuje a vyrušovanie ľuďmi preniká aj do najodľahlejších kútov prírody (zber lesných plodov, turizmus, cykloturistika). Výsledkom týchto negatívnych vplyvov je zmenšovanie vhodného životného priestoru šeliem a rozdrobovanie ich areálu (Koreň *et al* 2011).

V ostatných dvoch desaťročiach možno sledovať zvýšené úsilie o zlepšenie ochrany a obhospodarovania šeliem. Zlepšil sa systém kompenzácie škôd na domácich zvieratách a inom majetku ľudí, ktorý však nepriniesol očakávané zmiernenie napätia medzi záujmovými skupinami obyvateľstva. Sprievodnými javom úsilia o zvýšenie ochrany šeliem je eskalovanie medziľudských vzťahov a nárast nelegálneho lovu. Rôznorodé názory na ďalší manažment šeliem zatiaľ spoločnosť skôr rozdeľujú ako spájajú.

1.1
Vlk dravý (*Canis lupus*)

Vlk na Slovensku spôsobuje najväčšie škody na domácich zvieratách a z tohto dôvodu má aj najhoršiu reputáciu.

Životné prostredie: Vlk bol pôvodne lesostepné zviera a hoci u nás žije prevažne v súvislých lesoch, obýva aj polootvorenú krajinu. Dokáže prekonať veľké vzdialenosti aj krajinou bez vyššieho vegetačného krytu. Trvalo obýva stepi a tundru.
Potrava: Vlk je mäsožravec, takmer čistý konzument mäsitej potravy, len v malom množstve požiera trávy a ovocie, ktoré sú len potravným doplnkom a nemôžu nahradiť príjem bielkovín z mäsa. Vlk naraz skonzumuje 3,7 – 4,5 kg čerstvého mäsa, výnimočne až 10 kg. Potom neprijíma potravu niekoľko nasledujúcich dní (Zimen 1990).

Spôsob života: Vlky sú spoločenské zvieratá, žijú vo svorkách, ktoré sú zložené z vodiaceho páru a ostatných členov skupiny. Spoločenský život voľne žijúcich vlkov nie je tak dokonale organizovaný ako u vlkov v zajatí, ktoré majú dosť času a ďalších predpokladov na udržiavanie energeticky náročného systému hierarchie. Rodičovský pár žije v prírode vovedne so svojimi potomkami v spoločenskej jednotke nazvanej svorka. Priemerná veľkosť svorky je 4 – 6 vlkov, výnimočne až 10 jedincov. Dospievajúce vlky majú tendenciu opustiť materskú svorku, vyhľadávajú si voľné územie a založia si vlastnú rodinu. Vlky sú prísne teritoriálne a udržiavajú si hranice územia pomocou pachových značiek, hrabaním zeme, niekedy strážením a zavýjaním. Zavýjanie slúži na upevňovanie rodinných vzťahov a tiež ako ceremoniál pred začiatkom lovu.
Domovské územie: Podľa údajov zo Slovenska získaných telemetriou, veľkosť vlčieho teritória sa pohybovala od 15 000 do 19 000 ha (Finďo, Chovancová 2004). Novšie výskumy, napr. z Chorvátska s využitím satelitnej telemetrie ukázali, že vlky obývajú územie až 60 000 ha (Kusak, osobná informácia). Svorka teda pokrýva územie oveľa väčšie, ako je výmera jedného poľovného revíru. Toto je dôvodom prečo v mnohých štátoch, kde sa nerobí výskum priestorovej aktivity alebo kde sa nerešpektujú jeho výsledky, sú počty vlkov vysoko nadhodnocované.
Rozmnožovanie: Obdobie párenia začína v decembri a trvá do konca februára až začiatku marca. Mimo tohto obdobia sa vlky nerozmnožujú. Na Slovensku sú známe prvé vrhy už z polovice marca a posledné pripadajú na dátum okolo 10. mája. Vo vrhu býva 4 – 6 šteniec. Smrtnosť mláďat je vysoká, hynú hladom, vplyvom infekčných chorôb (psinka, parvoviróza) a len málo z nich sa dožije do dospelosti. Pohlavne dospievajú v druhom roku života, vtedy opúšťajú materskú svorku.
Hmotnosť: Slovenské vlky patria k jedným z najväčších v Európe. Dospelé samce dosahujú hmotnosť 40 – 65 kg, vlčice sú asi o 20 % ľahšie.
Právny stav: Vlk má dobu lovu od 1. októbra do 31. januára, zvyšok roka je chránený.
Rozšírenie: Areál vlka zaberá rozlohu asi 18 900 km^2, teda 39 % rozlohy štátu. Južná hranica rozšírenia je premenlivá (obr. 1.1.1).

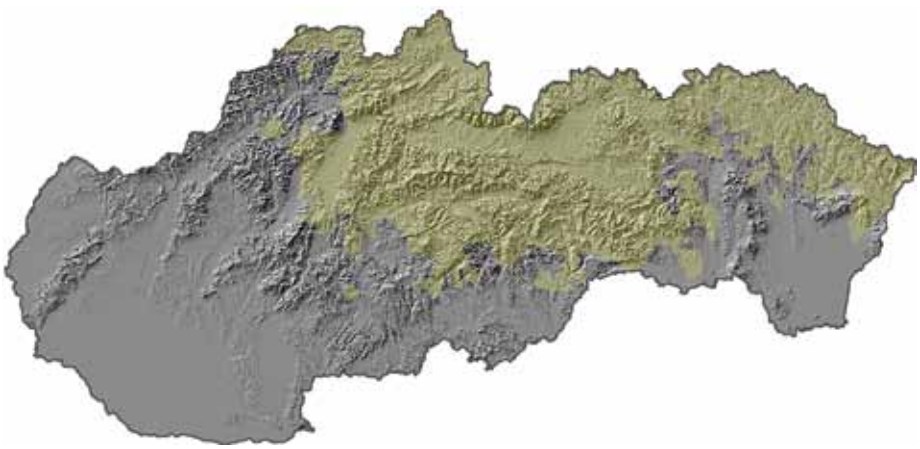

Obrázok 1.1.1 Rozšírenie vlka na Slovensku v roku 2004.

1.2
Medveď hnedý (*Ursus arctos*)

Z hľadiska škôd spôsobovaných na hospodárskych zvieratách je medveď druhým najvýznamnejším predátorom. Poškodzuje tiež včelstvá, poľnohospodárske plodiny, ovocné stromy a príležitostne ukoristí malé domáce zvieratá (hydina, králiky).

Životné prostredie: Medveď je typickým obyvateľom lesa. Pre svoj život potrebuje súvislé a rozsiahle komplexy lesov, kde nájde dostatok potravy a úkrytov. Okrem zmiešaných horských lesov, ktoré mu poskytujú lesné plody, vyskytuje sa aj v čistých bučinách a dubinách, kde v jeseni nachodí dostatok bukvy alebo žaluďa. S obľubou vyhľadáva skalnatý terén s výskytom roklín, jaskýň a iných úkrytov vhodných na oddych alebo brloženie, kde sa uchýli pred vyrušovaním ľuďmi.
Potrava: Medveď je všežravec prispôsobený na konzumáciu rozličných potravných zdrojov živočíšneho aj rastlinného pôvodu. Denný príjem živočíšnych bielkovín nie je pre neho životnou nutnosťou a dokáže ich aj dlhodobejšie nahradiť rastlinnou potravou, plodmi a semenami lesných drevín. Živočíšne bielkoviny však medvede potrebujú a získavajú ich konzumáciou blanokrídleho hmyzu, najmä mravcov (myrmekofágia) a mäsa voľne žijúcich, prípadne domácich kopytníkov. Nie sú len zdochlinožravcami, ale aktívne dokážu uloviť choré, mladé alebo nepozorné jedince raticovej zveri. Prežívajú sa aj na koristi strhnutej vlkmi alebo rysom (kleptoparazitizmus).
Spôsob života: Medvede žijú samotársky väčšiu časť svojho života. Združujú sa iba v období párenia a na miestach s hojným výskytom potravy (polia s atraktívnymi plodinami, rieky s hojnosťou rýb, dubové lesy počas semenného roka a pod.). Medvedia rodina žije pospolitým životom do času odstavenia mláďat. Každý medveď má svoj domovský okrsok, ale tieto sa pri výskyte viacerých jedincov navzájom prekrývajú. Systém pachových značiek umožňuje udržiavanie odstupu medzi medveďmi alebo ich vzájomné vyhýbanie sa na tom istom území. Medvede sú aktívne iba časť roka a v čase potravnej núdze sa ukladajú na zimný spánok. Počas miernych zím niektoré medvede nezaľahnú do brlohov a zostávajú aktívne, najmä vtedy, ak si dokážu nájsť potravu na krmoviskách raticovej zveri.
Domovské územie: Na základe nesprávnych údajov v staršej literatúre je u nás predstava o rozľahlosti domovského územia medveďov veľmi skreslená. Nové poznatky získané telemetrickým výskumom ukázali, že veľkosť územia obývaného jedným medveďom sa v závislosti na vekovo-pohlavnej kategórii jedinca a reprodukčnom statuse dospelých samíc môže pohybovať od 7 000 do 60 000 ha. Medvedice s tohoročnými mláďatami využívajú menší životný priestor, ako dospelé teritoriálne samce, ktoré sa pohybujú na rozľahlých priestranstvách dosahujúcich vo výnimočných prípadoch až 150 000 ha. Jedným z dôvodov nadhodnocovania počtu medveďov je ich veľká mobilita.
Rozmnožovanie: Obdobie párenia začína koncom apríla a trvá do konca júla. Medvede sa pária s viacerými sexuálnymi partnermi. Táto okolnosť je dôležitá predovšetkým pre medvedice, ktoré párenie s viacerými samcami využívajú na ochranu svojich budúcich mláďat proti infanticíde (usmrcovanie medvieďat samcami). Známy je prípad, že medvedica mala vo vrhu 3 mláďatá od troch rôznych samcov. Medvedica rodí mláďatá v januári. Vo vrhu býva 1 – 3, výnimočne až 5 medvieďat. Smrtnosť mláďat v prvom roku života býva vysoká, často iba jedno

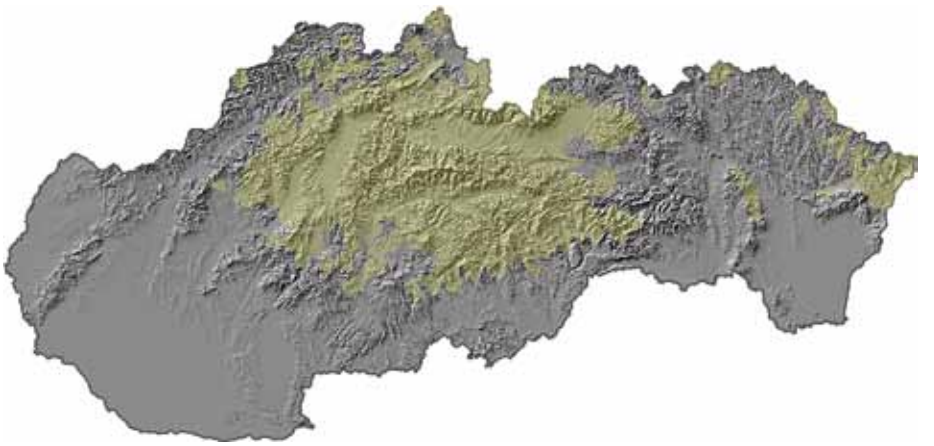

Obrázok 1.2.1 Rozšírenie medveďa na Slovensku v roku 2004.

z vrhu sa dožíva dospelosti. Medvieďatá zotrvávajú s matkou spravidla 1,5 roka od narodenia, vo výnimočných prípadoch až 2,5 roka. Medvedia rodina sa rozpadá vtedy, keď medvedica začne vyhľadávať nového sexuálneho partnera v období párenia.
Hmotnosť: Hmotnosť karpatských medveďov je premenlivá, samce dosahujú 250 – 350 kg, medvedice 100 – 200 kg.
Právny stav: Medveď je celoročné chránený. Regulačný alebo ochranný odstrel sa realizuje so súhlasom Ministerstva životného prostredia SR.
Rozšírenie: Medveď je prevažne rozšírený na strednom a severnom Slovensku. Východoslovenské medvede sú izolované od stredoslovenskej populácie. Areál medveďa sa rozprestiera na ploche 14 000 km^2, čo je 29 % rozlohy štátu (obr. 1.2.1).

1.3
Rys ostrovid (*Lynx lynx*)

Rys na Slovensku nepredstavuje skutočné nebezpečenstvo pre hospodárske zvieratá, ale v ojedinelých prípadoch môže napadnúť nechránené ovce.

Životné prostredie: Rys je obyvateľom lesných spoločenstiev s menej špecifickými nárokmi na prostredie ako vlk a medveď. Optimálnym prostredím sú ihličnaté, zmiešané a listnaté horské lesy. Vo vysokých pohoriach sa vyskytuje aj nad hornou hranicou lesa, kde vyhľadáva skalnatý terén. V Škandinávii a v Ázii nie je viazaný na súvislé lesy a vyskytuje sa v pohoriach so sporadickou stromovou vegetáciou.
Potrava: Podobne ako všetky mačkovité šelmy aj rys je čistý mäsožravec. Denná spotreba mäsa je 1 – 2,5 kg. Živia sa iba korisťou, ktorú sami ulovili a opakovane sa k nej vracajú. Rys nikdy nepožiera nájdené zdochliny strhnuté inými šelmami. Zvyšky koristi si zahrabáva. Rysa pokladali za lovca zajacovitých, ale novšie poznatky z celej Palearktídy poukazujú na to, že hlavnou zložkou potravy sú voľne žijúce kopytníky. V našich podmienkach je najčastejšou

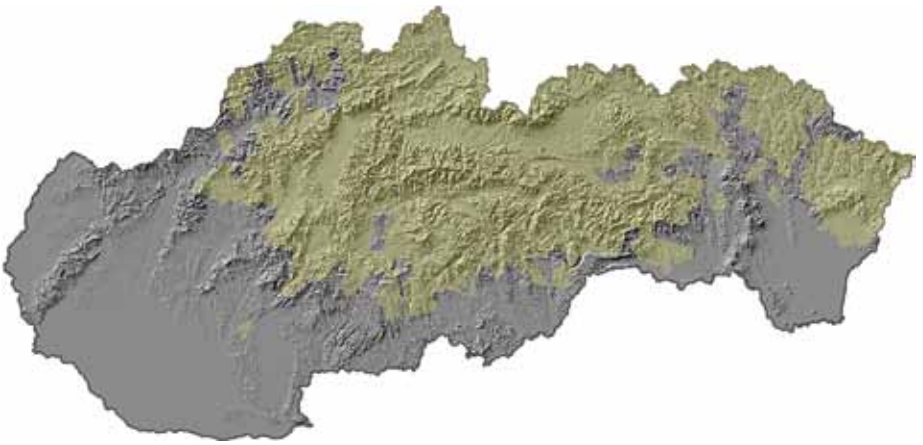

Obrázok 1.3.1 Rozšírenie rysa na Slovensku v roku 2004.

potravou rysa srnčia zver, ktorá sa podieľa až 52 % na všetkej ulovenej koristi (Hell 1973). Zo 172 kusov nájdenej koristi rysa pripadlo 62 % na srnčiu zver, 22 % na jeleniu zver a 9 % na zajaca (Okarma 2000). Vo vrchovskom prostredí môžu byť alternatívnou korisťou rysa kamzíky, vo východnej Sibíri, napr. pižmoň. Z väčších kopytníkov loví iba mláďatá losa, soba, jeleňa a diviaka. Druhoradou potravou sú niekde zajacovité, hlodavce a menšie vtáky. Zabíja tiež líšky, kuny, psíky medviedikovité a psy, ktoré však nekonzumuje. Líšku pokladá za možného konzumenta jeho koristi, preto ju všade prenasleduje. Domáce zvieratá, ovce, kozy napáda málo. Tam kde je rys pôvodným druhom v strednej a východnej Európe, sú škody na domácich zvieratách sporadické. Oveľa častejšie robí škody na ovciach v Škandinávii, ako aj v Rakúsku, Švajčiarsku a Francúzku, kde bol reintrodukovaný.

Spôsob života: Rys je samotár. Jedince opačného pohlavia sa stretávajú iba v čase párenia. Výnimkou je rysica s mláďatami.

Domovské územie: Veľkosť obývaného územia závisí od typu prostredia a potravných zdrojov. V pohorí Jura vo Švajčiarsku, telemetricky monitorované samce sa pohybovali na území 36 400 ha a samice 21 600 ha. V Białowieži samce využívali územie 24 800 ha, samice 13 300 ha a v poľských Karpatoch hraničiacich so Slovenskom 12 000 ha a 8 000 ha. Priemerná veľkosť domovského okrsku sa pohybuje okolo 11 500 ha (Okarma 2000). Najväčšie známe okrsky zdokumentovali v Nórsku: samce 151 000 ha, samice 83 200 ha (Herfindal *et al* 2005).

Rozmnožovanie: Obdobie párenia začína vo februári a trvá do polovice apríla. Dve až tri mláďatá sa rodia koncom mája. Smrtnosť mláďat v prvom roku života je podobne ako pri iných druhoch veľmi vysoká. Mláďatá zotrvajú s matkou nasledujúcich 10 mesiacov a potom opustia rodinné územie a založia si nový domovský okrsok.

Hmotnosť: Hmotnosť slovenských rysov samcov sa pohybuje v rozpätí 21 – 37 kg a samíc 14 – 28 kg (Stollman 1963).

Právny stav: Rys je celoročne chránený. Škody spôsobené na hospodárskych zvieratách kompenzuje štát.

Rozšírenie: Rys má z našich troch veľkých šeliem najväčšie rozšírenie. Jeho areál sa rozprestiera na ploche 22 960 km^2, čo je 47 % rozlohy štátu (obr. 1.3.1).

2

CHARAKTERISTIKA A PRÍČINY ŠKÔD

Škody spôsobené na hospodárskych zvieratách veľkými šelmami súvisia s ich potravnými zvykmi. Za normálnych okolností, domáce zvieratá nie sú súčasťou potravy voľne žijúcich dravcov. Vzniká otázka, prečo niektoré jedince šeliem zmenia správanie a využívajú možnosť preživiť sa na statku, prípadne inom majetku ľudí? Vyhľadávanie domácich zvierat šelmou je naučené správanie. Ide teda o zvyk, ktorý sa konkrétny jedinec naučí sám alebo ho odpozoruje od svojich spoludruhov.

Prečo sú hospodárske zvieratá pre šelmy takým veľkým lákadlom? Aké výhody pre ne vyplývajú z takéhoto lovu, keď musia dokonca podstúpiť riziko stretu s človekom?

Pri získavaní mäsa z domácich zvierat sú pre šelmy zaujímavé nielen živočíšne bielkoviny, ale aj spôsob ich nadobudnutia. Ovce a kozy sú ľahkou korisťou. Človek úplne zmenil správanie domácich oviec v porovnaní s ich divými predkami. Pri útoku šelmy, divé ovce a kozy unikajú všetkými smermi, čím pomýlia prenasledovateľa, ktorý sa nevie sústrediť na jedného jedinca a uloviť ho. Preto sú všetci členovia stáda pri úteku menej zraniteľnými, čo sa v odbornej literatúre nazýva „efekt rozptylu". Pri útoku šelmy, domáce ovce reagujú úplne opačným spôsobom. Ak sú vystrašené, zhromaždia sa do kŕdľa. Pre pasenie a stráženie oviec je takéto správanie výhodnejšie. Na tomto princípe sa zakladá práca malých psov používaných na zavracanie.

Vyššie opísané správanie predátorov sa v ekológii vysvetľuje tzv. teóriou optimálnej stratégie získavania potravy. Jej cieľom je odpovedať na otázku, ktorá korisť je pre šelmu výhodná, a ktorá nie? Je to niečo, ako bilancovanie energie počas celého lovu. Najprv musí predátor spotrebovať energiu potrebnú pre ulovenie koristi, teda pre jej vyhľadanie, ulovenie a konzumáciu. Až po skonzumovaní mäsa získa naspäť energiu v podobe kalórií. Predpokladá sa, že každý predátor nevedomky vopred zváži účelnosť lovu odhadom výdaja a príjmu energie.

Vyhľadanie koristi
Šelma musí najprv vyhľadať potenciálnu korisť, ktorá môže byť rozptýlená na veľkom priestore. Energiu vydá na pohyb a dýchanie. Vyhľadanie oviec je jednoduché, pretože dlhší čas zotrvávajú na jednom mieste. Ak raz šelma ovce objaví, nie je ťažké druhý raz sa vrátiť pre potravu na pastvu alebo ku košiaru.

Fázy lovu
Vlastný lov býva krátky a čo najjednoduchší, aby nedošlo k zbytočnému výdaju energie. Ak šelma vyhľadá potenciálnu korisť, nasledujú jednotlivé fázy lovu:

orientácia – uprené pozorovanie – durenie – strhnutie – smrtiaci záhryz –
– (roztrhanie – konzumácia)

Posledné dve fázy sú v zátvorke, pretože v teórii optimálnej stratégie získavania potravy sa zahrňujú spolu pod termín „využitie koristi".

Jednotlivé fázy lovu by mali byť čo najkratšie a najefektívnejšie, pretože pre každú je potrebný výdaj energie. Šelmy sa zvyčajne vyhýbajú dlhému a vyčerpávajúcemu dureniu koristi. V opačnom prípade by bol výdaj energie príliš veľký a ťažko nahraditeľný kalóriami získanými z konzumovaného mäsa. Ak lov vyzerá od začiatku beznádejne, šelmy upustia od ďalšieho prenasledovania koristi. V priemere iba každý dvadsiaty alebo tridsiaty útok je úspešný. Týmto sa tiež odôvodňuje, prečo každý predátor vyhľadáva korisť, ktorá má určitú minimálnu veľkosť. Pri love príliš malej koristi v pomere k telesným potrebám šelmy je príjem kalórií nedostatočný a celý lov je tak neefektívny. Napr. pri vlkoch je dokázané, že chytanie hlodavcov im neposkytuje dostatok obživy. Potrebujú korisť aspoň veľkosti zajaca, ale pre celú svorku je účelné loviť zvieratá, ktoré dosahujú minimálne rozmery srnčej zveri.

Ak šelma dostihne korisť, musí ju strhnúť a usmrtiť, čo môže byť tiež energeticky náročný proces. Ak je korisť zdatná a disponuje účinnými obrannými mechanizmami, šelma radšej zanechá ďalšie prenasledovanie, aby nebola poranená, usmrtená alebo veľmi vyčerpaná pre ďalší lov. Z tohto hľadiska sú ovce veľmi výhodnou korisťou, pretože ich stádový inštinkt uľahčuje šelmám priebeh celého lovu. Ovce sú v skutočnosti bezbranné, preto ich strhnutie a usmrtenie nie je náročné. Hovädzí dobytok je oveľa bezpečnejší pred každým predátorom, pretože nestratil vrodený obranný mechanizmus. Pri útoku šelmy, dospelé jedince vytvoria obrannú formáciu v podobe kruhu zadkami k sebe a nebezpečnými rohami smerom von. V strede kruhu sú mladé a zraniteľné zvieratá. Vlky a medvede majú problémy prelomiť takýto obranný val, aby sa dostali k mladým jedincom.

Využitie koristi

Táto časť lovu pozostáva z trhania obete a jej konzumácie. Šelmy neobľubujú korisť s hrubou kožou alebo ochrannými kožnými štruktúrami po celom tele, pretože prekonanie týchto prekážok a získanie mäsa je energeticky náročné. Napr. vlky sa nevedia dostať k mozgu dospelých kopytníkov. Rozhryznutie lebky je pre ne veľmi vyčerpávajúce alebo takmer nemožné. Ale medvede s týmto nemajú nijaký problém. Ich silné čeľuste rozdrvia lebku jediným záhryzom. Ďalšou výhodou ovce ako koristi je ľahké otvorenie telovej dutiny, rýchla a efektívna konzumácia mäsa (obr. 2.1).

Obrázok 2.1 Otvorenie telovej dutiny ovce alebo kozy nevyžaduje veľkú, energeticky náročnú námahu. (Pavol Koštúr)

Výskyt škôd na domácich zvieratách v areáli veľkých šeliem je veľmi premenlivý. Do veľkej miery závisí od dostatku prirodzenej potravy, ale hlavne od početnosti voľne žijúcich kopytníkov. V tomto smere je situácia na Slovensku priaznivá, pretože kopytníky, ktoré sú dôležitou súčasťou potravy vlka, rysa a medveďa sú v ostatných desaťročiach na vzostupe. Z výskumu potravy vlka vyplynulo, že frekvencia výskytu domácich zvierat (ovce) v truse nedosahovala ani 1 % (Finďo 2002). V oblastiach s úbytkom alebo vymiznutím pôvodných druhov koristi,

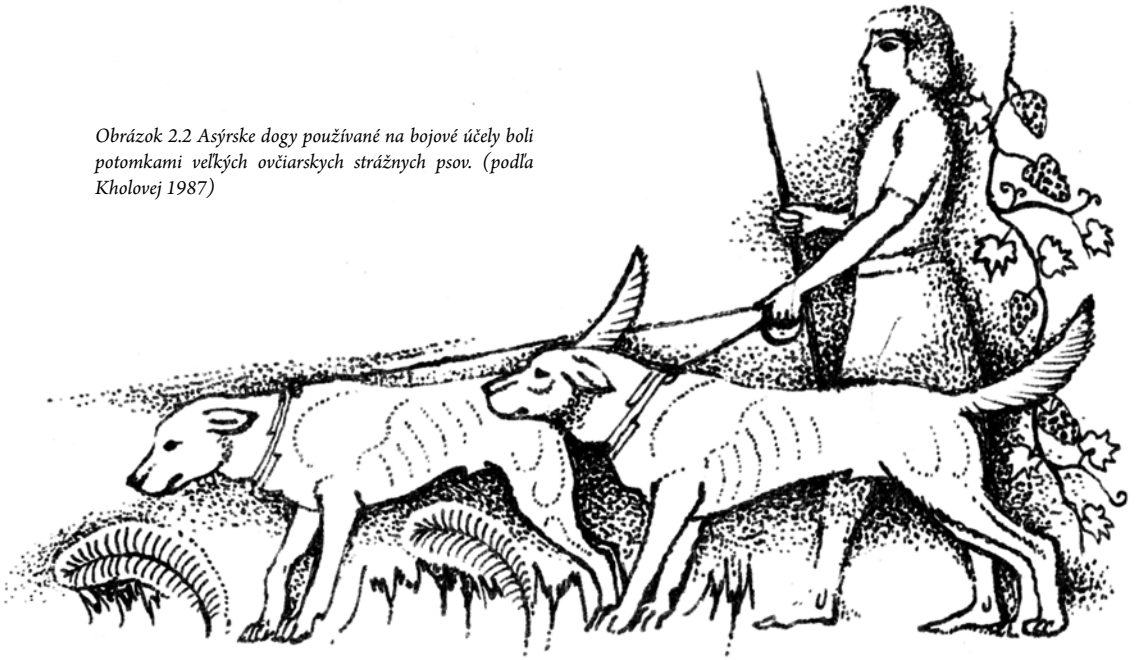

Obrázok 2.2 Asýrske dogy používané na bojové účely boli potomkami veľkých ovčiarskych strážnych psov. (podľa Kholovej 1987)

vlk sa preorientoval na hospodárske zvieratá, ako napr. v Grécku, kde ich podiel v potrave dosiahol až 82 % (Papageorgiu *et al* 1994).

Veľmi dôležitým faktorom pri vzniku škôd je systém chovu hospodárskych zvierat a úroveň ich stráženia pred šelmami. Šelmy spôsobujú škody človeku na statku od začiatku jeho zdomácnenia, teda od strednej kamennej doby – mezolitu (8 000 až 7 500 rokov pred Kr.). V tom čase boli šelmy rozšírené na väčšom území ako v súčasnosti a ich druhové zastúpenie bolo početnejšie. V Eurázii prichádzali pastieri do kontaktu s vlkom, šakalom, medveďom, rysom, levom, tigrom, leopardom, gepardom, irbisom, hyenou a tiež s pernatými dravcami, najmä orlami. Posledné ázijské levy vymizli z územia terajšieho Grécka iba v prvom storočí nášho letopočtu. Pastieri staroveku museli naozaj vyvinúť nemalé úsilie na ustráženie svojich stád. Zvieratá zatvárali na noc do pevných alebo provizórnych ohrád, používali oheň a strážne psy (obr. 2.2, 2.3).

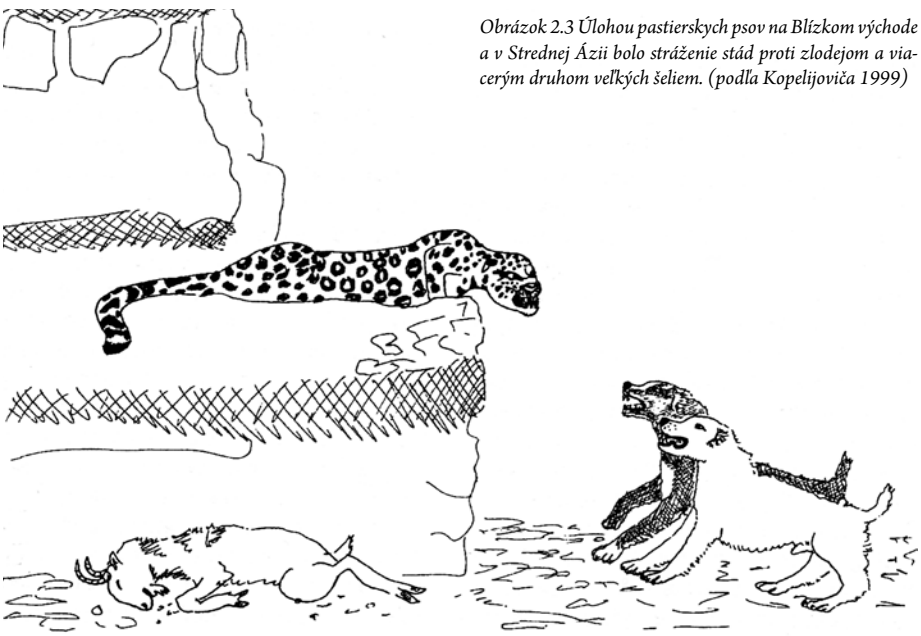

Obrázok 2.3 Úlohou pastierskych psov na Blízkom východe a v Strednej Ázii bolo stráženie stád proti zlodejom a viacerým druhom veľkých šeliem. (podľa Kopelijoviča 1999)

Systém chovu hospodárskych zvierat sa s postupným vyničením šeliem začal meniť. Tam kde šelmy vykynožili, nebolo potrebné ochrane stád venovať toľko času. Veľké kŕdle oviec pasúce sa na rozľahlých priestranstvách a v lesných porastoch bez akejkoľvek ochrany sú v súčasnosti typické napr. pre Alpy a Škandináviu. Pri takomto spôsobe pasenia a súčasnom výskyte šeliem je potrebné očakávať vysoké škody. V roku 1999 rysy usmrtili nórskym farmárom 9 000 jahneniec (Linnell *et al* 2000). Podobná situácia je v Alpách, kde mnohoročná absencia šeliem odnaučila farmárov ostražitosti a efektívne strážiť svoje stáda. Návrat veľkých predátorov do areálu ich pôvodného rozšírenia, ktorý v ostaných troch desaťročiach prebieha v niektorých oblastiach Európy, zaskočil farmárov nepripravených, v dôsledku čoho vznikali vysoké škody predovšetkým na ovciach.

Aj keď na Slovensku nemôžeme byť spokojní s úrovňou ochrany domácich zvierat a iného majetku proti predátorom, predsa je tu situácia oveľa priaznivejšia ako v južnej a západnej Európe. Spolunažívanie slovenských pastierov so šelmami nebolo po stáročia nikdy prerušené, preto ochrana stád tu má dlhodobú tradíciu. Úplné zanedbanie ochrany je skôr výnimkou ako pravidlom. Šelmy sú oportunisti, konajú podľa očakávaných výhod, preto dokážu nedostatky a chyby pri pasení/košarovaní statku veľmi dobre využiť. Jedince so zvýšeným sklonom na napadnutie domácich zvierat, vystriehnu vhodnú príležitosť a zaútočia. Ak sa úspech podarí raz, pokúsia sa zaútočiť znova. Ak sa jedná o vlčiu svorku alebo medvediu, či rysiu rodinu (matky s tohoročnými mláďatami), úspešný útok je dobrou školou pre mladšie a menej skúsené jedince.

Pre každú svorku vlkov sú charakteristické potravné zvyky, ktoré závisia od ponuky potravy a návykov získaných od ostatných príslušníkov skupiny. Niektoré lovia výlučne divé zvieratá a iné, ak im to okolnosti umožňujú, sa orientujú aj na statok, hydinu, králiky, kone, prípadne túlavé psy. Porovnávacia štúdia potravných zvykov štyroch vlčích svoriek v juhovýchodnom Poľsku (Biesczcady) ukázala, že frekvencia psov v jarnej a letnej potrave dosiahla až 20 %. Bolo to spôsobené tým, že jednotlivé psy alebo organizované do svoriek sa voľne a bez dozoru potulovali v širokom okolí ďaleko od dedín. Psy neboli riadne chované a ošetrované. Boli v úbohom stave a z hladu lovili korisť v prírode (Skuban 2005). Takto ľahko prišli do styku s vlkmi a následne sa stali ich obeťou. Podobné pozorovania sú známe aj z Bieloruska (Sidorovich *et al* 2003). Uvedená štúdia z Poľska tiež ukázala, že potravné zvyky štyroch svoriek boli veľmi odlišné napriek tomu, že žili v podobných prírodných podmienkach. Jedna svorka sa vôbec nezaujímala o statok. Zo zvyšných troch svoriek, jedna spôsobovala zanedbateľné škody, ale ostatné dve častejšie napádali domáce zvieratá. Pri jednej svorke dosiaha frekvencia domácich zvierat v truse až 7 %. Členovia tejto svorky sa nebáli dokonca chodiť pomedzi ľudské obydlia alebo strhnúť kone a teľce rožného statku priamo v dedine (Skuban 2005). Takéto zvyky určitých svoriek alebo jedincov pokazia reputáciu celej populácie. Po reintrodukcii vlkov do Yellowstonu, problém „škodníkov" vyriešili jednoducho. Vždy keď takýto jedinec urobil opakovanú škodu, bol v krátkom čase odlovený. Bol to ústretový krok voči farmárom zameraný na udržanie korektných vzťahov s priaznivcami návratu vlkov do národného parku a jeho okolia.

Úspešný útok na domáce zvieratá znamená v ďalšom období zvýšené riziko predácie v konkrétnom území. Karlsson a Johansson (2010) zistili, že farmy, ktoré zaznamenali prvé škody, sú v nasledujúcich 12 mesiacoch vystavené až 55-násobne väčšiemu riziku opätovných útokov, ako lokality v tej istej oblasti, kde domáce zvieratá neboli nenapadnuté. Návyk na mäso domácich zvierat možno vypestovať aj tak, že farmári vyhadzujú zdochliny

uhynutého statku v blízkosti miesta košarovania, namiesto toho, aby ich správnym spôsobom asanovali. Zdochliny prilákajú hlavne medvede, v menšej miere vlky, ale v každom prípade ide o nekorektné správanie, ktorým sa zbytočne zvyšuje riziko útokov (Kalaš 2011).

Niektoré medvede sa špecializujú na domáce zvieratá alebo iný majetok ľudí. Zaužívalo sa pre ne pomenovanie „škodník". Škodník nemusí byť nevyhnutne synantropný, charakteristický stratou plachosti voči ľuďom. Je to jedinec, ktorý opakovane a s vyššou pravdepodobnosťou ako iné medvede vyhľadáva možnosť ukoristenia statku, ale inak nemá zmenené správanie. Pod termín škodník však zahrňujeme aj synantropné medvede, ktoré sú väčším nebezpečenstvom pre ľudí a ich majetok, pretože ich správanie je trvalo narušené. O správaní škodníkov a procese vzniku synantropných medveďov, ktorý zvyčajne prebieha v prvých 3 – 4 rokoch života jedinca, máme málo presných vedeckých poznatkov. Je však známe, že tento jav sa vyskytuje častejšie v preľudnených turistických oblastiach s nedokonalým systémov likvidácie odpadkov. Pri medveďoch často alebo neprestajne vystavených ľudskému pachu dochádza k útlmu obrannej reakcie charakteristickej plachosťou a udržiavaním si odstupu od človeka. Proces straty plachosti sa urýchľuje vtedy, ak medveď má snahu získať ľudskú potravu alebo jej zvyšky. Pokiaľ prístup k potravným zdrojom nie je bezprostredne sprevádzaný ľudským pachom, nehrozí synantropizácia. Preto konzumáciu poľnohospodárskych plodín na poliach alebo navštevovanie krmovísk raticovej zveri, nemožno pokladať za prejav synantropizácie. Medvede s výrazne zmeneným správaním sú produktom modernej civilizácie, pričom ich osud je spravidla neradostný.

Väčšina medveďov nemá záujem o hospodárske zvieratá. Neškodné jedince pastieri poznajú a v hovorovej reči, či ľudových povrávkach, nájdeme pre ne pomenovanie „mravenčiar". Ak je škodníkom medvedica s mladými, potom je vysoko pravdepodobné, že jej potomkovia sa priučia zlozvyku koristenia domácich zvierat.

2.1
Škody spôsobené veľkými šelmami na Slovensku

Škody na statku u nás spôsobujú vlk, medveď, niekedy túlavé psy a výnimočne rys. Prečo sú škody od rysa zanedbateľné nie je jasné. Osirelé mláďatá rysov, ktorým predčasne odlovili matku, niekedy z hladu napadnú hydinu alebo iné domáce zvieratá vo dvoroch vidieckych domov, ale to sú naozaj zriedkavé prípady.

Škody na hospodárskych zvieratách od vlka a medveďa sa po roku 2000 vyskytovali pomerne rovnomerne v celom areáli ich rozšírenia. U vlka zasahovali ďalej na východné Slovensko, ako u medveďa (obr. 2.1.1, 2.1.2). Do roku 2002 sa medveď viac podieľal na usmrtení hospodárskych zvierat, ale neskôr prevládol vplyv vlka, pričom tento trend trvá do súčasnosti (obr. 2.1.3). Obidve šelmy spolu každoročne strhli viacej oviec a kôz (96 %), ako rožného statku (4 %). Pomer strhnutých oviec (kôz) a dobytka je jednak ovplyvnený počtom zvierat, ktoré sa v lete pasú v areáli veľkých predátorov, ale aj skutočnosťou, že ovce sú preferovanou korisťou. Škody od medveďa na hovädzom dobytku boli mierne vyššie ako od vlka (4,8 % a 3,7 %). V rokoch 2000 – 2011 šelmy usmrtili 5 710 kusov hospodárskych zvierat. Po roku 2006 sa podiel obidvoch šeliem na celkových stratách významne zmenil. Kým počet usmrtených zvierat medveďom postupne klesal, škody od vlka narastali (obr. 2.1.3). Čo spôsobilo

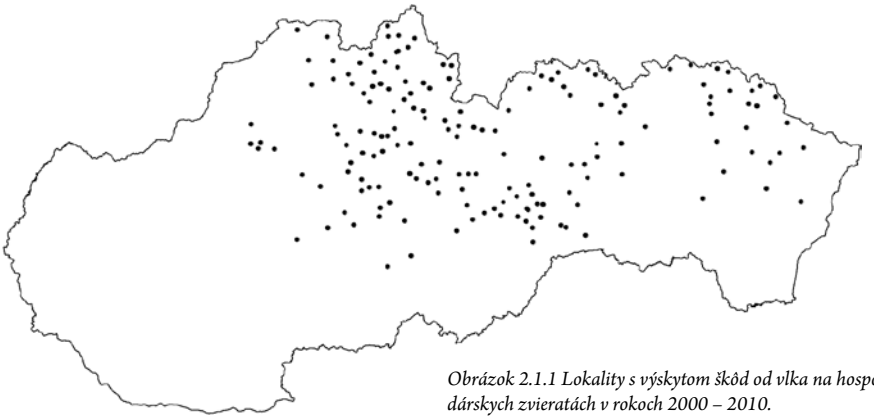

Obrázok 2.1.1 Lokality s výskytom škôd od vlka na hospodárskych zvieratách v rokoch 2000 – 2010.

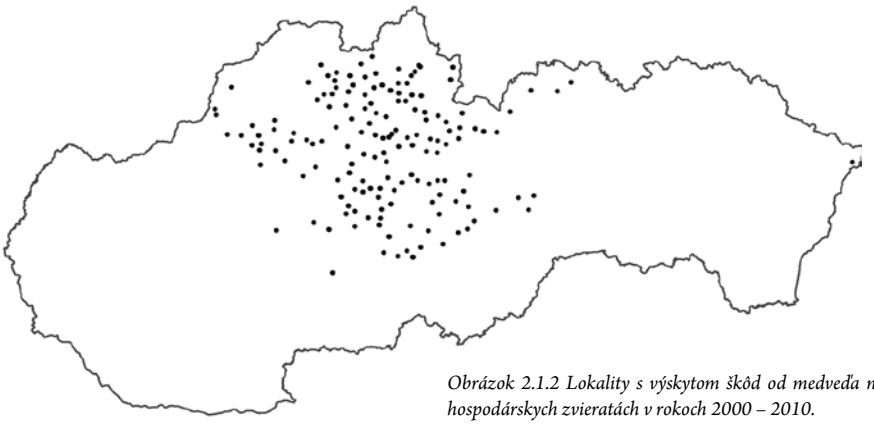

Obrázok 2.1.2 Lokality s výskytom škôd od medveďa na hospodárskych zvieratách v rokoch 2000 – 2010.

taký výrazný pokles škôd medveďom sa môžeme len domnievať. Možno tento jav súvisel so zvýšenou konzumáciou poľnohospodárskych plodín, predovšetkým kukurice, ktorej pestovanie u nás sa vďake dotačnej politike EÚ rozšírilo do nebývalých rozmerov.

Uvedené čísla o počtoch šelmami strhnutých hospodárskych zvierat sú oveľa nižšie ako skutočné straty, pretože chovatelia nenahlásili všetky úhyny, napr. mladé zvieratá s nízkou cenou. Po útoku nie je možné niekedy nájsť rozohnané a stratené zvieratá, prípadne ich zvyšky, čo je tiež dôvodom pre podhodnotenie skutočných strát.

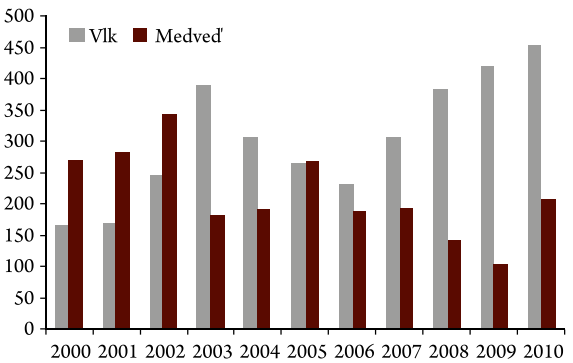

Obrázok 2.1.3 Vlkom a medveďom usmrtené hospodárske zvieratá (ovce, kozy, dobytok) v rokoch 2000 – 2010. (Zdroj: Poľovnícka štatistika)

Tabuľka 2.1.1 Straty na hospodárskych zvieratách spôsobené veľkými šelmami na Slovensku v rokoch 2000 – 2010. (Zdroj: Poľovnícka štatistika SR)

Predátor	Druh dobytka	Rok											
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Spolu
Vlk	Ovce/kozy	163	165	240	357	284	261	230	298	366	405	443	3 212
	Hovädzí dobytok	5	5	5	31	23	2	1	9	17	13	11	122
	Spolu	168	170	245	388	307	263	231	307	383	418	454	3 334
Medveď	Ovce/kozy	260	272	329	168	180	259	179	180	135	104	198	2 264
	Hovädzí dobytok	10	9	15	15	12	8	10	15	9	0	9	112
	Spolu	270	281	344	183	192	267	189	195	144	104	207	2 376
Vlk + Medveď	Ovce/kozy	423	437	569	525	464	520	409	478	501	509	641	5 476
	Hovädzí dobytok	15	14	20	46	35	10	11	24	26	13	20	234
	Spolu	438	451	589	571	499	530	420	502	527	522	661	5 710

K celoslovenskému prehľadu o škodách spôsobovanými šelmami na hospodárskych zvieratách uvádzame poznatky vlastného výskumu z rokov 2000 – 2003 (Finďo 2003). Škody sme zisťovali v teréne, obhliadkou salašov, rozhovormi s farmármi, valachmi, pastiermi a dotazníkovou metódou na konci pastvenej sezóny (tabuľka 2.1.2). Salaše zahrnuté do prieskumu sa nachádzali v areáli veľkých šeliem a páslo sa tam približne 8 – 15 % všetkých oviec a kôz, v tom čase chovaných na Slovensku.

Tabuľka 2.1.2 Základné údaje o farmách, salašoch a hospodárskych zvieratách zahrnutých do prieskumu škôd spôsobených veľkými šelmami v rokoch 2001 – 2003.

	2001		2002		2003		∅ 2001 – 2003	
	Spolu	Výskyt škôd	Spolu	Výskyt škôd	Spolu	Výskyt škôd	Spolu	Výskyt škôd
	N	N/%	N	N/%	N	N/%	N	N/%
Farmy	54	22 (41%)	81	44 (54 %)	90	32 (36 %)	75	33 (44 %)
Salaše	71	26 (37 %)	102	56 (55 %)	113	48 (42 %)	95	43 (45 %)
Ovce/kozy	31 623	14 335[a]	34 973	20 055[a]	63 075	22 484[a]	43 224	18 958[a]
Rožný statok	260	260[b]	350	350[b]	25 593	4 007[b]	?	1 539[b]

Poznámky: a – Počet hospodárskych zvierat na farmách, kde sa vyskytli škody. Nejedná sa o počet strhnutých zvierat. b – Malý počet rožného statku nebol na letných pastviskách. ? – Priemer nie je vhodná charakteristika.

Podiel salašov s výskytom predácie bol vysoký a dosiahol 37 – 55 %, v priemere 45 %. Takéto vysoké riziko napadnutia v areáli veľkých šeliem je potrebné zohľadňovať pri pasení statku na letných salašoch a ochrane stád venovať primeranú pozornosť. Počas pastevnej sezóny, od apríla do novembra, vlky usmrtili alebo poranili v priemere na jeden salaš 3,4 – 9,5 oviec (kôz). U medveďa boli tieto čísla v rozpätí od 1,3 do 2,7 kusa (tabuľka 2.1.3, obr. 2.1.4). Medvede pri útokoch spôsobili menšie straty ako vlky. Obidve šelmy v priemere na jeden salaš usmrtili a poranili 4,7 – 12,2 kusov statku.

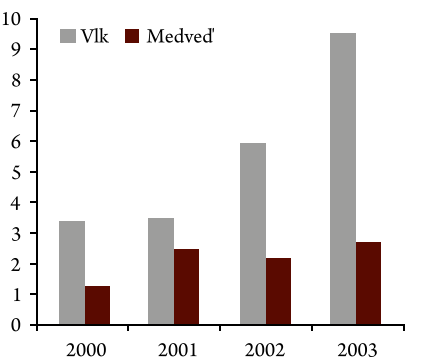

Obrázok 2.1.4 Priemerný počet usmrtených a poranených oviec v prepočte na jeden salaš. Do priemeru boli zahrnuté len salaše s výskytom predácie (N 21, 26, 56, 48).

Tabuľka 2.1.3 Priemerný počet oviec/kôz napadnutých veľkými šelmami v prepočte na jeden salaš v priebehu pastevnej sezóny od apríla do novembra. Do výpočtu boli zahrnuté len salaše s výskytom škôd.

Šelma	2000			2001			2002			2003		
	U	P	S	U	P	S	U	P	S	U	P	S
Vlk	3,1	0,2	3,4	2,7	0,7	3,5	5,0	0,9	5,9	8,2	1,2	9,5
Medveď	1,3	0,05	1,3	1,6	0,9	2,5	2,1	0,1	2,2	2,4	0,3	2,7
Spolu	4,4	0,3	4,7	4,3	1,6	5,9	7,1	1,0	8,1	10,6	1,5	12,2

Poznámka: U – usmrtené; P – poranené; S – spolu

V pastevnej sezóne 2003 sme urobili veľmi dôsledný a podrobný prieskum škôd na hospodárskch zvieratách. Získali sme informácie z 90 fariem, ktoré pásli stáda na 113 salašoch. Celkový počet hospodárskych zvierat na týchto farmách bol; 62 683 oviec, 25 593 hovädzieho dobytka a 392 kôz.

Škody sa vyskytli na 32 farmách a 48 salašoch, kde sme zaevidovali 75 útokov. Z uvedeného celkového počtu útokov 73 % pripadlo na vlka a 23 % na medveďa. Počet napadnutých zvierat na týchto 48 salašoch sa počas pastevnej sezóny pohyboval od 0 do 88 kusov.

Tabuľka 2.1.4 Škody spôsobené veľkými šelmami na hospodárskych zvieratách v roku 2003.

Šelma	Ovce/kozy			Dobytok			Spolu		
	Usmrtené	Zranené	Spolu	Usmrtené	Zranené	Spolu	Usmrtené	Zranené	Spolu
Vlk	395	59	454	0	0	0	395	59	454
Medveď	117	13	130	6	2	8	123	15	138
Rys	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Spolu	512	72	584	6	2	8	518	74	592

Šelmy napadli 584 oviec a kôz, z ktorých 512 usmrtili a 72 poranili. Medzi zabité ovce a kozy sme zahrnuli aj tie, ktoré sa stratili, zadusili alebo dobili v chaose vyvolaným útokom. Na celkových stratách oviec a kôz sa vlk podieľal väčšou mierou (77 %) ako medveď (22 %). Medveď napadol hovädzí dobytok na dvoch lokalitách, strhol šesť kusov a dva poranil. Vyčíslená škoda na ovciach a kozách bola 15 800 € a na rožnom statku 4 680 €.

Priemerná výška strát v roku 2003 bola v našom prieskume zahrňujúcom 90 slovenských fariem 1,66 %. Strata vyjadruje percentuálny podiel šelmami usmrtených a poranených hospodárskych zvierat z celkového počtu zvierat na farmách. Straty vyše 3 % sa vyskytli na 11 farmách. Rozsah predácie na statku v rozličných oblastiach Európy veľmi varíruje, ale v priemere sa uvádza dosť nízky 1 – 2 % (napr. Kruuk 2002, Mertens *et al* 2002).

Vysoké straty na ovciach počas pastevnej sezóny vznikajú pri troch základných situáciách a ich kombináciách:

- Bezprostredné usmrtenie a poranenie väčšieho počtu oviec šelmou počas jedného útoku. Ovce sú potrhané a pohryzené, pričom tie, ktoré prežili spravidla neskôr uhynú alebo musia byť zmárnené. Jedná sa o typický prípad nadmerného zabíjania.
- Niektoré ovce sú hneď usmrtené alebo poranené šelmou a zvyšné sú roztratené, odohnané ďalej od salaša a neskôr roztrhané šelmou resp. sa medzi sebou dobijú a udusia, pokiaľ sú v uzavretom košiari alebo sa v čase útoku nachádzali v terénnej pasci (roklina, úzky potok a pod.). Sem možno zahrnúť aj pády oviec zo strmých zrázov a brál.
- Šelma v priebehu pastevnej sezóny opätovne napáda ovce pri košarovaní alebo na pastve, čím sa straty narastajúcim spôsobom zväčšujú. Jedná sa hlavne o opakované útoky vlkov.

V rokoch 2000 – 2003 sme zaznamenali viacero prípadov vysokých strát na ovciach, ktoré možno zaradiť do niektorej z troch vyššie uvedených kategórií. Týmto prípadom je potrebné venovať pozornosť nielen z hľadiska ekonomických strát, ale aj skutočnosti, že v ľuďoch vyvolávajú negatívne emócie, nevôľu, strach, často aj odpor a nenávisť voči šelmám. Prípady vysokých strát na statku sú spravidla medializované, ihneď sa objavia články v novinách, populárnych týždenníkoch, rádiu a televízii. Je to svojim spôsobom atrakcia, ktorá upúta záujem ľudí, zvyčajne však v neprospech šeliem. Ani v jednej z takýchto správ sme sa nestretli s kritikou nedostatočnej ochrany stád. Vždy sa vina pripisuje len krvilačnej a večne hladnej šelme. Záver takýchto správ sa takmer vždy zaoberá otázkou likvidácie predátora. Podľa slovenskej legislatívy na odlovenie škodníka môžu príslušné inštitúcie vydať povolenie miestnym poľovníkom (zriedka sa stáva, že miestni poľovníci sú aj farmári resp. pastieri), kedykoľvek počas roka bez ohľadu na to, či sa jedná o chráneného živočícha alebo nie. Poľovníci však zriedkakedy vedia identifikovať zviera spôsobujúce škodu a po vydaní povolenia ulovia, či už úmyselne alebo z nevedomosti, iného jedinca namiesto škodníka. Takýto prípad sa napr. stal 9. 10. 2003 v obci Hybe, kedy poľovníci namiesto medveďa – škodníka, ktorý ničil včelstvá, odlovili iného, kapitálneho 214 kg samca. V tomto prípade bolo vydanie povolenia na odlov škodníka len zámienkou na ulovenie pekného a veľkého medveďa. Pri vlkoch je prakticky nemožné identifikovať jedinca(ov), ktorí spôsobujú škody na ovciach. Ojedinele sa stáva, že pastier dokáže rozpoznať vlka, ktorý opakovane cez deň napadol ovce na pastve. Pastieri nie sú však zväčša poľovníci a nemajú oprávnenie legálne uloviť škodníka. Preto vydanie povolenia na odstrel vlkov – škodníkov takmer vždy znamená poštvanie miestnych poľovníkov proti celej miestnej vlčej populácii.

V tabuľke 2.1.5 uvádzame prípady vysokých strát, ktoré možno zaradiť do niektorej z troch kategórií alebo typu predácie. Vo všetkých prípadoch bola ochrana stád v noci pri košarovaní alebo na pastve podcenená. Pastierske strážne psy uviazané na reťazi, zle urobený elektrický ohradník alebo ochrana pastiermi, ktorí v noci spia a na prítomnosť šelmy reagujú len podľa brechotu psov, nemožno pokladať za účinnú ochranu (obr. 2.1.5). V jednom prípade, súkromný farmár z Rohoznej na úpätí Muránskej planiny, ponechal celý kŕdeľ 30 oviec v noci na pastve bez ochrany. Výsledkom útoku vlkov bolo usmrtenie 18 oviec, ktoré boli rozvláčené na ploche asi 2 km^2 a strata 60 % základného stáda. Pri typickom nadmernom zabíjaní (kategória 1) počas jedného útoku vlky zabili od 18 do 35 oviec. Ak vznikla situácia typická pre kategóriu 2 charakteristickú tým, že ovce sa ocitli v stiesnených podmienkach

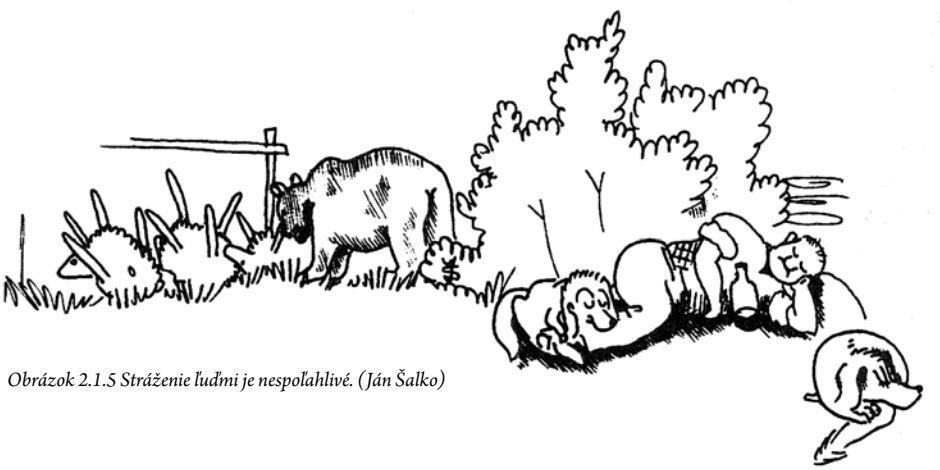

Obrázok 2.1.5 Stráženie ľuďmi je nespoľahlivé. (Ján Šalko)

(neprevalili košiar, boli v rokline, na kraji brala resp. v úžine potoka) alebo sa pri útoku postrácali, počet usmrtených zvierat počas jedného útoku dramaticky vzrástol a pohyboval sa od 41 do 85 kusov. Takýto scenár nevznikol len pri útoku vlkov, ale aj medveďa. Napr. v Chvojnici v lokalite Ovsiar počas poslednej noci pobytu oviec na pastve 11. 12. 2003 pred sťahovaním sa do ovčína, medvedica s mláďatami a pestúnom zožrali len 5 oviec ale zvyšných 80 oviec sa roztratilo a doráňalo tak, že neskôr väčšina z nich pohynula. Podobný útok medveďa na ovce počas pastvy 7. 10. 2002 v Dlhej nad Oravou vyústil do straty 41 oviec. Dôvodom veľkého úhynu pri tomto útoku bolo vzájomné podusenie sa oviec v úzkom potoku, ktoré sa v panike nevedeli rozpŕchnuť. V okrese Dolný Kubín na dvoch susediacich lokalitách Pilátová a Pokryváč pravdepodobne jedna vlčia svorka len počas dvoch útokov (14. 10. 2003 a 24. 11. 2003) usmrtila 146 oviec (88 a 58).

Tretí spôsob akým vznikajú veľké straty počas pastevnej sezóny je postupné usmrcovanie menšieho počtu 1 – 3 oviec počas viacerých útokov. V priemere počas jedného útoku vlci usmrtili cez deň na pastve 2,0 ovce a v noci pri košarovaní 3,6 ovce. Medveď má vo zvyku útočiť na ovce v noci (2,1 ovce/útok), ale ani denné prepady sa nedajú vylúčiť (Finďo, Hood 2001).

Tabuľka 2.1.5 Niektoré prípady vysokých strát na hospodárskych zvieratách od vlka a medveďa v rokoch 2000 – 2003.

Farma	Salaš	Celková strata/ sezóna	Strata počas jedného útoku			Ochrana	Kategória predácie
			Šelma	Dátum	Počet oviec		
PD Dulice, Belá pod Lyscom	Belianska dolina	?	Vlk	Koniec júla 2000	22	1 pastier, 1 pes na reťazi	1
PoľnoPlus, s. r. o., Závadka n. Hronom	Bartová	37	Vlk	8. 5. 2002	35	4 psy na reťazi, ľudia	1
SHR Marián Golian	Rohozná, Hliník	18	Vlk	3. 4. 2003	18	Žiadna	1
Agrospiš, s. r. o., Nálepkovo	Švedlár, Hrable	21	Vlk	9. 8. 2003	21	Psy na reťazi, ľudia	1
SHR Ján Vraštiak, Dlhá n. Oravou	Dlhá nad Oravou	66	Medveď	7. 10. 2002	41	Psy na reťazi, elektrický ohradník	2
PPD Pucov	Pilátová	88	Vlk	14. 10. 2003	88	3 psy na reťazi, nočné osvetlenie, ľudia	2
Agroma Bláhová D. Streda	Chvojnica, Ovsiar	?	Medveď	11. 12. 2003	85	Psy na reťazi, ľudia	2
SHR Ján Medveď, Zámostie	Dolná Lehota, Kejda	63	Vlk	Pastevná sezóna 2002	Opakované denné a nočné útoky	1 pes na reťazi, 1 pastier	3
PD Malatiná	Ostrý Vrch	22	Vlk	Pastevná sezóna 2003	7 útokov	3 psy na reťazi, ľudia	3
	Pokryváč	58	Vlk	24. 11. 2003	45	3 psy na reťazi, ľudia	2 & 3
SPDP L. Lúžna	Liptovská Lúžna	53	Vlk	31. 8. 2003	19	3 psy na reťazi, ľudia	1 & 3

Ciucci a Boitani (1998) uvádzajú v priemere 3 ovce na jeden útok. Podľa novších poznatkov sa však aj u medveďa vyskytujú útoky na statok cez deň (útok zo 7. 10. 2002 v Dlhej nad Oravou, tabuľka 2.1.5). Denný útok medveďa na ovce sa vyskytol aj v Nízkych Tatrách v Sopotnickej doline (Peter Hatala, osobná informácia).

Typickou lokalitou známou chronickou predáciou vlkov je, napr. na južnej strane Nízkych Tatier bočný hrebeň Ondrovská, Pálenička a Žiarska hoľa (lokality Kejda a Glian). Táto oblasť nám bola dôverne známa, pretože v rokoch 1995 – 2002 sme tu sledovali priestorovú aktivitu vlčej svorky s telemetricky označeným jedincom (Finďo, Chovancová 2004). V roku 2002 tu vlci postupne, počas mnohých denných aj nočných útokov spôsobili stratu na ovciach v celkovom počte 63 kusov. V roku 2003 sa tieto ovce pásli podstatnú časť sezóny mimo týchto ohrozených lokalít. Ale v lokalite Glian v roku 2003 pásli ovce z Ovčiarskeho spoločenstva Dolná Lehota. Pastieri tu vyvinuli veľké úsilie na ochranu oviec v noci pri košarovaní, ale cez deň boli nútení so 600 kusovou čriedov pásť na lúkach čiastočne zarastených lesom a krovinami. Keďže sa jednalo o neprehľadnný terén, vlky im postupne na pastve do konca sezóny strhli 15 oviec. Pastier našiel zvyšky roztrhaných oviec, neskôr, so značným časovým odstupom alebo ich nenašiel vôbec.

Škody vznikajú na tej istej lokalite aj kombináciou uvedených troch základných kategórií predácie. Napr. v Poľnohospodárskom družstve Malatiná v lokalite Pokryváč, vlky v jeseni 2003 najpr strhávali ovce v menšom počte 3. 11. 2003 – 4 ovce, 7. 11. 2003 – 6 oviec, 14. 11. 2003 – 3 ovce, ale pri poslednom útoku 24. 11. 2003 usmrtili až 45 oviec.

Počty usmrtených hospodárskych zvierat pri jednom útoku uvedené v tabuľke 2.1.5 nepatria k najvyšším zisteným v Európe. Napr. v Toskánsku zdokumentovali prípad, pri ktorom vlky z jedného kŕdľa zabili 264 oviec počas jednej noci (Macdonald, Boitani 1979). Ciucci a Boitani (1998) uvádzajú maximálny počet strhnutých oviec na jeden útok vlkov 113 kusov. Nadmerné zabíjanie u medveďa v počte 36 oviec a kôz za noc zdokumentoval Fico *et al.* (1993).

Vysoké straty na ovciach sú síce lokálnou a pomerne zriedkavou záležitosťou, ale majú veľký dopad na vytváranie verejnej mienky a postoja obyvateľstva k veľkým šelmám. Ich výskyt možno do istej miery predpokladať, keby sa identifikovali lokality zvýšeného rizika predácie a urobila dôsledná propaganda ochrany stád medzi miestnymi farmármi. Toto by si však vyžadovalo spoluprácu medzi poľovníkmi a farmármi. Vlčia svorka, ktorá má vo svojom teritóriu salaše, zanecháva po sebe evidentné dôkazy o svojej činnosti, najmä v zimných mesiacoch pred pastevnou sezónou v podobe strhnutej voľne žijúcej zveri. Poľovníci to veľmi dobre vedia a dokonca majú povinnosť všetku strhnutú zver evidovať. Ako príklad možno uviesť už spomenuté nízkotatranské lokality Kejda a Glian, kde v zime 2002/2003 sa zaevidovalo 8 kusov jelenej a 4 kusy diviačej zveri strhnutej vlkmi. V nasledujúcom lete 2003 boli v tých istých lokalitách opakovane pozorované vlky a zaznamenané škody na ovciach.

2.2
Sezónna dynamika výskytu škôd

Pastevná sezóna začína v druhej polovici apríla a končí v prvej polovici novembra. Keď je počasie priaznivé, obdobie pasenia trvá až do príchodu zimy. V nižších polohách, počas miernych zím bez snehu, zostávajú ovce na pastve celoročne. Dlhšia pastevná sezóna znamená zvýšené riziko predácie. Hovädzí dobytok a kozy sú citlivejšie na chlad a dážď, preto na letných pastviskách zostávajú kratšie ako ovce.

Väčšina oviec ide na pastvu v máji, preto sa vyhnú prvému náporu vyhladovaných medveďov, ktoré zavčasu na jar, po opustení brlohov sliedia po zdochlinách a vyčerpaných voľne žijúcich kopytníkoch. Včasnú jar karpatských medveďov pútavo opísal Slobodyan (1993).

… Jar je najťažším obdobím karpatských medveďov. Do konca marca a začiatku apríla zmizli potravné zásoby z predchádzajúceho roka, pretože ich počas zimy skonzumovali malé hlodavce, kopytníky a vtáky. Na južných stráňach sa začínajú objavovať prvé jarné byliny. V honbe za potravou sa medvede túlajú na veľkých priestranstvách. Živočíšna zložka môže tvoriť až 42 % ich potravy… Niekedy medvede duria raticovú zver na skôrnatenom snehu. V rokoch 1971 – 1978 diviaky tvorili až 65,3 % živočíšnej potravy medveďov, jelenia zver 24,5 % a srnčia zver 10,2 %… Pred dozretím lesných plodov na poloninách, medvede vo zvýšenej miere útočia na hospodárske zvieratá.

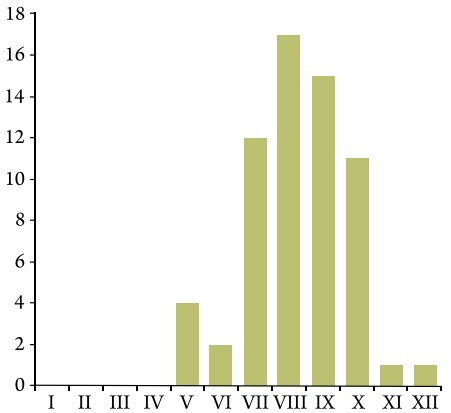

Obrázok 2.2.1 Počty útokov medveďa na hospodárske zvieratá (N = 63) podľa mesiacov v rokoch 2001 – 2003. (Finďo 2003)

Na Slovensku sa škody od medveďa vyskytovali zväčša od júla do októbra a vrcholili v auguste a septembri (obr. 2.2.1, 2.2.2). Neskoré leto a včasná jeseň sú príznačné pre zvýšenú potravnú aktivitu medveďov, ktorú zameriavajú na lesné plody (maliny, čučoriedky, bukvice, žaluď), ale aj poľnohospodárske plodiny (obilniny, kukurica). V neskoršej jeseni od septembra, medvede s obľubou vyhľadávajú živočíšnu potravu, napádajú ovce a voľne žijúce kopytníky (Bobyr 1987, Filonov 1989).

Vlky útočia na hospodárske zvieratá zväčša od mája do októbra s vrcholom v júli (obr. 2.2.3, 2.2.4). Je to obdobie intezívneho

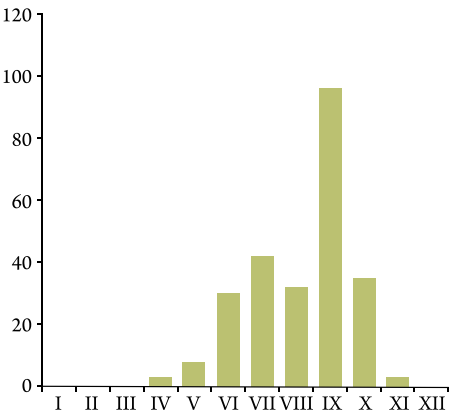

Obrázok 2.2.2 Medveďom usmrtené ovce v priebehu pastevných sezón 1965 – 1966 (N = 249). (Škultéty 1967)

rastu vĺčeniec spojené s vysokými nárokmi na spotrebu mäsa celej svorky.

Na základe opísanej sezónnej dynamiky útokov medveďa a vlka na hospodárske zvieratá, možno len čiastočne predpovedať riziko vzniku škody. Nie je správne sa spoliehať na skutočnosť, že v niektorých mesiacoch sú útoky šeliem menej, v iných viacej frekventované. Ochranu stád je treba robiť nepretržite počas celej pastevnej sezóny.

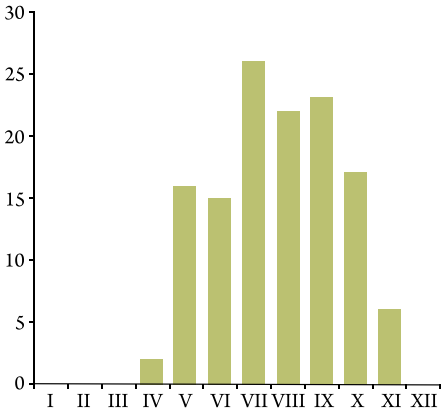

Obrázok 2.2.3 Počty útokov vlka na hospodárske zvieratá podľa mesiacov v rokoch 2001 – 2003 (N = 127). (Finďo 2003)

Obrázok 2.2.4 Vlčia svorka v čase rýchleho rastu mláďat prednostne loví veľkú korisť. (Ján Švoňava)

3

URČENIE PÔVODCU USMRTENIA HOSPODÁRSKYCH ZVIERAT

V širšom okolí miesta výskytu škody je potrebné vyhľadať a zdokumentovať (písomne, fotograficky) všetky uhynuté zvieratá, zvyšky koristi a ďalšie pobytové znaky šeliem. Strhnuté zvieratá treba najprv obhliadnuť vizuálne na tvári miesta a potom posúdiť poranenia po stiahnutí kože.

3.1
Určenie koristi usmrtenej vlkom

Spôsob lovu
Vlk loví vo svorkách alebo individuálne. Typický spôsob lovu durením – štvaním - na dlhšiu vzdialenosť, ktorý vlky používajú pri prenasledovaní voľne žijúcich kopytníkov, zvyčajne nemôžu uplatniť pri útoku na hospodárske zvieratá, pretože tieto stratili schopnosť brániť sa rýchlym útekom. Kým ovce a kozy úplne stratili obranné mechanizmy známe u ich divo žijúcich predkov, rožný statok sa niekedy šelme postaví na odpor. U vlka nie je zriedkavosťou, že dokáže s veľkou trpezlivosťou dlho vyčkávať na vhodnú príležitosť, po ktorej nasleduje rýchly útok. Taktika útoku je rozdielna podľa toho, či sa jedná o veľké alebo menšie kopytníky. Keď je korisť veľká, ktorá sa môže brániť rohami alebo parohami, útok spravidla smeruje na zadné stehná a brušnú dutinu. Je to preto, lebo vlky sa vyhýbajú zraneniam, ktoré by mohli vážne ohroziť ich prežitie. V prípade dospelých samcov kopytníkov, ktoré sa veľmi húževnato bránia, jeden z dospelých vlkov niekedy zaútočí na papuľu koristi, pevne sa do nej zahryzne, čím obeť paralyzuje a tým umožní spoludruhom zaútočiť na ostatné časti tela. Záhryz do papule akéhokoľvek kopytníka spôsobí jeho úplné ochabnutie. Tento poznatok sa napr. využíva pri ovládaní domácich býkov (karika v nose) alebo koní (zubadlo). Často sa stáva, že po usmrtení takáto veľká korisť nemá nijaké poranenia na krku, ale je iba dohryzená a dotrhaná na zadných nohách a bruchu.

Útok na menšie domáce zvieratá (ovce, kozy) má odlišný priebeh a spravidla smeruje priamo na krk alebo prednú časť tela. Vlk dokáže usmrtiť ovcu jedným silným záhryzom do krku, bez toho, aby obeti spôsoboval ďalšie zranenia. Niekedy odhryzne celú hlavu, napr. srnčej zveri, čo iné šelmy nerobia. Vyskytujú sa však aj poranenia papule, záhryzy do hrude a pod prednú lopatku. Počas útoku na stádo oviec, vlky často pohryzú ich zadné nohy alebo jedným silným záhryzom a trhnutím otvoria brucho, čím obeť ihneď usmrtia.

Typické znaky strhnutej koristi nemajú veľa poranení, ale iba dobre smerované záhryzy do životne dôležitých častí tela.

Útoky vlkov na rožný statok u nás sú zamerané na teľce a jalovinu. Inde, napr. v severovýchodnom Poľsku strhávajú aj dospelý dobytok. Škody na ovciach a kozách sú najčastejšie.

Obrázok 3.1.1 Jeleň pohryzený na obidvoch zadných stehnách od vlkov v hlbokom snehu, kedy nemal možnosť sa brániť kopaním. Vlky sa zjavne vyhýbali útoku na krk, aby ich jeleň parožím neporanil. (Ján Hogh)

Obrázok 3.1.2 Starý jeleň krátko po zhodení parohov strhnutý vlkmi. Pretože vlkom nehrozilo poranenie parohami, útočili na krk a prednú časť tela. Otvor na spojnici krku a hrudníka zväčšili krkavce a líšky. (Slavomír Finďo)

Obrázok 3.1.3 Detailný pohľad na spodnú stranu krku toho istého jeleňa po odratí kože. Rozsiahle podliatiny vyvolané silným krvácaním z veľkých ciev a prehryznutý pažerák sú dôkazom sily vlčích čeľustí pri smrtiacom záhryze. (Slavomír Finďo)

Obrázok 3.1.4 Vlkmi úplne skonzumovaný dospelý jeleň. Uhynul po poraneniach brušnej dutiny a stehien bez smrtiaceho záhryzu do krku. (Martin Daxner)

Obrázok 3.1.5 Zvyšky niekoľkodňového jelenčaťa krátko po útoku dojčiacej vlčice. Vlčica počas niekoľkých minút zožrala celú zadnú časť tela, vnútornosti, len žalúdok nechala nedotknutý. (Jozef Černák)

Keďže pri útoku na čriedu oviec dochádza k zmätku a chaosu, ktorý má máločo spoločné s rýchlym útekom divo žijúcich kopytníkov, vlky niekedy v zápale lovu pochytí „ošiaľ" a trhajú jednu ovcu za druhou. V takomto prípade dochádza k usmrteniu a poraneniu veľkého počtu oviec. Toto správanie vlkov nazýva sa „nadmerné zabíjanie", ktoré je známe aj u iných šeliem v podobnej situácii (líška, kuna v kuríne). Ovce v stiesnenom priestore (košiar) sa pri takomto útoku vzájomne dokaličia alebo zadusia. Ide o vedľajší efekt predácie, pri ktorom usmrtené zvieratá nemajú nijaké viditeľné vonkajšie zranenia. V prípade rozpŕchnutia sa stáda počas útoku na voľnom priestranstve, môže sa veľa oviec stratiť, ktoré následne vlky v lesnom prostredí vyhľadajú a neskôr usmrtia. Niektoré ovce prežijú, ale je potrebné ich hľadať aj niekoľko dní. Preto je dôležité pri hodnotení situácie obhliadnuť široké okolie miesta výskytu škody a zistiť počet oviec pred a po útoku.

Iný scenár lovu vlkov je založený na dôslednom poznaní a využití konfigurácie terénu. Vo vrchovskom prostredí s výskytom skalných brál a strží, vlky niekedy natlačia korisť na hranu zrázu a strčia ju do priepasti, kde ju potom požierajú. Tento spôsob lovu sa u nás vyskytuje prevažne pri durení jelenej zveri. Vo vysokohorskom prostredí vlky takto útočia aj na domáce zvieratá, ale pretože u nás je na holiach pasenie oviec takmer všade zakázané z dôvodu ochrany prírody, takéto prípady sa zriedkakedy vyskytnú. Pri takomto spôsobe lovu vlkov dochádza k vysokým stratám v počte niekoľko desiatok až stoviek kusov (Francúzko).

Niekedy vzniká podozrenie, že škodu spôsobili psy. V takomto prípade je potrebné dôkladne zhodnotiť situáciu v okolí, ak je lokalita vzdialená od ľudských obydlí, posúdiť možnosť výskytu psov a vyhodnotiť spôsob usmrtenia zvierat. Na rozdiel od vlka, psy zvyčajne dohryzú svoju obeť na mnohých miestach, čo sa prejaví početnými krvnými podliatinami rozmiestnenými od krku až po zadné stehná. Na odratej koži nemusí byť vždy viditeľné množstvo dier od zubov, ale v miestach niektorých záhryzov sú iba krvné podliatiny. Pes má v porovnaní s vlkom slabý chrup, preto nie pri každom záhryze dokáže prederaviť kožu. (Obr. 3.1.6 – 3.1.40)

Obrázok 3.1.6 Ovca usmrtená záhryzom do spodnej strany krku. (Michal Kalaš)

Obrázok 3.1.7 Iný príklad usmrtenia ovce rovnakým spôsobom. (Michal Kalaš)

Obrázok 3.1.8 Jarka zadrhnutá vlkom. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.9 Dospelá ovca usmrtená jedným záhryzom z dolnej strany krku. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.10 Rana úplne prehryznutého krku ovce od vlka sa podobá rezu nožom. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.11 Obojok na krku jahňaťa úplne nezabránil útoku vlka na krk ale pomohol obeti prežiť. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.12 Presne mierený záhryz do spodnej strany krku od vlka. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.13 Záhryz do spodnej strany krku je najrýchlejší spôsob usmrtenia koristi. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.14 Vlky dokážu nasmerovať smrtiaci hryz do krku obete s veľkou presnosťou. Len máloktorý pes má schopnosť takto efektívne usmrtiť svoju korisť, čo je dobrým znakom pre rozlíšenie pôvodcu škody. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.15 Pri vonkajšej obhliadke zabitej ovci často nájdeme iba otvory po očných zuboch. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.1.16 Otvory po očných zuboch vlka na koži odratej z krku ovce. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.1.17 Veľké dva otvory po očných zuboch vlka na krku jahňaťa. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.18 Dobrou pomôckou pri identifikácii pôvodcu škody je odratie kože z obete v miestach poranenia, prípadne z celého tela. Pes, na rozdiel od vlka, obeť pohryzie na mnohých miestach. (Michal Kalaš)

Obrázok 3.1.19 Usmrtená a nekonzumovaná korisť. Okrem typického záhryzu na spodnej strane krku sú na tele vlčej obete niekedy viditeľné poranenia v oblasti lopatky. Takéto rany vznikajú vtedy, keď vlk dobehne bežiacu ovcu, pridrží si ju chmatom za lopatku, zvalí ju na bok a potom ju zadrhne. (Ján Bariak)

Obrázok 3.1.20 Aj na tejto strhnutej ovci sú viditeľné ľahšie poranenia v okolí lopatky a potom záhryz do krku. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.1.21 Zadrhnutá a nenačatá korisť sa vyskytuje pri usmrtení väčšieho počtu kusov alebo vlky boli pri útoku vyrušené a k obeti sa nevrátili. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.22 Iný príklad nenačatej koristi. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.23 Zriedkavejšie vlky usmrtia korisť tak, že jej silným záhryzom a následným trhnutím otvoria telovú dutinu v oblasti brucha. Vtedy sú nie viditeľné rany na krku. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.24 Ovca usmrtená vlkom, ale konzumovaná krkavcami, ktoré otvorili telovú dutinu a oďobali mäso zo spodnej čeľusti a čiastočne krku. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.1.25 Ovca zadrhnutá vlkom s čiastočne skonzumovanými vnútornosťami. (Ján Bariak)

Obrázok 3.1.26 V tomto prípade sa vlk po zadrhnutí ovce sústredil na konzumáciu vemena. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.27 Jahňa usmrtené vlkom vytrhnutím vnútornosti. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.28 Vlkom usmrtené jahňa s čiastočne skonzumovaným stehnom. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.29 Ak vlky neboli pri útoku na domáce zvieratá vyrušené, korisť býva z veľkej časti skonzumovaná. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.30 Pri vysokom stupni konzumácie koristi je niekedy ťažké identifikovať pôvodcu škody, pokiaľ sa v okolí nenájdu pobytové znaky šeliem. (Ján Bariak)

Obrázok 3.1.31 Ovca strhnutá vlkom v pokročilom štádiu konzumácie. Záhryz do krku je dobrou pomôckou pre určenie pôvodcu škody. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.32 Príliš dlhý časový odstup od útoku šeliem spojený s pokročilým stupňom konzumácie obete, na ktorej sa podieľali aj zdochlinožravce, sťažuje identifikáciu pôvodcu škody. (Ján Bariak)

Obrázok 3.1.33 Ovce strhnuté vlkmi a úplne skonzumované. Úplne obielené kosti od krkavcov a líšok svedčia o neskorom zdokumentovaní následkov škody. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.1.34 Ďalší príklad úplnej konzumácie vlčej koristi. Ak sa v okolí nenájdu iné pobytové znaky, určenie pôvodcu škody môže byť problémové. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.1.35 Ovca po útoku vlka poranená na papuli. Niekedy vlk zahryzne koristi do papule a pokúša sa ju zadusiť alebo aspoň paralyzovať. Takéto poranenia sa zväčša vyskytujú pri veľkých, voľne žijúcich kopytníkoch (los), ktoré sa dokážu efektívne brániť. (Slavomír Finďo)

Obrázok 3.1.36 Koza poranená na papuli po útoku vlka. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.1.37 Šťastný koniec? Rany po napadnutí vlkmi sú vždy veľmi vážne, ale niekedy ich obete prežijú. (Slavomír Finďo)

Obrázok 3.1.38 Opuchnutá a infikovaná rana po uhryznutí vlkom. Poranené zvieratá je potrebné dôkladne ošetriť dezinfekčnými prostriedkami a antibiotikami, pretože, pohryzenie šelmou takmer s istotou nesie so sebou riziko infekcie. (Slavomír Finďo)

Obrázok 3.1.39 Ovca poranená v oblasti lopatky po útoku vlka a ošetrená vhodným spôsobom. (Slavomír Finďo)

Obrázok 3.1.40 Šanca na prežitie napriek vážnemu poraneniu vlkom. (Pavol Kostúr)

Pobytové znaky

Stopa vlka a veľkého psa sú dosť podobné, ale ich možno rozlíšiť podľa niektorých podrobností (obr. 3.1.41, 3.1.42). Stopa vlka má elipsovitý tvar a psa okrúhly. Odtlačok prednej laby je o niečo väčší (dĺžka 9,5 – 12,0 cm, šírka 8,5 – 10,0 cm), ako zadnej (dĺžka 7,5 – 8,0 cm, šírka 5,5 – 7,0 cm). Viditeľné sú stopy po pazúroch. Predná noha má päť prstov, ale palec je umiestnený vysoko, preto sa neodtláča. Zadná noha má len štyri prsty. V prednej aj zadnej stope sú teda viditeľné iba štyri prsty, chodidlá a odtlačky pazúrov. Vonkajšia časť chodidla prednej laby má tvar preliačený do vnútra a zadnej vypuklý. Dva stredné prsty sú u vlka vysunuté viacej dopredu, ako u psa, čo dáva stope vlka elipsovitý tvar. Pre rozlišovanie stopy vlka a psa sú rozmery iba orientačnou pomôckou.

Obrázok 3.1.41 Stopy a stopové dráhy vlka. Hore ľavá predná stopa, dole ľavá zadná stopa. Vľavo tzv. „čiarovanie" pri kluse, vpravo lichobežníkovitý tvar stôp pri behu. Obidva predné prsty sú blízko pri sebe a ich konce sú stočené do vnútra. (podľa Dolejša 1984)

Obrázok 3.1.42 Stopy a stopové dráhy psa. Hlavnými rozlišovacími znakmi sú okrúhly tvar v dôsledku umiestnenia dvoch stredných prstov hlbšie do vnútra, ktoré sú vpredu od seba viacej vzdialené ako u vlka. (podľa Dolejša 1984)

Obrázok 3.1.43 Trus dospelého vlka má hrúbku vyše 3 cm, obsahuje srsť, kosti, ratice a zvyšky rastlín. Má veľmi charakteristický zápach, ktorým ho jednoznačne možno odlíšiť od trusu iných šeliem. (Slavomír Finďo)

Pokiaľ to podmienky umožňujú (sneh, blato) je vhodné sledovať stopovú dráhu na dlhšom úseku, aby sa jednoznačne potvrdilo, či v lokalite boli prítomné vlky alebo psy. Vlk sa pohybuje krokom, najčastejšie klusom, menej cvalom a tryskom. Najčastejšie teda vlk „čiaruje", čo je stopová dráha zanechaná po kluse, pričom sú všetky odtlačky umiestnené v jednej dráhe za sebou. Je to veľmi dôležitá odlišnosť od psej stopovej dráhy; pes nečiaruje ale križuje. Pohyb vlka je priamočiary, bez zbytočných odbočiek a pobehovania.

Veľmi dobrou pomôckou pre určenie rozdielu medzi vlkom a psom je trus (obr. 3.1.43). Trus dospelého vlka má hrúbku vyše 3 cm, takmer vždy obsahuje srsť, niekedy zvyšky kostí, ratíc, zubov a dlhých tráv. Prítomnosť ratíc a zubov svedčí o konzumácii mladých domácich či voľne žijúcich kopytníkov. Tieto zvyšky potravy sa v truse nachodia od prvej polovice vegetačného obdobia asi do septembra, keď sú mláďatá ešte malé a majú mäkké kosti, ktoré vlky kompletne skonzumujú. Neskôr sa v truse vyskytuje najmä srsť a kosti. Pri požieraní vnútorností je trus tmavohnedý až čierny, často bez srsti a kostí, riedkej konzistencie.

Veľmi dôležitým a spoľahlivým znakom pre rozlíšenie trusu vlka a psa je jeho zápach. Charakteristický zápach je spôsobený výlučkom ritných žliaz, ktorý je vo vlčom truse mimoriadne silný aj po dlhom čase a nedá sa pomýliť so zápachom trusu psa. Typický zápach vlčieho trusu pretrváva celé mesiace. Vlčí trus možno doslova určiť so zatvorenými očami.

3.2
Určenie koristi usmrtenej medveďom

Spôsob lovu

Medveď loví svoju korisť číhaním a následným rýchlym útokom. Nie je vytrvalý bežec, ale na krátku vzdialenosť dokáže vyvinúť dostatočnú rýchlosť (50 km/h), aby chytil mláďatá kopytníkov alebo nepozornú dospelú raticovú zver. Svoju obeť usmrcuje často jediným úderom laby alebo zahryznutím nad nosom do lebky alebo chrbtice. Pri záhryze do hlavy si pomáha prednými labami a koristi sa snaží zlomiť väz. Silu predných láb s výhodou uplatňuje pri chytení parohov alebo rohov koristi, ktorej trhnutím zlomí väz. Preto lebka alebo chrbtica koristi býva často zlomená. Zlomenie chrbtice najlepšie zistíme tým, že pohýbeme hlavou alebo krkom usmrteného zvieraťa. Hlava býva zvláštne vytočená, krv tečie z nosa alebo papule. Uhryznutia sa nachádzajú zväčša v oblasti pliec alebo hrdla. Na odratej koži sú z vnútornej strany často viditeľné krvné podliatiny po pazúroch. Medveď rád otvára najprv hrudný kôš alebo brušnú dutinu, zožerie s obľubou vnútornosti okrem žalúdka a vemeno. Pri konzumácii svaloviny z nôh, typickým spôsobom stiahne kožu na spôsob vyzliekania pančúch. Korisť býva niekedy roztrhaná a roztrúsená na väčšej ploche. Zvyšky koristi si medveď niekedy zahrabáva.

Obrázok 3.2.1 Mladý jeleň krátko po strhnutí medveďom, ktorý ho usmrtil úderom laby, následne mu otvoril brušnú dutinu a zožral vnútornosti okrem žalúdka a čriev. (Dušan Krištof)

Obrázok 3.2.2 Jelenica strhnutá a konzumovaná medveďom. V zadnej časti tela je viditeľné, ako medveď „vyzliekol" jelenicu z kože. V tomto prípade sa sústredil na skonzumovanie svaloviny prednej a zadnej nohy. (Ján Bariak)

Obrázok 3.2.3 Pri usmrcovaní koristi alebo následnej snahe dostať sa k mozgu je pre medveďa typické hryzenie do hlavy. (Ján Bariak)

Obrázok 3.2.4 Ovca usmrtená medveďom jediným úderom prednej laby. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.2.5 Medveďom skonzumovaná zadná časť tela ovce bez otvorenia brušnej dutiny. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.2.6 Typický spôsob konzumácie ovce medveďom. Na rozdiel od vlka, na krku nie sú viditeľné rany po zahryznutí. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.2.7 Pre medveďa je typické otvorenie hrudníka a brušnej dutiny. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.2.8 Pre medveďa je tiež charakteristické sťahovanie kože z obete na spôsob „vyzliekania pančúch" (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.2.9 Jahňa úplne skonzumované medveďom, krkavcami a líškami. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.2.10 Ovca úplne skonzumovaná medveďom s charkteristickými znakmi „vyzliekania" kože hlavne na nohách. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.2.11 Teliatko usmrtené a skonzumované medveďom. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.2.12 Medveď si s obľubou zahrabáva zvyšky koristi. (Pavol Kostúr)

Obrázok 3.2.13 Následky „nevydareného" úderu medveďou labou zanechali hlboké škrabance po pazúroch. (Vladimír Hrúz)

Obrázok 3.2.14 Ovca poranená medveďom. Roztrhnutá koža na chrbte po údere prednou labou. (Pavol Kostúr)

Pobytové znaky

Stopy medveďa sú natoľko typické, že pre ich identifikáciu nie je potrebný bližší opis (obr. 3.2.15). Nedajú sa pomýliť s nijakým iným druhom živočícha žijúcim v našej prírode. Veľkosť medveďa možno orientačne posúdiť podľa šírky prednej a dĺžky zadnej laby. Dĺžka laby sa meria od konca päty po špičky prstov bez pazúrov. Na základe stôp nemožno rozlišovať jednotlivé jedince medveďov, ich pohlavie a odhad hmotnosti je len veľmi orientačný.

Tabuľka 3.2.1 Základné miery láb slovenských medveďov v mm. (Hell, Slamečka 1999)

	Šírka prednej laby mm	Dĺžka zadnej laby mm
Medvieďatá	60 – 90	134 – 145
Medvedice	130 – 170	200 – 260
Medvede	140 – 180	230 – 280

Konzistencia, tvar a obsah medvedieho trusu sa v priebehu roka mení podľa druhu konzumovanej potravy. V truse prevláda rastlinná zložka, na jar trávy, neskôr poľnohospodárske plodiny, lesné plody, ovocie a semená lesných drevín (žaluď, bukvica). Po skonzumovaní zdochliny alebo strhnutého jedinca veľkého cicavca sa v truse nachádza srsť, kosti, ratice a niekedy aj zuby. Trus medveďa nezapácha tak silno ako vlka. Pri identifikácii si možno pomýliť trus medveďa a diviaka. Pre diviačí trus je typická segmentácia, teda sa skladá s oválnych častí, zatiaľ čo trus medveďa je homogénny.

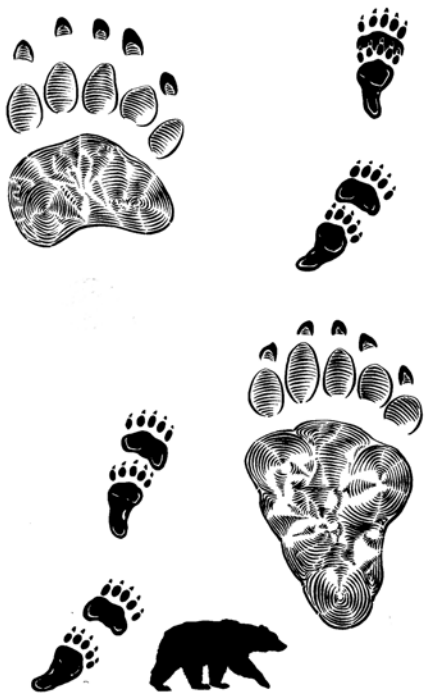

Obrázok 3.2.15 Stopy a stopovú dráhu medveďa si nemožno pomýliť s inou šelmou. (podľa Dolejša 1984)

3.3
Určenie koristi usmrtenej rysom

Spôsob lovu

Rys je šelmou, ktorá sa prikráda ku koristi na malú vzdialenosť a potom zaútočí. Pre sprehľadnenie situácie často využíva vyvýšené miesta, zvalené pne, skalné útvary a pod. Počas prikrádania sa ku koristi využíva prírodné úkryty: kríky, trsy trávy, pne. Útočí spravidla zo vzdialenosti menšej ako 20 m a obeť prenasleduje na kratšiu vzdialenosť ako 50 m, výnimočne 100 m. Rys loví jednotlivo aj v skupinách. Pri spoločnom love 2 – 3 jedincov jeden dorí korisť a ostatné čakajú v úkryte. Sú to rodinné poľovačky rysice s mladými. Rys pri útoku na kopytníky skočí koristi na chrbát, pazúrmi sa zadrapí, aby nespadol a usmrcuje záhryzom do krku. Korisť strednej veľkosti chytí prednými labami a zahryzne do krku. Obeť drží pri zemi

Obrázok 3.3.1 Jelenica strhnutá rysom. (Vladimír Hrúz)

dovtedy, až sa neprestane hýbať, pri opätovnom pohybe zuby zaryje hlbšie. Po skončení lovu nasleduje 5 – 10 min. prechádzka, odíde od koristi, pozoruje okolie, oňucháva zem. Je to forma odreagovania sa po veľkom psychickom a fyzickom vypätí.

Ak korisť nie je strhnutá na bezpečnom mieste, rys ju odtiahne aj niekoľko desiatok metrov tam, kde ju môže v pokoji skonzumovať. Zabitú srnu vlečie tak, že ju drží za krk a telo je umiestnené medzi prednými nohami.

Podobne ako iné mačkovité šelmy, rys pred začatím konzumácie koristi najprv ošklbe srsť alebo perie. Korisť si pridržiava prednými nohami a papuľou ošklbáva srsť, pričom po každom šklbaní otriasa hlavou. Podľa pozorovaní Okarmu (2000) zo 140 jedincov strhnutých kusov srnčej zveri skonzumoval pri opakovaných návštevách všetky jedlé časti (69 %), pri 28 % zožral 25 – 75 % mäkkých tkanív a iba 3 % koristi opustil po skonzumovaní malej časti mäsa.

Korisť zabíja cieleným záhryzom do hrtana, zriedkavejšie do zátylku. Vmieste záhryzu sú viditeľné hlboké, stredne veľké presne umiestnené rany, ktoré nie sú rozstrapkané. Na tele korisť nemá ani záhryzy, ani plošné podkožné krvácania.

Rys má vťahovateľné a veľmi ostré pazúry, ktorými môže korisť uchopiť. Stopy po pazúroch nie sú vždy viditeľné, ale ak sa vyskytujú, sú hlboké a zapustené až do mäsa.

Rys uprednostňuje svalovinu. Najprv odtrhne stehná, zriedkavo plecia. Ak nie je pri kŕmení vyrušovaný, zožerie v priebehu 3 – 7 nocí celú korisť, okrem veľkých kostí, tráviaceho traktu, hlavy a kože. Koža je počas požierania mäsa obrátená. Na úplne zožratej koristi držia vedno všetky súčasti kostry (okrem oddelených končatín). Pri dostatku vhodného materiálu sú zvyšky tela, najmä jej potrhané časti prihrabané lístím, zeminou alebo snehom. Rys u nás len výnimočne napáda domáce zvieratá.

Pobytové znaky

Stopa rysa a divej mačky je podobná, ale odlišuje sa nápadnou veľkosťou, lebo je až trojnásobne väčšia. Priemerná veľkosť stopy je 7 – 9 cm. Stopa je okrúhla bez viditeľných odtlačkov pazúrov, ktoré sú pri chôdzi alebo behu zatiahnuté. Odtlačky predných láb sú o čosi väčšie ako zadných (obr. 3.3.2). Rys sa pohybuje krokom, behom, tryskom a podľa toho vyzerá aj stopová dráha. Pri pomalom pohybe „čiaruje“ (obr. 3.3.3), v behu kladie zadné nohy pred predné,

Obrázok 3.3.2 Stopy a stopové dráhy rysa. (podľa Dolejša 1984)

Obrázok 3.3.3 Stopy rysa v snehu pri chôdzi. (Slavomír Finďo)

pričom sú všetky štyri stopy otlačené samostatne. V behu robí dlhé, až 135 cm skoky.

Trus je valcovitý, ku koncu sa postupne zužuje, na čelnej strane je tupý a na opačnej strane so zatupeným výbežkom. Obsahuje srsť, perie a úlomky kostí. Rys podobne ako iné mačky trus dôsledne zahrabáva, preto jeho nájdenie vyžaduje značné úsilie a spravidla je úspešné iba v čase snehovej pokrývky.

4

TRADIČNÉ A MODERNÉ METÓDY STRÁŽENIA HOSPODÁRSKYCH ZVIERAT

4.1
Pastierske strážne psy v Ázii, Európe a USA

Ázia – kolíska zrodu psov

O pôvode psa, jeho domestikácii a súžitia s človekom sa v ostatných niekoľkých rokoch nazhromaždilo nesmierne množstvo nových informácií. Prispeli k tomu viaceré vedné disciplíny; paleontológia, archeológia, etológia, evolučná biológia a genetika. Kolíska zrodu domestikovaných foriem zvierat sa lokalizuje do oblasti Blízkeho východu a Strednej Ázie, kde sa zachovalo najviac archeologických dôkazov o počiatkoch ľudskej civilizácie. Najstaršie nálezy psov z oblasti Blízkeho východu sa datujú do obdobia pred 12 – 13 000 rokmi, zo západného Ruska pred 15 000 rokmi a najstarší údaj prekvapivo pochádza z Belgicka, kde dokladovali výskyt psa pred 31 000 rokmi. Dosiaľ najrozsiahlejšia genetická štúdia o pôvode domáceho psa zahrňovala analýzu 85 rôznych plemien a viac než 200 vlkov. Výsledky tejto práce s vysokou pravdepodobnosťou poukazujú na to, že domestikácia psa sa udiala na Blízkom východe, pretože vlky z tejto oblasti sú predchodcovia väčšiny súčasných plemien psov (Holdt *et al.* 2010, obr. 4.1.1).

Obrázok 4.1.1 Blízky východ – Malá Ázia. Kolíska zrodu starovekých civilizácií, pastierskych národov a domáceho psa.

Ako sa z vlka stal pes, bolo po dlhé desaťročia nevysvetlenou záhadou a predmetom rozličných, viac alebo menej pravdivých hypotéz. Nakoniec sa prijal názor, ktorý stručne možno zhrnúť nasledovne. Ľudia v období mezolitu zmenili spôsob života a z lovcov – zberačov sa stali roľníci, ktorí si začali budovať prvé obydlia. Títo ľudia si brávali domov mláďatá divých zvierat a pokúšali sa ich skrotiť. Určite sa im to aj darilo a takéto skrotené zvieratá chovali v blízkosti svojich obydlí. Aj dnes ľudia chovajú skrotené vlky, ale krotký vlk

nie je domáce zviera a ani ním nikdy nebude. Proces domestikácie sa neudial tak, že ľudia zobrali štence vlkov domov, skrotili ich, rozmnožovali a po niekoľkých generáciách mali zrazu domáce zviera – psa.

Premena vlka na psa sa udiala iným spôsobom. Mezolitickí ľudia, v okolí svojich sídlisk zanechávali veľké množstvo jedlých odpadkov, na ktorých sa prežívovali šelmy a zdochlinožravce, medzi inými aj vlky. Pravidelné návštěvy ľudských sídlisk, u niektorých jedincov vlka, nakoniec viedli k strate plachosti. Tento proces „samoskrotenia" vlka sa udial len u niekoľkých jedincov, niekde v bližšie neurčenej oblasti už spomenutého Blízkeho východu. Podľa darwinovej teorie, teda išlo o vyselektovanie jedincov prírodným výberom, ktoré boli nositeľmi génov zodpovedných za ich krotkosť alebo nebojácnosť voči ľuďom. Tieto „samoskrotené" vlky zostali v blízkosti ľudských sídel a rozmnožovali sa ďalej ako domáce zvieratá. Dôležitým momentom v tomto procese bola skutočnosť, že sprievodným javom krotkosti začali byť zmeny v telesných charakteristikách (morfologických a fyziologických). Začali sa objavovať biele fľaky, chvost vytočený nahor, visiace uši a ďalšie znaky, ktoré poznáme u rôznych plemien domácich psov.

Opísaný proces premeny vlka na psa sa na prvý pohľad zdá neuveriteľný až fantastický, nepodložený nijakými dôkazmi. Bolo to iba dovtedy, kým domestikáciu zvierat experimentálne nedokázal ruský genetik Dimitrij Belajev (Belajev 1979). Belajev začal svoj pokus so striebornými líškami chovanými na kožušinovej farme. Pretože tieto zvieratá boli veľmi divé a nedalo sa s nimi chovateľom vôbec manipulovať, výskumníkom zadali úlohu, vyselektovať skupinu krotkých líšok, ktoré sa budú dať chytať do ľudských rúk. Skrotené zvieratá sa mali použiť na ďalší chov. Belajev so svojou kolegyňou Ľudmilou N. Trut, pozorovali obranné správanie striebornych líšok v zajatí, o ktorom predpokladali, že je dedičné. Ak je toto správanie naozaj dedičné, potom je možné selektovať líšky, s viac alebo menej vyvinutým obranným správaním. Na začiatku pokusu vybrali 465 líšok z niekoľkých tisícok jedincov chovaných na farmách, ktoré na ľudí reagovali veľmi rozličným spôsobom: 40 % javilo úplný strach spojený s agresivitou, 30 % bolo extrémne agresívnych, 20 % malo strach a 10 % bolo pokojných, bez známok strachu a agresivity. Ale Belajev poznamenal „aj s týmito neagresívnymi líškami sa nedalo manipulovať bez opatrení zameraných na ochranu pred uhryznutím, boli to ešte stále divé zvieratá"

Čo však Belajev pozoroval na líškach, bola rozdielna úteková vzdialenosť. Úteková vzdialenosť je charakteristická etologická vlastnosť dôležitá pre prežitie divých zvierat v prírode, lebo im umožňuje vyhnúť sa nebezpečenstvu. Útekovú vzdialenosť charakterizujú dva ukazovatele:

- ako blízko sa dá k zvieraťu priblížit aby neušlo;
- ako ďaleko zviera uteká po vyplašení.

Z pokojných líšok vychoval Belajev druhú generáciu a v ďalších, pokračoval v ešte prísnejšom výbere na krotkosť, kým nedosiahol opak útekovej reakcie, teda ochotu privolať líšky k sebe. Už po 18 generáciách vychoval zvieratá, ktoré mali vlastnosti krotkého domáceho psa. Na ľudí reagovali úplne inak ako ich predchodcovia. Dali sa privolať, chodili za ľuďmi, brali si z rúk potravu, nechali sa škrabať na bruchu, sedeli na okne v očakávaní príchodu ľudí, reagovali na mená, ktoré dostali.

Správali sa úplne ako psy, ba čo viac, vyzerali ako psy. Na ich srsti sa začali objavovať biele fľaky, chvosty mali vytočené nahor, suky mali 2-krát obdobie párenia namiesto jedného. Niektoré vlastnosti boli nežiadúce, napr. bielo fľakatá kožušina. Znaky domestikácie sa objavili

Obrázok 4.1.2 Turecký pastier pri oddychu v tieni stromu so svojimi ovcami a psami. V popredí sú dva akbaše, vpravo hore kangal a v pozadí dva azijaty. Psy majú na krkoch železné pichľavé obojky. (Gerald Hauser)

Obrázok 4.1.3 Akbašský pes pri odpočinku s ovcami. Tesný kontakt zvierat svedčí o harmónii a úplnej vzájomnej dôvere. (Gerald Hauser)

z ničoho nič, akoby zázrakom, bez akejkoľvek snahy alebo zámeru.

V súčasnosti je akceptovaný názor, že domestikácia vlka na psa sa udiala takým spôsobom, ako v experimente s líškami zdokumentoval Belajev. Pre ľudí mezolitu nebolo potrebné robiť nič iné, len produkovať odpadky a tolerovať prítomnosť vlkov, ktoré sa „samoskrotením" premenili na psa.

Ale v skutočnosti to nebolo také jednoduché. Z týchto „samoskrotených" vlkov ľudia začali úmyselne vyberať jedince s určitými ďalšími vhodnými vlastnosťami vyhovujúcimi pre pracovné úkony a umelým výberom postupne, generáciu za generáciou, vyšľachtili plemená – rasy psov. Medzi prvými pracovnými plemenami boli pravdepodobne poľovnícke psy a až neskôr ostatné skupiny, vrátane ovčiakov na stráženie stád domácich zvierat.

Oblasť Bízkeho východu a Strednej Ázie je dodnes typická chovom hospodárskych zvierat, či už v stepiach a pustinách nížin alebo vo vrchovskom prostredí. Po tisícročia tu pastieri sezónne kočovali s veľkými stádami oviec a kôz, ktoré sprevádzali ovčiaky vhodné na stráženie proti šelmám a zlodejom. Tradícia chovu veľkých ovčiakov na ochranu stád pred šelmami tu nikdy nezanikla a stále je zdrojom dobrých psov pre ich využitie inde vo svete, ako aj poučenia, akým spôsobom udržať a zveľaďovať chov týchto zvierat. Vychýrenými chovateľmi domácich zvierat z tejto oblasti sú, napr. Turkméni, známi šľachtitelia achaltekínskych koní, karakulských ovcí a veľkých zdatných ovčiakov – vlkodavov, v súčasnosti nazývaných Stredoázijský ovčiak. Na Blízkom východe a v Ázii sa dodnes nechovajú psy na zavracanie stád. Túto úlohu zverili ovčiakom, niekedy somárom, ktoré vodili stáda domácich zvierat a všade ich sprevádzali bez toho, aby ich bolo treba zavracaním zhromažďovať do kŕdľa (obr. 4.1.2 – 4.1.7).

Obrázok 4.1.4 Dva kangaly a jeden akbaš s mladým pastierom v oblasti Haymana v Anatólii. V Turecku používajú somáre na vodenie kŕdľa oviec namiesto psov na zavracanie a strážne ovčiaky na ochranu stád. (Gerald Hauser)

Obrázok 4.1.5 Pastieri z Turkménska chodievajú pásť ovce do Turecka kôli lepšiemu zárobku a niekedy si so sebou zoberú svoje psy. Azijat tmavohnedej farby je medzi európskymi chovateľmi menej známy. Tento pes je oveľa štíhlejší, na dlhých nohách, zjavne dobre vypracovaný každodenným pohybom v okolí statku. (Gerald Hauser)

Obrázok 4.1.6 Štyri kangaly v blízkosti kŕdľa oviec zjavne reagovali na rušivý vplyv. Ochrana stád je efektívnejšia, keď vedno spolupracuje viacero psov. (Gerald Hauser)

Obrázok 4.1.7 Vľavo akbaš, vpravo azijat z Turkménska pri ochrane oviec v Turecku. Napriek rôznej farbe a veľkej vzdialenosti medzi krajinami pôvodu obidvoch regionálnych typov psov, ich vonkajší vzhľad je veľmi podobný, ako dôsledok vývoja v rovnakých prírodných podmienkach aridnej oblasti Blízkeho východu. (Gerald Hauser)

Atmosféru dávnej minulosti znázorňujúcej život pastierov a prácu pastierskych strážnych psov v oblasti Kavkazu, v júni roku 1913 zaznamenal známy český zoológ prof. Julius Komárek vo svojej knižke „Kavkazská cesta". Niektoré úryvky tohto cestopisu, takmer sto rokov staré, sú pre nás veľmi poučné, pretože pojednávajú o pastierskom živote kavkazských kmeňov, starobylej, civilizáciou neovlyvnenej tradícii chovu domácich zvierat, ktorá sa postupne stráca do nenávratna.

… Tyto pastviny již nepatří Svatentům a jsou ovládány Minghrelci, kteří sem vyhánějí svoje stáda z jižních svahů kavkazských hor na dolním toku Inguru.

Každý kavkazský kmen má svoje letní pastviska, která si přísně střeží před sousedními kmeny. O jejich udržení byly dříve sváděni mezi pastýři krvavé bitky, takže se zdá, že ony poslední zbytky zbojnictví a střílení lidí nejsou nic jiného než následky sporů o pastvu a její hájení před cizími vetřelci…

… Právě když zapadlo slunce na dalekém obzoru, kde v modré páře snad leželo Černé moře, rozevřel se před námi do polkruhu horský kotel, kde širé zelené louky končily u černých, jehličnatých lesů na samém dne rokliny. Z jednoho takového lesního výběžku, který vbíhal do středu luk, stoupal rovně jako svíce do tichého večerního vzduchu proužek bílého dýmu. To bylo ležení migrelských pastýřů, které jsme hledali a tam jsme měli přenocovat. Byl to tak zvaný koš…

Jen jsme se začali spouštět po strmé stráni příkrého kotle, když se na opačné straně objevil prvý předvoj stáda koz, které se s večerem vracely domů. Jako nesmírný černobílý had se plazilo toto obrovské stádo o několika stech či tisíci kusech, uhýbajíc jednou sem, jindy tam, za neustálého veselého mečení, škádlení, krkolomného poskakování a hafání hlídajících psů. Pastýř s přehozenou puškou šel po straně jako biblický apoštol, maje kozu přehozenu kolem krku na zádech a v náručí nesa malé kozlátko, které sa asi právě narodilo…

Ještě nestihnul kozí předvoj dno kotle, když se z jiného místa počaly vynořovat postavy hnědého skotu a sta a sta těchto zvířat se ubírala vážným a pomalým krokem k našemu nocležišti. V tom okamžiku vyrazila od stáda obrovská láje velikých psů a za hrozného řevu se vyřítili tito hafani na nás jako furie. Každý kavkazský kmen má jinou rasu těchto psů, ale minghrelští hafani, kteři se na nás valili v počtu asi patnácti kusů, byli skuteční obři. Nebyli chundelatí, jako bývají horští psi ovčáčtí, nýbrž hladcí, žlutí i bělaví, a jejich bílé chrupy byly už z daleka vyceněny v hrozné zuřivosti. Mimoděk jsme se my cizinci tlačili mezi soumary a já jsem se díval se strachem po našem Žukovi. Ale ten se nebál. Jako stavěcí pes s napnutým ocasem a vyceněným chrupem očekával prvý útok. Nedošlo však k němu. Dimitrij a Subari (sprievodcovia) začali něco křičet, psi se zastavili, neškodně hafali a za chvíli se shromáždili za námi jako dlouhý průvod, doprovázejíce nás do ležení…

Když jsme dorazili namísto, provázeni lájí psů a mečícími stády koz, vyšel nám vstříc patron koše…

Nedomnívejte se však, že noci v pastýřském táboře jsou klidné. Klid panuje v těchto leženích jen ve dne, a to by také byla nejlepší doba pro spaní. Noc na horách u velikých stád je stále plná nebezpečí, neboť právě ona je najhorší dobou, kdy slídí veliké šelmy po odloučených kusech dobytka a kdy smečky hlídacích psů přicházejí teprve k svému plnému právu. Letní noci na kavkazských horách jsou také plny obav ze zlých sousedů, kteří mohou přijíti krást stáda, ale kteří mohou také přepadnout celý spící tábor.

Rovněž v koši pod průsmykem Chida neminula noc bez vyrušení. V polospánku jsem zaslechnul hluboké hlasy psů a rázem jsem byl vzhůru. Za chvíli štekala celá láje a hnala se někam ven do zářivé měsíční noci. Jeden z pastýřů uchopil pušku a proplétaje se medzi bílými těly ležících koz, utíkal rovněž ven. Měsícem ozářené svahy luk proti našemu ležení svítili jako stříbrné a bylo viděti docela zřetelně, jak po nich sem a tam pobíhají velcí psi. Za chvíli padla z pušky rána na slepo a za hodnou chvíli se vracel pastýř zpátky k polouhaslému ohni. Sedl si k němu, začal se hrabat v oharcích a přihodil několik velikých polen, z nichž vyletěly svítivé jiskry a ozářily na chvíli černé chumáče postav ležících na zemi. Někde zamečelo kozlátko a na obvodu stáda začali nahlas frkat buvoli. Pak přicházeli jeden po druhém psi, urousaní rosou, olizovali se a lehali si postupně na zem okolo ohně. Po jistou dobu byl naprostý klid a jenom nějací ptáčkové nade mnou ve větvích občas zapípali. Můj nový spánek však netrval dlouho a scéna se opakovala…

Obnovenie tradície využívania pastierskych strážnych psov v Európe a Amerike

V Európe sa od pradávna používali psy na stráženie čried proti medveďom, vlkom, rysom a zlodejom. Pastieri vyšľachtili veľké, mohutné psy s priemernou hmotnosťou 35 – 40 kg, výškou 65 – 70 cm a správaním odlišným od menších, čulých psíkov používaných na zavracanie. Strážne psy vo dne aj v noci verne sprevádzajú čriedy oviec, kôz alebo koní a dobytka. Psy chránia domáce zvieratá zastrašovaním šelmy výhražnými prejavmi a postojmi, čím jej narúšajú postupnosť jednotlivých fáz lovu. Väčšina šeliem vyrušená pri útoku, vzdá sa ďalšieho úsilia o získanie koristi. Skutočný boj medzi psom a šelmou je zriedkavosťou. Šelma pri

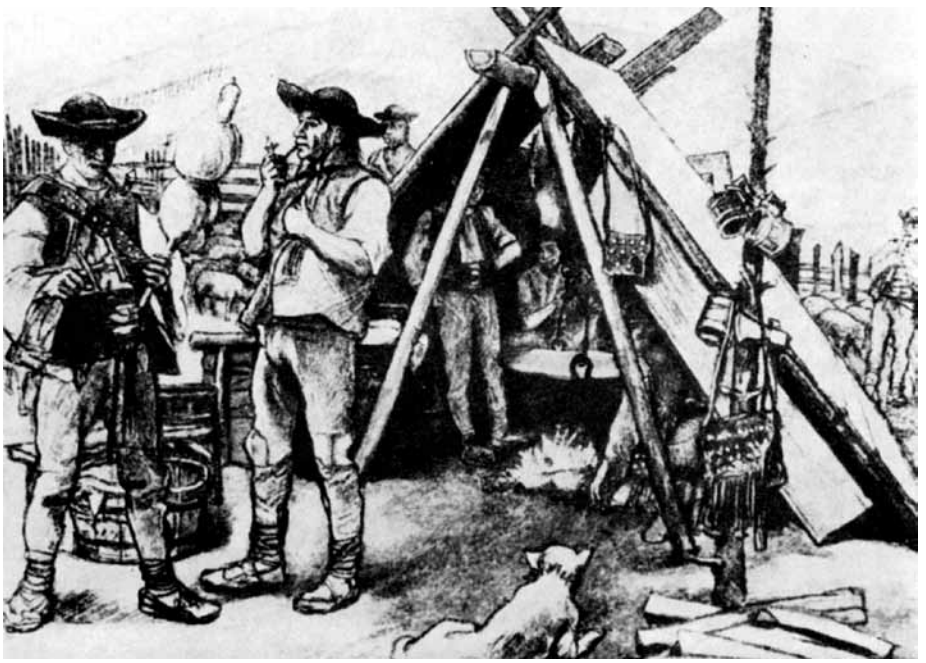

Obrázok 4.1.8 Na maľbe z konca 19. storočia je zachytený strážny pes s pichľavým obojkom na krku. Je to dôkaz toho, že aj Slovenský čuvač sa v minulosti používal správnym spôsobom a neuväzovali ho na reťaz. (prevzaté z knihy Podolák 1982)

stretnutí so psom sa inštinktívne vyhýba riziku poranenia a nesnaží sa korisť uloviť za každú cenu. Pastieri využili poznatky získané dlhodobým pozorovaním správania psov a vyvinuli veľmi účinný systém ochrany domácich zvierat.

Keď po 2. svetovej vojne začali sa znižovať stavy oviec, poklesli aj počty psov a zanikla kultúrna tradícia ich výchovy, výcviku a praktického využívania. Pri pohľade na európske pastierske strážne psy dospejeme k poznaniu, že viacero plemien je na pokraji vyhynutia alebo sa chovajú len pre potešenie a predvádzanie na výstavách. Daktoré rasy psov už pravdepodobne vyhynuli, napr. rafeiro do alentejo pôvodom zo stredného Portugalska. Iné plemená psov chovatelia vykúpili od miestnych pastierov na obchodovanie, čo nepriaznivo ovplyvnilo ich ďalší osud. Miestne plemená psov boli po stáročia súčasťou pastierskeho života, ale v súčasnosti sú odsúdené na zánik alebo geneticky znehodnotené krížením s túlavými psami s nevhodnými vlastnosťami.

Na smutnom osude pastierskych psov je však pozitívne aspoň to, že dosiaľ nezaniklo ich pôvodné poslanie ako strážcov hospodárskych zvierat. Tento spôsob ochrany je v súčasnosti veľmi užitočný aj pre ohrozené druhy európskych veľkých šeliem, pretože psy im zabraňujú v prístupe k hospodárskym zvieratám. Pri použití psov na stráženie, šelmy netreba zabíjať alebo vyháňať z ich pôvodného prostredia. V areáli výskytu veľkých mäsožravcov je nasadenie strážnych psov najprirodzenejším a najvhodnejším spôsobom ochrany domácich zvierat.

Na začiatku 20. storočia, ale najmä po 2. svetovej vojne, chov ovčiakov a spôsob ich používania na stráženie stád na Slovensku veľmi upadol. Slovenskí pastieri pred 2. svetovou vojnou zriedkakedy uväzovali mladé psy na reťaz, aby v nich vypestovali agresivitu voči ľuďom – zlodejom oviec. Teraz ich uväzujú zo strachu, pretože veria, že agresivita je ich vrodená vlastnosť. V iných krajinách sveta, nebýva zvykom uväzovat psy na reťaz, pretože nemajú vrodenú agresivitu voči ľuďom. Dlhodobý výskum ukázal, že uväzovanie psov do blízkosti čriedy alebo košiara, znižuje ich obranyschopnosť: psy si nemôžu správne navyknúť na ovce, nemôžu ich chrániť proti šelmám a vyvinie sa v nich tzv. „reťazový efekt“ – nadmerná agresivita voči ľuďom. Na Slovensku už pravdepodobne úplne zanikla kultúrna tradícia správnej výchovy strážnych psov a poznatky o ich využívaní (obr. 4.1.8, 4.1.9).

Ako u nás vyzeral v minulosti život ovčiarskych psov na salašoch, opísal akademický maliar Jan Hála (1890 – 1959), ktorý svoju umeleckú činnosť zasvätil kraju v okolí Važca.

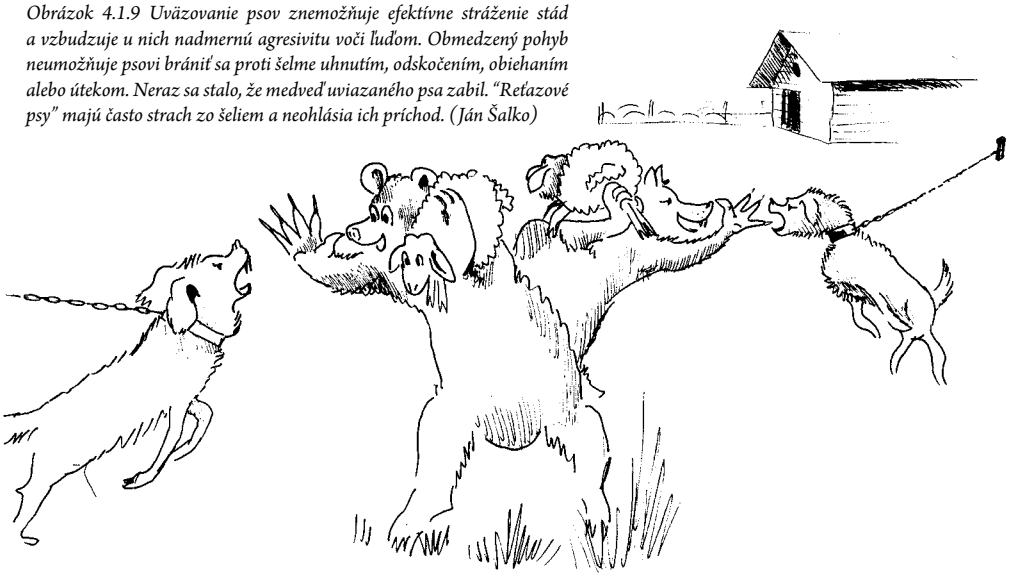

Obrázok 4.1.9 Uväzovanie psov znemožňuje efektívne stráženie stád a vzbudzuje u nich nadmernú agresivitu voči ľuďom. Obmedzený pohyb neumožňuje psovi brániť sa proti šelme uhnutím, odskočením, obiehaním alebo útekom. Neraz sa stalo, že medveď uviazaného psa zabil. "Reťazové psy" majú často strach zo šeliem a neohlásia ich príchod. (Ján Šalko)

O psoch ovčiarskych

Bačovia chovali k svojej živnosti silných psov zvláštnej fajty, takzvaných ovčiarskych. Čuvač sa nazýva tento druh psa a je to podľa úsudku kynológov jediná pôvodná rasa psov v Československej republike.

Psi títo sa vyznačujú silou a odvážlivosťou, sú bystrí a učenliví a neboja sa ani vlkov a medveďov. A proti týmto ich hlavne ovčiari chovali. Za stara niektorý bača ich mal aj desať. Bača Belaj na Kokave choval takých psov vždy najmenej päť – boli ani medvede, že strach z nich šiel.

Na karpatských Poloninách v Ukrajine držia týchto psov, aby im vo dne strážili stáda a v noci salaše. Zdá sa teda, že si ich valasi priviedli so sebou, keď prišli do slovenských krajov so svojimi čriedami oviec a kôz. Sú bieli, šedí, čierno-strakaví alebo so žltými škvrnami. Sú chundlatí, majú hustú srsť podobnú ako vlna a sú strašní. Keď vyceria na vás svoje ako sneh biele tesáky, hrôza vás obíde...

Aby sa pes nezatáral za zverinou do hôr, dávali mu na hrdlo takzvaný klepec. Bol to dosť ťažký klatík zavesený na retiazke, ktorý psovi bránil v prudkom behu tým, že ho bil do predných nôh.

Raz zastrelil notár v lese ovčiarskeho psa a valasi mu ho do rána ovesili na kľučku dverí. To na posmech…

Vlkov bolo za starých časov hodne. Kradli ovce z košiara aj z pastvy. I medveď niekedy si prišiel po ovcu. Preto na košiari bola pri ovciach taká malá kolibka – pajtička – len z kôry zrobená, tak rečená varaniarka. Tam v noci spal baraniar, čo barany pasie. Keď psi ucítili divú zver, prebudili brechaním baraniara a ten musel často aj so sekerou zakročiť.

Mnohorazy krikom, brechotom psov a veľkým hurhajom boli štvornohí lupiči tak poľakaní, že rýchlo utiekli na prázdno.

Pre tento účel, na ochranu proti vlkom a proti medveďom mávali ovčiarski psi na hrdlách okovy, teda železné obojky opatrené silnými, ostrými tŕňmi.

Čuvači boli vernými druhmi a pomocníkmi valachov. Chodili s nimi aj na pastvu, to vopred išiel valach a na boku chodil pes, aby čriedu ochránil proti vlkom.

S úpadkom valašníctva aj chov týchto krásnych zvierat zaniká a nevidno už tak vyrastené a mohutné exempláre. Boli to psi ani medvedina, celá dedina sa ich bála.

V ostatných dvoch desaťročiach došlo k čiastočnému oživeniu tradície chovu pastierskych strážnych psov v súvislosti s nárastom početnosti a návratom veľkých šeliem do niektorých oblastí ich pôvodného výskytu v Európe. Projekty na znovuzavedenie ovčiakov do systému chovu hospodárskch zvierat našli uplatnenie vo Švajčiarsku, Francúzku, Portugalsku, Nemecku, Nórsku, Poľsku, Slovensku. Na zlepšení využívania strážnych ovčiakov pre ochranu stád pracovali aj v tých štátoch, kde táto tradícia úplne nezanikla (Rumunsko, Bulharsko, štáty bývalej Juhoslávie).

Aká bola situácia v Amerike?

Pôvodní obyvatelia Ameriky, okrem indiánskeho kmeňa Navajo, nepoznali psy na stráženie stád. V USA, do konca 70. rokov minulého storočia, takmer nič nevedeli o ovčiarskych strážnych psoch. Rozdiely v správaní strážnych a zavracacích psov sa neuznávali. Zmena nastala vtedy, keď viacero tímov pracovníkov z vysokej školy Hamshire College prenieslo poznatky získané v Európe do USA. Americkí výskumníci strávili v Európe mnoho týždňov pozorovaním strážnych psov, rozhovormi s pastiermi a chovateľmi psov. V Európe sa veľa naučili, napriek tomu museli dlho pracovať s importovanými psami, aby spoznali celý systém ich správneho používania. Museli rozlíšiť mýty a rozprávky od podstatných záležitostí. Systém prispôsobili pre podmienky Severnej Ameriky.

V USA sa dosiahol úspech viacerými spôsobmi. Vedno s pastiermi sa evidoval postupný pokles strát na hospodárskych zvieratách. Sledoval sa nárast záujmu pastierov a farmárov o chov strážnych psov. Kým do polovice 70. rokov minulého storočia sa v celých USA registroval asi tucet strážnych psov (okrem psov kmeňa Navajo), výskumníci z vysokej školy Hampshire College, v priebehu dvanástich rokov vychovali a umiestnili na rančoch a farmách vyše 1 400 psov. V štáte Nevada ku koncu 20. storočia už 90 % chovateľov oviec využívalo strážne psy. Dôraz sa kládol na zvýšenie úrovne chovu psov a zlepšenie ochrany čried. Dnes v USA a Kanade už pravdepodobne pracuje viacej strážnych psov ako v Európe.

Význam pastierskych strážnych psov pre zachovanie veľkých šeliem

Pastierske národy od pradávna hľadali účinné metódy ochrany hospodárskych zvierat proti šelmám. V novších časoch sa stretávame s oficiálnou štátnou politikou zameranou na vyničenie alebo redukovanie škodlivých druhov zvierat. Ľudia predovšetkým ničili veľké šelmy; lokálne ich úplne vyhubili alebo zdecimovali tak, že prežívajú len zvyšky populácií. Nadmerný lov a kántrenie šeliem s cieľom ochrany stád domácich zvierat viedli k úplnému vykynoženiu velkých mačkovitých šeliem v Ázii a juhovýchodnej Európe (ázijský lev, viaceré poddruhy tigra). V Európe na mnohých miestach vyhynuli vlky, medvede a rysy, v Škandinávii rosomák.

Ochrana ohrozených druhov zvierat v ich prirodzenom prostredí je prvoradým záujmom biológov zveri na celom svete. Stabilizovanie populácií vlkov, medveďov a mačkovitých šeliem, poľnohospodári pokladajú za riziko pre chov hospodárskych zvierat. Preto v programoch zachovania voľne žijúcej zveri, navrhujú sa metódy odplašovania šeliem od domácich zvierat a nie len ich usmrcovanie. Je to nový pohľad na riešenie ochrany statku pred škodami spôsobovanými šelmami. Zdôrazňuje sa potreba zamedzenia prístupu predátorov k domácim zvieratám a nie redukcia ich stavov.

Keď začiatkom 20. rokov minulého storočia, americká vláda začala program ničenia šeliem, vlky vymizli zo všetkých 48 štátov, okrem malej populácie v najseverovýchodnejšej Minnesote. Traperi stopovali a odchytávali jednotlivé vlky celé mesiace, aby sa uistili, že likvidácia bola úplná.

Kojota sa nepodarilo vyničiť. Federálny program zameraný na riešenie škôd spôsobovaných zverou likvidoval kojoty odstrelom, chytaním do pascí a trávením v takom rozsahu, že napr. v roku 1974 z 15 štátov s rozvinutým ovčiarstvom nahlásili 71 777 usmrtených kojotov.

Boli to asi 4 % celej populácie týchto štátov. Vyplatené odmeny za kojoty a 3 943 rysov, medveďov a púm predstavovali sumu 6,2 mil. dolárov. Kojoty prežili tento masaker a chovatelia oviec v roku 1979 opäť hlásili až 10 % straty vplyvom predátorov v hodnote 103 mil. dolárov.

Pretože ničenie šeliem bolo neúčinné, hľadali sa iné riešenia. Takmer súčasne sa začalo formovať mohutné ochranárske hnutie s významným politickým vplyvom. Tento obrat čiastočne podnietilo ničenie vlkov, pretože štátni poľovníci si začali uvedomovať nezmyselnosť vyhladzovania šeliem. Nakoniec v 70. rokoch minulého storočia americká vláda prijala viacero opatrení na zmiernenie kántrenia šeliem. Zakázalo sa trávenie vo voľnej prírode a v niektorých štátoch aj chytanie do nášľapových pascí.

Súčasne sa pracovalo na zavádzaní nových metód ochrany hospodárskych zvierat. Elektrické ohrady a pastierske strážne psy sa ukázali ako najvýhodnejšie. Ku koncu 20. storočia sa Američania sa snažili lepšie spolunažívať so zverou, ako na jeho začiatku. Dôkazom toho bola úspešná reintrodukcia vlka do Yellowstonu v roku 1995, ktorý sa počas 15 rokov natoľko rozšíril a rozmnožil, že sa opätovne zaviedla regulácia jeho početnosti tam, kde robí škody na statku.

Ochrana hospodárskych zvierat strážnymi psami je stará metóda. V USA ojedinele využívali strážne psy španielski prisťahovalci v 19. storočí a pôvodní američania, ktorí túto metódu od nich prevzali. Pôvodní obyvatelia, príslušníci kmeňa Navajo (Nové Mexiko, Arizona, Utah) a Mexičania ju stále využívajú. Inde, napr. v Argentíne, bolo stráženie čried pomocou psov zaužívané začiatkom 19. storočia, ale v súčasnosti iba málo gaučov si pamätá na rozprávanie predkov o tomto spôsobe ochrany. V roku 1833 mladý, 24-ročný anglický biológ Charles Darwin, pri návšteve jedného ranča v Uruguaji, bol uveličený prácou strážnych ovčiakov a ako dobrý pozorovateľ, všetky podstatné črty ich správania vystihol niekoľkými vetami, ktoré ďalej uvádzame.

Za pobytu na estancii ma bavilo pozorovať tunajších ovčiarskych psov, o ktorých som počul veľa zaujímavých príhod. Pri cestách koňmo často možno vidieť veľké čriedy oviec, ktoré vo vzdialenosti niekoľkých míľ od ľudských obydlí alebo ľudí stráži iba jeden alebo dvaja ovčiarski psi. Často som rozmýšľal, ako vzniká takéto pevné priateľstvo. Výchovná metóda pozostáva v tom, že šteniatko veľmi skoro suke vezmeme a potom si už od malička musí zvykať na svojich budúcich druhov. Trirazy alebo štyrirazy denne mu pridržia ovcu, aby sa mohlo nacicať mlieka a v ovčinci mu urobia brloh z vlny. Vôbec mu nedovolia stýkať sa s ostatnými psami a s hospodárovými deťmi. Okrem toho šteniatko obyčajne kastrujú, takže keď dospeje, má s ostatnými psami sotvačo spoločné. Po takejto výchove pes vôbec nechce odísť od čriedy a bráni ovce práve tak, ako by iný pes bránil svojho pána. Keď sa dakto približuje k čriede, je zaujímavé pozorovať, ako pes ihneď skočí na nohy a začne brechať. Ovce sa hrnú tesne za psom, akoby to bol najstarší baran. Možno ho ľahko vycvičiť, aby v určitú hodinu dňa priviedol čriedu domov. Najviac zlosti je s nimi za mladi: chcú sa s ovcami hrať a pri tejto zábave niekedy svoje úbohé zverenky celkom nemilosrdne štvú.

Ovčiarsky pes si každý deň pribehne k domu pre kúsok mäsa a len čo ho dostane, odplazí sa preč, ako keby sa hanbil za svoj čin. Domáce psy sa pritom správajú veľmi nemilosrdne a aj najmenší z nich sa opováži zaútočiť na ovčiaka a prenasleduje ho. Len čo však ovčiak dobehne k svojej čriede, obráti sa a začne brechať a všetky domáce psy sa chytro dajú na útek. Podobne sa aj celá svorka hladných divých psov iba málokedy opováži napadnúť čriedu oviec, ktorú stráži hoci iba jeden takýto verný ovčiak. Niektorí ľudia dokonca hovoria, že sa to nestáva nikdy. Mám dojem, že je to veľmi

zaujímavý príklad, ako možno príchylnosť psa usmerniť. Je naozaj zvláštne, že aj divý aj vycvičený pes si vždy zachovávajú rešpekt či úctu pred zvieratmi, ktoré sa spravujú svojím inštinktom spolčovať sa. Skutočnosť, že skupinu divých psov vie zahnať jediný ovčiak, viem si vysvetliť iba tým, že divé psy pre dajakú zvláštnu príčinu predpokladajú, že v kŕdli oviec je pes práve taký mocný, aboby bol vo svorke psov. F. Cuvier pozoroval, že všetky zvieratá, ktoré možno ľahko skrotiť, pokladajú človeka za člena svojho vlastného spoločenstva a takto uspokojujú svoj pud spolčovať sa. V našom prípade pokladá ovčiarsky pes ovce za svojich druhov a to mu dodáva sebavedomie. Hoci divé psy vedia, že jednotlivé ovce nie sú psy, ale chutná potrava, predsa sa do určitej miery podriaďujú prvému hľadisku, keď vidia, že na čele čriedy oviec stojí pes."

V Európe a Ázii, kde takmer každá krajina, oblasť alebo kmeň sa pýšili chovom vlastného plemena strážnych psov, v súčasnosti ich potrebujú oveľa menej a iba pomiestne, pretože mnohé druhy šeliem už vyhynuli.

Zvýšená potreba ochrany šeliem aj hospodárskych zvierat je však prospešná pre udržanie pracovných vlastností strážnych psov. Tieto psy majú dnes uplatnenie aj v krajinách ďaleko od miest svojho zrodu, napr. Číne chránia stáda proti vlkom, v Namíbii proti gepardom a v Argentíne proti túlavým psom. Do Namíbie a Argentíny importovali psy z USA a vyškolili tam miestnich pastierov a strážcov zveri. Pôvodní obyvatelia Namíbie majú vlastné plemená malých strakatých psov nazývaných „populičná zmes". Títo strakáči sa podobajú psom kmeňa Navajo a sonoranských mexičanov (Sonora rieka v Mexiku) a celkom dobre si plnia strážne povinnosti.

Strážne psy sú prispôsobivé na prácu v rozličných krajinách, účinné proti väčšine druhov šeliem, sú použiteľné pri rôznych metódach živočíšnej výroby a vedia sa adaptovať na zvyky miestneho obyvatelstva. Pracovné psy osvedčené v jednej oblasti možno s úspechom využiť aj inde. Doterajšie poznatky potvrdzujú, že psy možno všade využiť na stráženie čried hospodárskych zvierat. Psy sú dobrými pomocníkmi pri riešení ochrany domácich zvierat v projektoch záchrany šeliem a pri ich návrate do pôvodného prostredia. Pomáhajú prekonať strach a obavy zo šeliem. Pri zavádzaní psov do problémových oblastí, treba ľuďom dôkladne vysvetliť spôsob výchovy a práce strážnych psov. Psy sú súčasťou hospodárenia a treba ich začlenit do systému chovu oviec.

Pri predpokladanom návrate šeliem do pôvodného prostredia, treba tu začať s chovom psov v dostatočnom predstihu. Výchova psov s čriedou vyžaduje určitý čas. Najprv je potrebné zaobstarať štence, potom ich naučiť sprevádzať čriedu, nechať dospieť a umožniť im získať skúsenosti. Pastieri sa musia naučiť vychovávať a cvičiť psy a porozumieť, za akých okolností pes pracuje najlepšie.

Predstavujeme pastierske strážne psy

Pastierske psy sa používajú na ochranu čried domácich zvierat pred šelmami. Pracujú samostatne alebo v kombinácii s inými metódami ochrany. Sú to psy s visiacimi ušami, veľkosťou a vzhľadom podobné ovciam, sprevádzajúce statok vo dne i v noci.

Psy po stáročia strážili domáce zvieratá pred vlkmi, medveďmi a mačkovitými šelmami v južnej Európe a Eurázii. Americkí chovatelia si postupne osvojujú tento spôsob ochrany statku zaužívaný v Starom Svete. Psy sa používajú predovšetkým na stráženie oviec a kôz.

Poznatky získané pri strážení jedného druhu statku, napr. oviec, možno však dobre využiť aj na ochranu iných domácich zvierat (kozy, rožný statok, kone).

Správanie

Pastiersky strážny pes musí mať tri základné vlastnosti:

- Musí byť spoľahlivý – nesmie zraňovať statok alebo ho vyrušovať pri pasení, odpočinku, rodení mláďat alebo inej aktivite.
- Musí byť verný statku a zotrvávať v jeho tesnej blízkosti.
- Musí strážiť, vždy keď sa priblíži šelma alebo neznáma osoba musí brechať.

Psy musia neprestajne strážiť statok. Prejavujú to tým, že striedavo zaháňajú nepriateľa výhražným brechaním a ustupujú naspäť k čriede. Strážny pes len výnimočne bojuje so šelmou.

Rozdiely v správaní zavracacích a strážnych psov

Správanie zavracacích psov je úplne odlišné od strážnych psov. *Zavracače majú vrodené poľovné správanie, prenasledovanie a naháňanie oviec.* Pastier usmerňuje pohyt čriedy udržiavaním smeru naháňania. Poľovné správanie je vrodená vlastnosť a výcvikom ju nemožno odstrániť. Pri mladom psovi sa prejavuje prenasledovaním pohybujúcich sa predmetov, napr. pobehovaním za loptičkou a zvýšenou aktivitou. Šteňa strážneho psa je pohodlnejšie, zvyčajne si nevšíma pohodené predmety. Poľovné správanie sa objavuje po piatom mesiaci veku šteňaťa. Kým pri zavracacích psoch sa vyvinie naplno, pri strážnych psoch zostávajú z neho len zvyšky, ktoré je potrebné pri výchove potláčať. Strážny pes vo veku 6 – 9 mesiacov niekedy prejavuje poľovné správanie naháňaním a hryzením oviec. Takéto správanie psa je nevhodné a potláčame ho za každých okolností. Postoj psa pripraveného zaútočiť je typický pre borderskú kóliu. Prikrčený pes upriamene hľadí do očí ovci, striehne na ňu a je pripravený ihneď vyraziť (obr. 4.1.10).

Obidva typy ovčiarskych psov s odlišnými prejavmi správania sú pri statku užitočnými pomocníkmi. Majú rozdielne zamestnania, zavracanie a stráženie: využívajte ich správnym spôsobom! *Učenie strážneho psa na zavracanie statku je nesprávne a nesnažte sa o to!*

Obrázok 4.1.10 Borderská kólia je typický predstaviteľ psov používaných na zavracanie statku. (Bruce Folge)

Výcvik strážneho psa je zväčša záležitosťou výchovy šteňaťa so statkom. Pamätajte si, že ak chcete mať psa pri čriede, nemôže byť zároveň rodinným spoločníkom! So šteňaťom začnite pracovať už pri rodení jahneniec alebo na pastve so starším statkom. Cieľom výcviku je vytvorenie vzájomnej sociálnej väzby medzi psom a ovcami. Niekedy to vyžaduje uzavretie psa aj oviec do osobitnej budovy alebo ohrady, aby sa tu vzájomne oboznámili a spriatelili. Zo šteňaťa, ktoré spí s ovcou a breše pri nebezpečenstve bude dobrý strážnik. Zapamätajte si pravidlo: *Ak pes nie je pri ovciach, nie je tam kde by mal byť!*

Výber psa

Pri výbere psa sa vždy opýtajte na vlastnosti určitej krvnej línie a nespoliehajte sa na povesť plemena. Zásadne si vyberte šteňa, ktorého rodičia alebo vzdialenejší predkovia boli súčasťou pastierskeho života a využívali ich v praxi na stráženie statku.

K dispozícii sú dva hlavné zdroje pre výber pastierskeho strážneho psa (PSP):

- Regionálne rasy získané od vzdialených pastierskych národov alebo kultúr, ktoré používajú PSP tradičným, stáročiami overeným spôsobom.
- Čistokrvné plemená zakúpené od miestnych alebo zahraničných chovateľov.

Obidve možnosti majú svoje výhody a nevýhody.

Regionálne rasy: Väčšina pastierskych národov má svoje vlastné ovčiaky na stráženie stád. Na veľkosť a vzhľad strážnych psov vplývajú miestne podmienky prostredia, sezónne zmeny klímy, choroby, parazity a ďaleké putovanie so statkom medzi zimoviskami a letnými pastvinami. Stovky kilometrov dlhé migrácie, pri nedostatku vody a potravy, ktorú si často musia zaobstarať samostatne, kladú vysoké nároky na veľkosť, konštitúciu a celkovú fyziológiu týchto psov (obr. 4.1.11).

V prevažnej väčšine pastierskych spoločenstiev rozmnožovanie PSP prebieha nekontrolovaným spôsobom. Pastieri neovplyvňujú výber rodičovského páru. Vonkajší vzhľad (fenotyp) regionálnych rás psov je výsledkom prírodného výberu v rámci určitej pastierskej kultúry.

Regionálne rasy PSP sú výsledkom výberu jedincov po narodení šteniec. Pastieri vyberajú štence podľa ich pracovných potrieb a často aj z nevyspytateľných iných príčin. Sučky často hneď zmárnia pre rôzne príčiny (napr. počas dojčenia nepracujú) a vrh zredukujú na dve štence. Ponechané štence majú, napr. obľúbenú farbu, ktorá sa stane pre určitú oblasť príznačná. Ak sa pes zle správa ku statku, pastieri ho kedykoľvek počas života zabijú. Dobrého strážcu stáda si však vážia a poskytnú mu potrebnú starostlivosť, čo zvyšuje pravdepodobnosť jeho účasti na rozmnožovaní. Výsledkom takéhoto tvrdého výberu je to, že pes určitého typického vonkajšieho vzhľadu, má zároveň aj požadované vlastnosti potrebné pre stráženie stád. Tieto psy sú prispôsobené miestnym podmienkam, parazitom, chorobám, predátorom a pracovným potrebám pastierov.

Obrázok 4.1.11 Regionálna alebo geografická rasa psa z Turménska. (Gerald Hauser)

Čistokrvné PSP: Plemená sú výsledným produktom chovateľských klubov. Klub chovateľov určitého plemena je organizovaný na národnej alebo medzinárodnej úrovni. Plemená vyšľachtia psíčkári, ktorí majú v chove záľubu, zdakade dovezú alebo vyberú niekoľko jedincov regionálnej rasy psov, ktorá je typická pre určitú miestnu pastiersku kultúru. Napr. Kangal bol vyšľachtený z niekoľkých párov dovezených z Turecka do Anglicka v 60. rokoch minulého storočia. Niekoľko jedincov regionálnej rasy je vytrhnutých z ich pôvodného prostredia, miestnej populácie a dovezených do krajiny, ktorá pre ne vytvorí chovateľský klub. Chovateľské kluby majú svoje pravidlá, ako z regionálnej rasy psa urobiť čistokrvné plemeno. Pre nové plemeno sa obyčajne napíše štandard, čo je vlastne opis ideálneho vonkajšieho vzhľadu. Na výstavách psov sa porovnávajú v skutočnosti fenotypy a jedince s najlepším vzhľadom sú vysoko ohodnotené. Tieto psy sú potom uprednostňované v chove ako plemenníky alebo chovné suky, čo je vlastne umelý výber regulovaný človekom pred narodením šteniec.

Rozdiel medzi „regionálnou rasou" a „plemenom" je priepastný. Regionálne rasy psov žijú vo veľkej populácii, ktorá sa náhodne medzi sebou rozmnožuje v určitej geografickej oblasti. Medzi takéto oblasti patria Pyreneje, Anatólia, Provincia Kangal, celé Turecko, Maďarská pusta alebo rozľahlé priestory obývané kočovnými národmi pastierov, ktorí putujú so svojimi stádami z Tesálie v Grécku do Šarplaninskej vrchoviny v Albánsku alebo do Macedónie a Kosova. Plemeno je pohlavne izolovaná populácia, ktorej rozmnožovanie nie je ponechané na náhodu a pochádza z niekoľkých jedincov, ktoré boli vyňaté z miesta svojho pôvodu.

Celé generácie regionálnych rás psov sú prispôsobené určitej oblasti a kultúre. Plemená sú potomkami pôvodných regionálnych populácií psov. Čistokrvné psy tvoria malú, izolovanú, prešľachtenú skupinu zvierat, o ktorú je postarané zo všetkých hľadísk, vrátane odčervovania, vakcinácie, poskytovania úkrytu a pravidelného podávania pokrmu. Problém čistokrvných plemien, pri návrate do strážnej služby k stádam je v tom, že aj najlepšie jedince vyhovujúce „plemennému štandardu" nemusia byť vôbec súce na stráženie hospodárskych zvierat v novom prostredí. Výber plemena z hľadiska veľkosti, vzhľadu alebo farby, má máločo spoločné so schopnosťou psa, správne sa naviazať na statok alebo ukázať vhodné správanie vyžadované pre konkrétne podmienky pastierskej kultúry.

Charakteristika niektorých rás a plemien ovčiarskych strážnych psov

V predchádzajúcej kapitole sme čitateľa oboznámili s princípmi správneho výberu PSP. Ďalej sa sústredíme na typy, plemená alebo rasy ovčiarskych psov, ktorých pôvodným poslaním bolo stráženie stád proti šelmám. Bez rozdielu na to, či boli pre túto službu vyselektované v krajine pôvodu alebo prešľachtené na čistokrevné plemená ďaleko od ich domoviny, možno s vysokou pravdepodobnosťou predpokladať, že medzi ich potomkami sa nájdu jedince s dobrými pracovnými vlohami na stráženie statku. Podávame krátky opis niektorých ovčiakov, ktoré boli v ostatných 2 – 3 desaťročiach v popredí záujmu pastierov, chovateľov psov, ale aj biológov, ktorí v rôznych projektoch po celom svete overovali ich pracovné vlastnosti a účinnosť proti šelmám.

ANATOLSKÝ OVČIAK
(Kangal, Akbaš, Karabaš)

Obrázok 4.1.12 Kangal. (Gerald Hauser)

Kangal
Krajina pôvodu: Turecko
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie majetku
Dnešné využitie: stráženie oviec
Priemerná dĺžka života: 10 – 11 rokov
Iné názvy: Kangal Çoban Köpeği, Sivas-Kangal
Hmotnosť: psy 50 – 70 kg, suky 40 – 55 kg
Výška: psy 75 – 85 cm, suky 65 – 75 cm[1]

V súčasnosti je veľa nejasností okolo pracovných ovčiakoch Anatolskej vysočiny. Anatolský ovčiak (Çoban Köpeği) je vlastne spoločné pomenovanie pre všetky regionálne rasy psov, ktorých krajinou pôvodu je Turecko. Najznámejšie sú akbaš, kangal a karabaš, ale existuje aj veľa ďalších miestny typy psov.

História: Najpravdepodobnejšími predkami kangala boli psy nomádskych kmeňov z Malej Ázie, predovštkým z Iránu a Iraku. Ich prvotným poslaním bolo stráženie majetku ľudí. Keď sa nomádi usadili v terajšej Provincii Sivas a začali s chovom oviec, čo je v tejto pustatine jediná zmysluplná hospodárska činnosť, úlohou psov sa stalo stráženie stád proti šelmám. Život na planine Sivas bol izolovaný od okolitého sveta a v takomto prostredí sa kangal v nezmenenej podobe udržal až dodnes (obr. 4.1.12).

Opis: Turecký pastieri nikdy nepoužívali psy na zavracanie oviec, ale len na ochranu pred šelmami. Úloha vodcov čriedy bola zverená somárom, zjavne pre ich dobré orientačné vlastnosti. Štence vyrastajú v dedine vedno s ľuďmi, ich deťmi a všetkými domácimi zvieratami vrátane ostatných psov. Pastieri vyberajú štence podľa farby tak, aby ladili s farbou oviec. Ak chovajú čisto biele ovce, aj psy musia byť tak sfarbené atď. Psy sú dosť naviazané na pastierov a ovce sprevádzajú v počte asi 5 až 8 na jeden kŕdeľ. Malá svorka odvážných a mocných psov poskytuje veľmi efektívnu ochranu ovciam proti šelmám, s ktorými občas prichádzajú do kontaktu a bojujú. Kangal má vyvinutý poľovný inštinkt a pre svoje prežitie ho aj potrebuje, pretože niekedy si musí zaobstarať obživu sám. Kangal je národným symbolom Turecka. V súčasnosti ho vyčlenili zo skupiny anatolského ovčiaka, ako samostatné plemeno (*www.kangal-dog.de*).

[1] Biometrické údaje Kangala uvádzame podľa doc. Dr. Mustafa Özcan z Veterinárnej fakulty Istambulskej Univerzity, Katedry šľachtenia zvierat a živočíšnej výroby.

AKBAŠSKÝ PES
(Akbaš)

Krajina pôvodu: západné Turecko
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie oviec a majetku ľudí
Dnešné využitie: stráženie oviec a kôz
Priemerná dĺžka života: 10 – 11 rokov
Iné názvy: Akbaş Çoban Köpeği
Hmotnosť: psy 45 – 64 kg, suky 40 – 50 kg
Výška: psy 72 – 86 cm, suky 68 – 75 cm

Obrázok 4.1.13 Akbašský pes vo svojej domovine v Turecku. (Gerald Hauser)

História: Turecký pastieri chovali biele strážne ovčiaky zjavne preto, aby sa podobali ovciam. Má to výhodu v tom, že ovce sa bieleho psa neboja a vlky pri útoku nevedia napochytro rozlišit psa od ovce. Jedným z tureckých predstaviteľov týchto psov je Akbaš Çoban Köpeği, skrátene akbaš. Napriek tomu, že psy sú v Turecku pokladané za nečisté zvieratá, ovčiaky na stráženie si pre ich výnimočné vlohy veľmi vážia. V literatúre nenájdeme zmienku o pôvode akbaša, ale jeho predkovia sa určite dávno používali na stráženie statku a majetku ľudí. Slovo akbaš znamená bielohlavý (obr. 4.1.13).

Opis: Akbaš je regionálna rasa veľkého psa, buď s mohutným alebo štíhlejším telom na vysokých nohách. Pre plnenie pracovných povinností sú dôležitejšie jeho povahové vlastnosti, ako vzhľad. Má bielu farbu bez tmavej masky na hlave, stredne dlhú hladkú srsť s dobre vyvinutou podsadou, čo je dôležitá adaptácia pre horúce letá a studené zimy v krajine jeho pôvodu. Je to pokojný, ostražitý, nebojácny pes, menej agresívny voči ľuďom, ako iné ovčiaky. Jeho poslaním je strážiť kozy a ovce, hoci niektorí autori mu nesprávne pripisujú úlohu psa na zavracanie statku. Akbaš je obľúbený a používaný na stráženie stád aj mimo krajiny pôvodu, ale ako spoločenský pes, prípadne policajný, vojenský tzv. „povelový“ je úplne nevhodný, podobne ako iné ovčiaky, ktoré chránia teritórium bez akéhokoľvek pričinenia človeka. Tak ako u všetkých správnych ovčiakov, jeho ostražitosť pri súmraku a v noci sa zvyšuje. Je pokojný so vznešenými spôsobmi, podozrievavý voči cudzím ľuďom, ale pri útoku šeliem na ovce dokáže byť veľmi rýchly. Má vyvinuté poľovné správanie, pretože niekedy ho potrebuje pre zaobstaranie si obživy. Na rozdiel od kangala, akbaš zatiaľ nebol uznaný ako čistokrvné plemeno, čo je pravdepodobne pre jeho budúcnosť lepšie.

KARABAŠ

Krajina pôvodu: Turecko
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie oviec
Dnešné využitie: stráženie oviec
Priemerná dĺžka života: 10 – 11 rokov
Iné názvy: Çoban Köpeği, karský pastiersky pes
Hmotnosť: 26 – 40 kg
Výška: 62 – 80 cm

História: Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1996, v ktorej tohto psa pomenovali podľa Provincie Kars susediacej s Arménskom. Jeho pôvod má pravdepodobne viacej súvis s vrchovskými ovčiakmi Kaukazu, pretože v turecko-arménskej pohraničnej oblasti sa tieto psy navzájom krížia (obr. 4.1.14).

Opis: Pracovné poslanie karabaša, podobne ako iných tureckých psov je sprevádzanie a stráženie oviec. Sú to mocné psy, dobre prispôsobené životu v drsnom vrchovskom prostredí. Ich vonkajší vzhľad, veľkosť, farba, typ a kvalita srsti sú veľmi premenlivé. Mnohé z nich sú dlhosrsté a viacfarebné. Tieto psy nemajú oficiálny štandard a tak sú jednoducho zaradené do skupiny anatolský ovčiak (*www.kangal-dog.de*).

Obrázok 4.1.14 Karabaš. (Gerald Hauser)

KAUKAZSKÝ OVČIAK

Krajina pôvodu: kaukazské štáty bývalého Sovietskeho zväzu
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie čried, vojenský pes
Dnešné využitie: stráženie majetku ľudí a ochrana čried domácich zvierat
Priemerná dĺžka života: 10 – 11 rokov
Iné názvy: Kavkazskaja ovčarka
Hmotnosť: 45 – 70 kg a viac
Výška: psy min. 68 cm, 72 – 75 cm, suky min. 64 cm, 67 – 70 cm

História: Celé stáročia sa pásli čriedy oviec vo vysokohorskom prostredí na Kaukaze, pohorí medzi čiernym a Kaspickým morom, zasahujúcim do Turecka a Iránu. Psy podobné tomuto vynikajúcemu strážcovi chránili ovce pred zlodejmi a šelmami najmenej 600 rokov. Používali ich predovšetkým proti medeďom a vlkom (obr. 4.1.15).

Opis: Robustný, mocný, dlhosrstý pes odolný voči nepriaznivým poveternostným vplyvom v rôznych farebných variáciách; sivá, hrdzavá, žltohnedá, biela, strakatá, pálená. Hnedú farbu štandard nepripúšťa. V krajinách pôvodu mu kupírujú uši, chvost ponechávajú dlhý. Pôvodné poslanie stráženie statku. Je to samostatný pes, tvrdej, ale vyrovnanej povahy a veľmi ostrý aj voči ľuďom. Niektoré jedince sa vyznačujú zúrivosťou a agresivitou. Je to tým, že na rozdiel, napr. od stredoázijského ovčiaka ich používali na vojenské účely a ako služobné psy ich cvičili na agresivitu voči ľuďom. Použili ich pri vojenských konfliktoch medzi Ruským cárstvom a Osmanskou ríšou v 17. – 20. storočí. Možno to bol dôvod, prečo sa kaukazský ovčiak dostal do východného Nemecka koncom 60. rokov minulého storočia ako služobný pes pri pohraničnej stráži, predovšetkým pri povestnom Berlínskom múre. Po jeho páde v roku 1989, početnú sedemtisícovú skupinu hliadkovacích psov rozpustili. Mnoho z nich sa dostalo do nových domovov po celom Nemecku, ale aj do okolitých štátov, vrátane Slovenska. Kaukazský ovčiak je úplne nevhodný na chov v domácnosti alebo ako spoločník ľudí. Má vyvinutý poľovnícky inštinkt, čo sme si mali možnosť overiť pri našich psoch použitých v projekte zameranom na ochranu statku proti veľkým šelmám na Slovensku. To však neznamená, že je na stráženie dobytka v našich podmienkach nesúci, pretože je možné jeho lovecký pud udržať pod kontrolou, správnym naviazaním na statok a pravidelným chovaním. Nepatrí do rúk nezodpovedným a s chovom ovčiakov neskúseným ľuďom.

Obrázok 4.1.15 Kaukazský ovčiak. (Slavomír Finďo)

STREDOÁZIJSKÝ OVČIAK

Krajina pôvodu: Blízky východ a stredoázijské republiky
Obdobie vzniku: starovek
Pôvodné vyzužitie: stráženie stád, obydlí a ľudí
Dnešné využitie: stráženie stád a objektov
Priemerná dĺžka života: 12 – 14 rokov
Iné pomenovania: köpök (pustatinový), kujunči (pastier oviec), azijat, alabaj, dachmarda (vlkodav), pustňak (rusky)
Hmotnosť: psy 55 – 79 kg, suky 40 – 65 kg
Výška: psy 65 – 78 cm, suky 60 – 69 cm

Obrázok 4.1.15 Stredoázijský ovčiak. (Boris Kopelijovič)

História: S najväčšou pravdepodobnosťou pochádza z oblasti medzi Uralom, Kaspickým morom, Malou Áziou a územím zasahujúcim až po severozápadnú hranicu Číny. Regionálne rasy možno nájsť v Turkménsku, Kazachstane, Kirgizsku, Azerbajdžane, Uzbekistane, Afganistane a Iráne. Nejedná sa o plemeno v pravom slova zmysle, ale súbor regionálych rás, ktorých premenlivosť vzľadu aj vlastností je naozaj značná. Spojovacím článkom tejto rôznorodej skupiny psov je ich pôvodné pracovné poslanie, stráženie stád proti veľkým šelmám, vlkom, hyenám, šakalom a leopardom. Podľa novších poznatkov, súčasné aziaty vznikli nedávno, možno iba 20. storočí. Preto zdôrazňovanie starobylosti týchto psov je nesprávne a v konečnom dôsledku ani nie dôležité. Tieto psy sú produktom prostredia v ktorom žjú, teda stepí, polopuští a púští, ako aj miestnych pastierskych národov, ktoré selektovali psy po narodení a v priebehu ich života pre svoje potreby tak, ako sme to opísali v stati o výbere šteňaťa (obr. 4.1.15).

Opis: Zahrňuje viacero miestnych alebo regionálych rás a ich veľká variabilita spôsobuje dodnes problémy chovateľom čistokrvných psov, ktorí lokálne variety nevedia zaradit do umelo vytvorenej predstavy obsiahnutej v „štandarde plemena". Farebná premenlivosť je veľká, psy môžu byť jedno, dvoj, troj aj viacfarebné, biele, čierne, sivé, svetložlté, hrdzavé, sivohnedé, tigrované, strakaté a škvrnité. Srsť je hrubá, rovná, s dobre vyvinutou podsadou. Na hlave a na hrudníku krátka priliehajúca. Ide o mocného psa s masívnou kostrou, pokojnej, vyrovnanej povahy. Sú to nebojácne a odvážne psy. Túto typickú vlastnosť v krajinách ich pôvodu utvrdzujú v psích zápasoch organizovaných podľa prísnych pravidiel. Tieto zápasy nemajú nič spoločné so súbojmi na život a na smrť, ktoré sa usporadúvajú s bojovými plemenami psov v západnom svete. Azijat je prírodný typ psa s dobre vyvinutým inštinktom sebazáchovy a v zápase, keď prehráva, podriadenosťou prejaví svoju porážku, čo pre jeho súpera je pokyn na ukončenie boja. Napriek tomu, niektorí ruskí kynológovia, ktorí študovali aziaty v ich domovine tvrdia, že pri zápasoch v minulosti sa veľa psov dokaličilo

Obrázok 4.1.16 Zápas aziatov. (Anonym)

a prišli aj o život (obr. 4.1.16). Zmyslom psích zápasov je vyselektovanie mocných a odvážnych jedincov (vlkodavov), ktoré si vysoko cenia. Víťazi zápasov majú vyššiu šancu zanechať potomkov s požadovanými vlastnosťami. Stredoázijský ovčiak nikdy nebol vedený ako služobný pes a nasadený proti ľuďom, preto v porovnaní s kaukazským ovčiakom je menej agresívny a lepšie zvládnuteľný. No napriek tomu sa netreba na toto tvrdenie spoliehať. Je to pes nevhodný ako rodinný spoločník a nesúci na držanie v byte. Okrem ochrany majetku, budúcnosť stredoázijského ovčiaka u nás by mala byť pri ochrane stád domácich zvierat proti šelmám, kde jeho dobré povahové vlastnosti nájdu plné uplatnenie. Podobne, ako iné ázijské ovčiaky má vyvinutý lovecký inštinkt, ktorý pri ochrane stád v našich podmienkach treba potláčať, aby nedošlo ku konfliktu so záujmami poľovníctva.

TIBETSKÁ DOGA

Krajina pôvodu: Tibet
Obdobie vzniku: starovek
Pôvodné využitie: ochrana majetku a sprevádzanie nomádov
Dnešné využitie: ochrana majetku v dedine, karaván a stád domácich zvierat
Priemerná dĺžka života: 10 – 11 rokov
Iné názvy: Do-khyi (strážca domu, pes ktorého možno uviazať)
Hmotnosť: okolo 65 kg, max. do 99 kg
Výška: pes 66 – 75 cm, suka min. 61 cm

História: Tibetská doga sa pokladá za jeden z najstarších typov psa. Pochádza z Tibetskej náhornej plošiny a Transhimalájí. Pôvodne rozlišovali dva typy mastifov: Bhotia (voľný pes) na stráženie statku a Tsang Khyi, ktorý bol od šteňaťa uviazaný na reťazi, aby v ňom vypestovali nadmernú agresivitu požadovanú na stráženie obydlí. Stále nie je ukončená diskusia o tom, či Tibetská doga je naozaj predchodcom všetkých pastierskych strážnych psov. Jej pôvodným poslaním bolo stráženie domu a rodiny (obr. 4.1.17).

Opis: Tibetská doga je veľmi ostražitý pes, má mimoriadne vyvinuté teritoriálne správanie a je nepodplatiteľný strážca. Ich povaha sa samozrejme nedá zmeniť a treba si uvedomiť, že každý cudzí muž je pre Tibetskú dogu osobný nepriateľ jej pána. Je dokonale prispôsobená drsnému podnebiu Himalájí. Srsť je hrubá s veľmi dobre vyvinutou podsadou, ktorá ich ohrieva aj pri teplotách –30 °C. Aj v súčasnosti sa používajú na stráženie kláštorov, dedín, karaván a kŕdľov oviec. V krajine pôvodu požívajú veľkú úctu. Ak má plniť len úlohu strážcu majetku, jej potenciál nie je naplno využitý.

Obrázok 4.1.17 Tibetská doga pri strážení jakov. (Richard Strebel 1904)

KARAKAČANSKÝ PES

Krajina pôvodu: Bulharsko
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie čried domácich zvierat
Dnešné využitie: ochrana statku
Priemerná dĺžka života: 12 – 14 rokov
Iné názvy: Karakačanský ovčiak, trácky moloss, bulharsky Karakachansko kuche
Hmotnosť: psy 40 – 55 kg, suky 30 – 45 kg
Výška: psy 65 – 75 cm, suky 60 – 69 cm

Obrázok 4.1.18 Karakačanský pes. (Michaela Skuban)

História: Tento pes dostal meno podľa etnickej skupiny Karakačanov trackého pôvodu. Sami sa pokladajú za Grékov a až do 60. rokov minulého storočia žili kočovný spôsobom života. Vďaka konzervatívnemu spôsobu chovu hospodárskych zvierat zachovali do dnešných dní niektoré z najstaších plemien domácich zvierat v Európe, karakačanskú ovcu, karakačanského koňa a samozrejme psa. Tento typ psa prežil stáročia, ale v 40. rokoch minulého storočia bulharský komunistický režim znárodnil poľnohospodárstvo. Všetok dobytok sústredili do poľnohospodárskych družstiev a karakačanského psa vyhlásili za nepotrebného. Napriek tomu sa zachoval až do dnešných dní a v Bulharsku ho opäť používajú na stráženie stád (obr. 4.1.18).

Opis: Je to typický molosský pes, veľký, mocný, harmonického vzhľadu, určený na stráženie stád a majetku. Je vhodný na prácu v ťažkých podmienkach vrchovského prostredia. V prípade potreby neváha sa postaviť na odpor vlkom, medveďom alebo šakalom. Vyznačuje sa veľkou pohyblivosťou a agresivitou voči šelmám. Sfarbenie je veľmi premenlivé, pretože pastieri sa upriamujú na pracovné vlohy a nie na exteriér. Pri strážení oviec nepracujú samostatne ale vedno s pastiermi. Ich správanie voči cudzím ľuďom závisí od toho, či ohrozujú stádo alebo nie. Pokiaľ sa cudzí človek veľmi priblíži k chráneným ovciam, hrozí mu napadnutie. Tento pes má štandard vytvorený v Bulharsku a zatiaľ nie je zaradený ako plemeno v FCI.

KOMONDOR

Krajina pôvodu: Maďarsko
Obdobie vzniku: starovek
Využitie v minulosti: ovčiarsky a strážny pes
Dnešné využitie: pastiersky strážny pes, spoločník
Priemerná dĺžka života: 12 rokov
Iné názvy: maďarský ovčiak
Hmotnosť: psy 50 – 60 kg, suky 40 – 50 kg
Výška: psy min. 70 cm, suky min. 65

História: Komondor patrí k najväčším a najstarším pastierskym psom, pravdepodobne sprevádzal pastierske nomádske kmene z východu, ktoré sa usídlili v Panónskej nížine na území dnešného Maďarska pred viac ako 1 000 rokmi. Vo vykopávkach starobylého biblického mesta Ur našli hlinené doštičky zobrazujúce dobytok a veľmi chlpatého a strapatého psa, ktorého volali „ku-mund-ur". Dodnes však nebola potvrdená spojitosť medzi týmto starovekým psom a komondorom. Meno komondor sa prvýkrát spomína roku 1544, ale až okolo roku 1910 bol uznaný za štandardné plemeno (obr. 4.1.19).

Obrázok 4.1.19 Komondor. (Tracy Morgan)

Opis: Komondora vždy používali na stráženie hospodárskych zvierat. Splstnatená srsť ho po stáročia ochraňovala pred nepriazňou počasia, v zime hriala, v lete ochladzovala, ale inak vyžaduje stálu starostlivosť, aby sa neposplietala a nezhrčkavela. Hrubá vrstva srsti chráni psa aj pred vlkmi pri strážení oviec a rožného statku. Sú to pokojné psy, ale v prípade nebezpečenstva reagujú veľmi rýchlo. V minulosti ich používali Turci, Maďari a iné ázijské národy. Dnes sa jeho vrodený strážny inštinkt využíva vo väčšej miere v Severnej Amerike na ochranu oviec pred kojotmi a pumou, kde sa s ním dosiahli sľubné výsledky. Je dobrým a prispôsobivým spoločníkom.

MAĎARSKÝ KUVAS

Krajina pôvodu: Maďarsko
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie čried domácich zvierat
Dnešné využitie: spoločník, ochrana statku
Priemerná dĺžka života: 12 – 14 rokov
Iné názvy: Kuvasz
Hmotnosť: psy 48 – 62 kg, suky 37 – 50 kg
Výška: psy 71 – 76 cm, suky 66 – 70 cm

História: Predpokladá sa, že tento veľký, biely pes prišiel do Maďarska začiatkom 12. storočia vedno s nomádskymi tureckými pastiermi – Kumánmi. Názov plemena sa prvýkrát spomína začiatkom 17. storočia, pochádza z tureckého slova kuvas alebo kawasz, čo v preklade znamená vyzbrojený strážca. Kumáni potrebovali tieto psy na stráženie stád proti šelmám a zlodejom. Išlo pravdepodobne o ochranu stád proti vlkom žijúcim na území Pusty a šakalom. Pretože mal veľmi dobre vyvinutý lovecký inštinkt, v časoch kráľa Mateja Korvína (1458 – 1490) ho používali pri poľovačkách na diviaky. S úpadkom pastierstva sa stráca aj jeho pôvodné poslanie, preto sa používa na stráženie domov v dedinách alebo ako spoločník v mestách (obr. 4.1.20).

Opis: Je to veľký, silný ale nie robustný pes. Srsť má bielu alebo smotanovej farby s dobre vyvinutou podsadou. Je odvážny, nebojácny a dobrý strážca. Z ostatných desaťročí sa nezachovali záznamy o hodnotení jeho efektívnosti proti šelmám, pretože v krajine jeho pôvodu sa veľké šelmy už nevyskytujú. Nie je nám ani známe použitie tohto psa v iných oblastiach, kde by mohol plniť úlohu strážcu stád. Je zjavne menej agresívny voči ľuďom, ako súčasné ázijské rasy psov.

Obrázok 4.1.20 Maďarský kuvas. (Tracy Morgan)

MAREMMANSKÝ PASTIERSKY PES

Krajina pôvodu: Taliansko
Obdobie vzniku: starovek
Pôvodné využitie: stráženie čried
Dnešné využitie: spoločník, ochrana domácich zvierat
Priemerná dĺžka života: 11 – 13 rokov
Iné názvy: Cane da pastore Maremmano-Abruzzese, maremmansko-abruzzský pastiersky pes, maremma
Hmotnosť: psy 35 – 45 kg, sučky 30 – 40 kg
Výška: psy 65 – 73 cm, sučky 60 – 68 cm

História: Dnešný Maremmansko-abruzzský pastiersky pes je potomkom maremmanského ovčiaka s kratšou srsťou a abruzzského vrchovského psa s dlhším osrstením. Krížením obidvoch regionálnych rás vzniklo súčasné plemeno. Jeho pôvodné poslanie strážcu stád proti vlkom a medveďom nezaniklo ani do súčasnosti (obr. 4.1.21).

Opis: Je vynikajúci strážca ale samostatný, tvrdohlavý, zanovitý a ťažko ovládateľný. Maremma je mocný, štíhly pes s vypracovaným svalstvom a silnou kostrou. Srsť je hustá, dlhá, biela, niekedy so žltým, žltohnedým alebo pieskovým odtieňom v okolí uší a koreňa chvostu. Ako strážca stád získal v ostatných rokoch veľkú popularitu. Nedávno ho doviezli do USA, kde sa osvedčil na rozľahlých pastvinách ako dobrý strážca statku proti kojotom, vlkom, pumám a iným šelmám. Neskôr ho použili vo Švajčiarsku, keď zaznamenali ojedinelý návrat vlkov a medveďov do tejto krajiny. Použili ich tiež v Nórsku na ochranu oviec, kde súžitie šeliem a ľudí je veľmi problémové. V oblastiach so zvýšeným pohybom ľudí v okolí čried oviec, ktoré chráni môže byť voči votrelcom agresívny.

Obrázok 4.1.21 Maremmanský pastiersky pes. (Slavomír Finďo)

PODHALANSKÝ OVČIAK

Krajina pôvodu: Poľsko
Obdobie vzniku: začiatok 17. storočia
Pôvodné využitie: stráženie statku
Dnešné využitie: stráženie, spoločník
Priemerná dĺžka života: 11 rokov
Iné názvy: Owczarek podhalański, Owczarek tarzański
Hmotnosť: psy 45 – 68 kg, suky 45 – 68 kg
Výška: pes 65 – 70 cm, suka 60 – 65 cm

Obrázok 4.1.22 Podhalanský ovčiak. (Slavomír Finďo)

História: Je blízkym príbuzným kaďarského kuvasa, slovenského čuvača a pravdepodobne aj iných európskych veľkých vrchovských ovčiakov, ako napr. talianskeho bergamského ovčiaka. Tento strážny pes pochádza z veľkých ázijských mastifov dovezených do Európy pred vyše 1 000 rokmi.

Opis: Vyznačuje sa silnými svalmi a nádhernou srsťou, ktorá ho ochraňuje aj pred najdrsnejším počasím. Podhalanský ovčiak je klasickým vrchovským psom na stráženie čried domácich zvierat. Snaha o jeho využívanie ako ťažného, policajného či vojenského psa nezmenila jeho pôvodné vlastnosti a zostal oddaným a ostražitým strážcom. Jeho poslaním je sprevádzanie a potulovanie sa s čriedami domácich zvierat, ktoré dokáže úspešne ochrániť proti šelmám a zlodejom. Je prívetivý spoločník a rovnako dobrý a spoľahlivý strážny pes (obr. 4.1.22).

ŠARPLANINEC

Krajina pôvodu: Balkán/Macedónia
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie oviec
Dnešné využitie: pasenie a stráženie čried
Priemerná dĺžka života: 11 – 13 rokov
Iné názvy: Šarplaninac, šarplaninský pastiersky pes
Hmotnosť: pes 35 – 45 kg, suka 30 – 40 kg
Výška: pes okolo 62 cm, suka okolo 58 cm

História: Predpokladá sa, že toto plemeno je staršie ako kraský ovčak ale mladšie ako grécky pastiersky pes a turecký akbašský pes. Šarplaninský pastiersky pes žije v dostatočnom počte v Albánsku a Macedónii. Za samostatné plemeno ho uznali roku 1930. Nedávno šarplaninca vyviezli do Spojených štátov amerických na ochranu fariem pred kojotmi.

Opis: Stredne veľký, mocný pes s dlhou, drsnou srsťou, krátkou iba v tvárovej partii, na ušiach a na prednej strane nôh. Najčastejšie bývajú tmavosivé, ale prípustné sú aj iné farby. Nohy rovné, hrubé, dobre zauhlené a svalnaté. Bohato osrstený a dlhý chvost siaha až po priehlavkový kĺb a nesie sa v šabľovitom oblúku (obr. 4.1.23). Hoci vojnové udalosti v Bosne znížili populáciu tohto plemena, od roku 1975 pokračuje jeho úspešný export do Spojených štátov amerických a Kanady, kde má budúcnosť. Šarplaninenec je nepoddajné plemeno s nezávislou povahou. Svoju prácu berie vážne – je bystrý a ostražitý, pri stážení oviec preskúma celé okolie. Pri konflikte sa nezľakne ani väčšieho protivníka.

Obrázok 4.1.23 Šarplaninec. (Tracy Morgan)

SLOVENSKÝ ČUVAČ

Krajina pôvodu: Slovensko
Obdobie vzniku: stredovek
Pôvodné využitie: stráženie čried domácich zvierat
Dnešné využitie: spoločník, ochrana statku a majetku
Priemerná dĺžka života: 12 rokov
Iné názvy: slovanské slovo „čuvaj" znamená dávaj pozor, počúvaj
Hmotnosť: 30 – 45 kg pre obidve pohlavia
Výška: psy 62 – 70, suky 59 – 65 cm

História: Predkovia tohto vrchovského pastierskeho psa boli s najväčšou pravdepodobnosťou dovezení na územie Slovenska v časoch Valašskej kolonizácie. Pôvodní obyvatelia Valašska boli kočovní pastieri oviec a ostatného rožného dobytka. Stáda pásli na stráňach horských masívov Karpát a po ich hrebeňoch často aj so stádom putovali ďalej na západ a dostali sa do Sedmohradska, Haliče, ale aj na slovenské územie a dokonca až východnú časť Moravy, kde vytvorili územný celok dodnes nazývaný Valašsko. Valašské obyvateľstvo kolonistov prichádzalo na naše územie v jednotlivých etapách. Najväčšia bola v druhej polovici 14. a začiatkom 15. storočia. Ich prvý príchod bol zaregistrovaný v roku 1337 do obce Koromľa pri Sobranciach. Do príchodu Valachov sa ovce na našom území chovali a pásli na úhorových plochách, najmä na nížinách. Chovali sa na mäso, vlnu a kožu. Valasi sa stali nositeľmi efektívneho využívania holí a strání pre chov a pasenie oviec, orientovali chov aj na produkciu mlieka a syra, čo naše obyvateľstvo nepoznalo. S osudom Valachov je nepochybne spätá ak nie celá, tak aspoň časť histórie čuvača (obr. 4.1.24). Údaje o pastierskych strážnych psoch pred príchodom Valachov na naše územie takmer neexistujú, ale miestni pastieri museli mať spôsob ochrany stád aj na nížinách, pretože v tom čase boli vlky rozšírené na celom území Slovenska vrátane okolia Bratislavy, kde ešte žili a robili škodu na dobytku ešte v roku 1586.

Obrázok 4.1.24 Slovenský čuvač. (Slavomír Finďo)

Opis: Pokojný, silný a neohrozený ochranca svojho teritória a čriedy. Prípustná je biela farba, hoci v minulosti boli čuvače aj viacfarebné. Srtsť je dlhá, hrubá s dobrou podsadou, preto je to pes veľmi odolný proti nepriazni počasia. Dnešné čuvače sú zjavne menšieho vzrastu a miernejšie ako boli v minulosti. Svojimi vlastnosťami je veľmi podobný maďarskému kuvasovi. Povahu čuvača ovplyvnili v ostatných desaťročiach predovšetkým dve okolnosti. V roku 1969 ho zaradili medzi plemená FCI, čo do veľkej miery znamenalo zmenu jeho pôvodného poslania ako strážcu stád. Pastieri majú malý záujem chovať drahé „papierové" psy, preto čistokrvné čuvače postupne prechádzajú do sféry spoločenských psov alebo strážcov majetku. Druhou nepriaznivou okolnosťou pre ďalší osud čuvača bolo jeho uväzovanie na reťaz, čo je jav, ktorý sa rozšíril po 2. svetovej vojne a zjavne súvisel s kolektivizáciou poľnohospodárstva, zákazom pasenia na holiach z dôvodu ochrany prírody a prísnymi poľovníckymi pravidlami, ktoré nestrpia nijakého psa v lese. Priestor na používanie čuvača v pastorálnom živote sa zmenšil a presunul pod dolnú hranicu lesa, kde stretnutie s ľuďmi v letnom období je oveľa pravdepodobnejšie ako na holiach. Aby sa predišlo konfliktu s ľuďmi (možné útoky na ľudí pri dedinách, durenie zveri), čuvača začali uväzovať na reťaz. Uväzovanie zabránilo čuvačovi naplno rozvíjať schopnosti strážcu stád a zbytočne u nich pestuje nadmernú agresivitu voči ľuďom. Dnes sa v niektorých oblastiach Slovenska navracia k pôvodnému poslaniu, vďaka publicite vyplývajúcej z realizovaných projektov zameraných na obnovenie jeho tradičného použitia alebo poznatkov zo zahraničia o správnom použití strážcov stád. Ak sú čuvače od mlička na voľno vychované s ovcami, neprejavujú takú agresivitu voči ľuďom, ako uviazané psy na reťazi. Aj problém durenia divej zveri je zvládnuteľný pri troche snahy zo strany pastierov.

4.2
Vlastnosti a výchova pastierskych strážnych psov

Pastierske strážne psy sú dôležitými pomocníkmi pri znižovaní strát na statku zavinenými šelmami. Úspech závisí na vrodených vlastnostiach a správnej výchove psa. Ich výchova nemá nič spoločné s výcvikom služobných, vojenských a policajných psov. Táto kapitola poskytuje odporúčania pre dosiahnutie najlepšieho výkonu pastierskeho strážneho psa. Urobíme prehľad základných prejavov správania psa a metód navykania šteňaťa na ovce. Preberieme najčastejšie problémy pri výchove a spôsoby ich riešenia. Základná schéma správania je rovnaká pre všetky rasy a plemená Starého sveta, napr. anatólskeho ovčiaka, portugalského dobytkárskeho psa, pyrenejského horského psa, komondora, kuvasa, maremmu, podhalanského ovčiaka, šarplaninca a tibetskú dogu. Naše odporúčania sa vzťahujú na všetky pastierske strážne plemná. Okrem toho, severoamerický indiánsky kmeň Navajo (čítaj Navacho) v ostatných 200 rokoch využíval rovnaké metódy výchovy a výcviku psov na stráženie oviec v Novom Mexiku a Arizone.

Obrázok 4.2.1 Šteňa kaukazského ovčiaka v odchovnej ohrádke vedno s jahnencami. (Slavomír Finďo)

Pri výchove pastierskych strážnych psov sa využívajú úplne odlišné metódy, ako pri výcviku služobných, poľovníckych a ovčiarskych psov na zavracanie. Výcvik pastierskeho strážneho psa je predovšetkým záležitosťou výchovy psa vedno s ovcami za účelom vytvorenia sociálnej väzby medzi ovcou a psom. Postup predpokladá zvládnutie nežiadúcich návykov a dosiahnutie vhodného správania výhovujúceho našim požiadavkám (obr. 4.2.1).

Výcvik zahŕňa aj niektoré ďalšie požiadavky na psa, ktoré potrebujete pri práci. Môžete psa odnaučiť preskakovať ploty, primerane sa správať pri košarovaní oviec alebo sa vyhýbať technickým zariadeniam používaným na ochranu oviec (elektrický plot). Už na začiatku výchovy sa treba rozhodnúť, čo budeme od psa neskôr požadovať: kde bude pracovať, aký druh domácich zvierat bude strážiť (ovce, kozy, kravy) a iné.

Základy správania strážneho psa

Pastierske strážne psy majú vlastnosti odlišné od iných plemien psov. Počas celého života pretrvávajú u nich vlastnosti podobné štencom – oblizovanie papule dospelého jedinca, žobranie o potravu, hravé zápasenie, nasledovanie rodičov alebo súrodencov, zotrvávanie pri dome alebo v blízkosti brloha, ohlasovanie príchodu nových a cudzích predmetov, ľudí a zvierat. Absencia alebo aspoň nedokonale vyvinuté poľovné správanie je v našich podmienkach výhodou.

Každý pes prejavuje tieto vlastnosti rozličnou mierou, ale možno ich utvrdiť učením a pozitívnymi zážitkami. Pes mnohé z týchto vlastností prejaví voči ovciam, ako keby boli jeho súrodenci alebo rodičia.

Pastierske strážne psy majú sklony robiť veci podľa návyku. Upevnenie žiadúcich návykov rastúceho šteňaťa pretrváva do dospelosti. Dobre osvojený návyk je veľmi ťažko meniť. Keď sa napr. šteňa nenaučilo preskakovať plot, nebude ho už spravidla preskakovať ani v dospelosti. Ale ak sa šteňa naučilo plot preskakovať, tento zlozvyk ho veľmi ťažko odnaučíme.

Dôveryhodnosť – ohľaduplnosť voči ovciam

Nedostatočne vyvinuté poľovné správanie je základným predpokladnom dôveryhodnosti psa. Pri výbere šteniec sa zameriavame na dve vlastnosti psa pri styku s ovcou: podriadenosť a neškodnosť dotykov pri zoznamovaní. Podriadené správanie spočíva v približovaní sa k ovci so sklopenými ušami a prižmúrenými očami, vyhýbaní sa pohľadu do očí a líhaní na chrbát (obr. 4.2.2). Oňuchávanie hlavy a zadku sa nazýva zoznamovacie správanie (obr. 4.2.3). Obidva druhy správania sú žiadúce a nasvedčujú tomu, že pes má dobre vyvinuté inštinkty, ktoré budú správne pracovať.

Naviazanie psa na ovce – vernosť

Prilipnutie psa k domovu alebo súrodencom je základným prejavom vernosti. Strážcovia kŕdľa sa vyberajú pre ich schopnosť nasledovať iné zvieratá. Prejavom vernosti psa je sprevádzanie kŕdľa v pohybe, spanie a polihovanie medzi ovcami. Pes, ktorý ustúpi ku kŕdľu pri priblížení votrelca prejavuje ďalšiu dobrú črtu verného psa. Výskumníci dokázali priamu súvislosť medzi vernosťou strážneho psa a znižovaním strát zavinenými šelmami na domácich zvieratách. Preto úspech spočíva v naučení šteňaťa nasledovať ovce (obr. 4.2.4).

Obrázok 4.2.2 Prejavy podriadenosti dospelého čuvača dovoľujú ovci preskúmať psa. Obidvaja si takto utužujú vzájomný zväzok. Pes má mierne privreté oči a nepozerá sa priamo ovci do očí. (Slavomír Finďo)

Obrázok 4.2.3 K zoznamovaniu patrí oňuchávanie zadku alebo hlavy. (Slavomír Finďo)

Obrázok 4.2.4 Šteňa čuvača dobre naviazané na jahnence po vypustení z cvičnej ohrádky ich všade s radosťou nasledovalo. (Slavomír Finďo)

Obrázok 4.2.5 Ústup k ovciam a brechanie sú dobrými prejavmi stráženia psa pri príchode cudzích ľudí alebo iného votrelca. Keď sa vzdialenosť medzi psom a rušiteľom začne zmenšovať, pes je dôraznejší a za určitých okolností môže na ľudí zaútočiť. Dvojročný kaukazský ovčiak pri poludňajšom oddychu oviec. (Slavomír Finďo)

Stráženie

Podstatou stráženia je schopnosť psa reagovať na očakávané zmeny. Preto sa vyberajú také strážne psy, ktoré zahlásia neznáme zvieratá, osoby, zvuky a iné vplyvy. Pre šteňa je typické, že na nové a cudzie situácie reaguje odbehnutím a brechaním s chvostom zdvihnutým nad chrbát. Pri oslovení zabehne k ovciam alebo domov s chvostom stiahnutým medzi nohami. Toto nazývame zastrašovanie alebo výhražné správanie. Zastrašovanie strážnym psom zvyčajne postačuje na zahnatie šelmy. Priame napadnutie šelmy zväčša nie je potrebné a zriedkavo sa vyskytuje. Stretnutie pes – šelma je často sprevádzané komplexným, ťažko vysvetliteľným správaním. Zastrašovanie sa môže chytro zmeniť na dominantnú agresivitu alebo náhly ústup k ovciam. Môže súvisieť s obranou potravy alebo správaním napodobňujúcim ovcu chrániacu jahňa. Dospievajúci pes je postupne smelší a vzdialenosť medzi ním a votrelcom sa zmenšuje. Vzdialenosť vybehnutia psa individuálne kolíše, ale zriedka prekročí hranicu pozemku (obr. 4.2.5). Pretože stráženie je dôsledkom dobre vyvinutých vlastností, najmä vernosti a dôveryhodnosti, nevyžaduje osobitný výcvik (obr. 4.2.6).

Obrázok 4.2.6 Mladý akbaš v Turecku so železným pichľavým obojkom, ktorý ho chráni pred vlkmi. (Gerald Hauser)

Výchova šteňaťa – sociálne väzby
Výchovu psa v prvom roku života zameriavame na navyknutie s ovcami a vytvorenie vzájomných sociálnych vzťahov. Sociálne vzťahy vytvorené krátko po odstavení šteniec sú dôležité pre budúce správne spoločenské kontakty dospelého psa. Malé štence vyrastajúce v stálom styku s ovcami budú v dospelosti s väčšou pravdepodobnosťou uprednostňovať ovce pred ľuďmi alebo psami.

Podobne jahnence vychovávané so psom budú v dospelosti na neho naviazané. Dôležitým momentom pri vytváraní vzťahu medzi psom a ovcou je výchova obidvoch. Mnohí chovatelia pokladajú rodenie jahneniec za vhodné obdobie na začatie práce so šteňaťom. Pracovať so štencami začnite v stajni alebo pod prístreškom. Premiestnite šteňa s jahnencami do spoločnej ohrady. Zosúladenie návykov šteňaťa a jahneniec v čase ich rodenia je problémové. Preto výchovu šteniec nie je potrebné viazať na obdobie kotenia oviec a začneme s ňou kedykoľvek v priebehu roka.

Výchova šteňaťa s ovcami
Od začiatku je dôležité držať psa s ovcami a vylúčiť navštevovanie domu, styk s ľuďmi a inými psami vrátane súrodencov. Šteňa hneď po odstavení umiesnime do ohrady so šiestimi alebo viacerými ovcami na obdobie 8 – 16 týždňov, teda až do veku piatich mesiacov. Ohrada má byť v blízkosti vody, pri ležisku alebo na inom mieste, kde sa ovce zhromažďujú. Odporúčame tiež oplotiť časť stajne s bahnicami alebo využívať prenosnú ohradu s jahnencami, prípadne košiar na pastve (obr. 4.2.7).

Jeden z farmárov začal pracovať s novým šteňaťom v kovovej ohrade umiestnenej v tieni stromu. Po celý čas držal v ohrade len šesť oviec ale ich striedal po viac týždňov, aby všetky mali možnosť prísť do styku so šteňaťom. Krmivo pre psa a ovce dával do ohrady. Z vonkajšej strany ohrady dával soľ, aby ostatné ovce prilákal do blízkosti psa. Šteňa cez týždeň viac ráz vypúšťal z ohrady kvôli precvičeniu.

Obrázok 4.2.7 Malý skladací kovový oplôtok na odchov šteniec pastierskych strážnych psov v prvých týždňoch socializácie s ovcami. Oplôtok bol ľahko rozoberateľný a po vypasení trávy ovcami sa vždy preložil na nové miesto. Po odrastení šteniec sa dal použiť aj na košarovanie menšieho počtu oviec. (Slavomír Findo)

Na známej vysokej škole Hampshire College v USA, kde sa zaoberajú pastierkymi psami používajú podobný spôsob. V ohrádkach na kotenie sú štence po jednom umiestnené s jahňaťom alebo dospelou ovcou. Plotové diely z hrubého drôtu tvoria bočné steny ohrady, sú izolované a napojené na zdroj napätia, takže fungujú ako elektrický oplôtok.

Inou variáciou sú výcvikové ohrádky z pletiva. Ohrádky sú urobené z pevných zvlnených, rovných alebo zviazaných drôtov. Oplotenie je izolované s možnosťou pripojenia na zdroj napätia. Aj keď spravidla pasienok, kde neskôr pes pracuje, nebýva ohradený elektrickým oplôtkom, je výhodné šteňa naučiť rozpoznávať, že plot býva pod prúdom. Šteňa sa takto naučí ploty nepodliezať a nepreskakovať, čo bráni jeho zbytočnému túlaniu.

Keď šteňa dovŕši päť mesiacov, v čase výmeny mliečneho chrupu za trvalý, otvorte dvierka výcvikovej ohrady. Šteňa by malo nasledovať ovce, ktoré z výcvikovej ohrady prechádzajú k hlavnému kŕdľu. Potom do ohrádky zatvárajte len na noc niekoľko oviec vedno so šteňaťom asi po dobu 1 – 2 mesiacov. Ak sa vzdialite na dlhšiu dobu, šteňa nechajte zatvorené v ohrade.

Keď je šteňa s ovcami na paši, ponechávajte dvierka na ohrade otvorené. Šteňa sa kedykoľvek môže vrátiť domov. Ohradu využívame na chovanie šteňaťa. Pre staršieho psa je postačujúci prístrešok ako miesto odpočinku a chovania. Na zadnú stranu prístrešku je vhodné úmiesniť soľ pre ovce. Prístrešok potom slúži ako miesto vzájomného kontaktu a navykania si psa a oviec. Ak prístrešok inštalujete na sane, vozík alebo na podvozok prívesu, môžete ho ľahko presúvať z jednej pastvy na druhú.

Tieto príklady uvádzame pre chovateľov, ktorí chcú držať psy na odľahlých pastviskách, ďaleko od domu a mimo dosahu vplyvu pastiera. Zapamätajte si: Ak chcete, aby váš pes dával pozor na ovce musíte ho vychovať vedno s nimi! Záleží na vašom úsudku, odkedy psa necháte samého mimo cvičnej ohrady. Obyčajne je to vo veku 6 – 8 mesiacov. Psa možno nechať bez dohľadu zvyčajne vtedy, keď uprednostňuje pobyt s ovcami na pastve pred nasledovaním človeka pri odchode od oviec. Ponechanie 4 alebo 5 mesačného šteňaťa samotného na odľahlom pasienku môže byť chybou aj vtedy, keď je už navyknuté na ovce a stráži ich. Mladý pes v tomto veku nie je ešte dosť veľký a silný na to, aby sa ubránil votrelcovi, záškodníkovi alebo šelme. Zlá skúsenosť v tomto veku je nežiadúca a zvyčajne je vážnou prekážkou výchovy dobrého strážneho psa.

Strach oviec zo psa

Daktoré ovce majú prirodzený alebo zlou skúsenosťou získaný strach zo psa ako nebezpečnej šelmy. Takéto ovce musíme postupne navyknúť na prítomnosť psa. Obmedzenie pohybu na malej ploche vo výcvikovej ohrade núti šteňa aj ovce nadviazať vzájomný kontakt. Šteňa na noc zatvárame s čriedou alebo ho ponechávame v cvičnej ohrade a ovce striedame počas niekoľkých týždňov.

Iným riešením je navykanie plachých oviec na psa vedno s jahnencami, ktoré sú už s ním spriatelené a neskôr ich plánujete dať do hlavného kŕdľa. Keď si pes už navykol s jednou skupinou oviec, potom aj bojazlivé ovce majú snahu nasledovať ich príklad.

Šteňa nie je vhodné vychovávať s jahnencami určenými na odpredaj, pretože po ich odchode, pes nebude dobre strážiť staršie ovce, ktoré si na neho zatiaľ nenavykli. V jednom z prvých pokusov, šteňa vyrastené s jahnencami určenými na odpredaj, bolo na ne navyknuté a dobre ich strážilo. Keď šteňa dovŕšilo 6 mesiacov, chovateľ predal jahnence a dal psa k dospelým ovciam. Ovce pred psom utekali, čo u šteniec podnecovalo hravé naháňanie. Keď psy vyrušujú dojky pri pasení, pastieri to nestrpia a nechajú ich zavreté alebo uviazané na salaši.

Spolunažívanie strážnych a zavracacích psov
Pastierske strážne psy vychovávajte osobitne od psov určených na zavracanie a iné účely. Strážny pes, ktorý sa hráva s inými psami, si skôr vypestuje vzťah k nim, ako k ovciam. Vzájomné postupné spoznávanie sa strážneho a zaháňacieho psa je však potrebné pre zmiernenie agresivity a neskoršiu spoluprácu so statkom na paši. Zoznamovanie psov však treba pripustiť až vtedy, keď strážny pes je dobre navyknutý na ovce. Strážny pes, inak priatelský voči ostatným psom na farme, niekedy napadne susedovho zavracacieho. Agresivita strážneho psa voči zavracacím alebo iným psom, ktoré sa k nemu priblížili, závisí od veku, pohlavia, poznania druhého jedinca a individuálneho temperamentu. Nepriateľské správanie je zvyčajne výsledkom súperenia medzi psami rovnakého veku a pohlavia.

Hladkanie psa a hranie sa s ním
Psa hladkajte s rozvahou, len za určitých okolností, pretože takto sa utužuje vzťah medzi ním a človekom. Čím viacej budete psa hladkať, tým viacej bude vyhľadávať spoločnosť ľudí. Medzi psom a človekom je však žiadúce udržiavať čiastočný kontakt, pretože členovia rodiny, prípadne pomocníci v domácnosti, príležitostne prichádzajú do styku so psom, napr. pri kontrole jeho zdravotného stavu alebo pri presune na inú pastvu. Prichádzať do styku so psom je najlepšie pri chovaní a obhliadke oviec na pastve alebo v košiari. Hladkanie psa cez plot, bránu alebo pri dome, ho podnecuje k častejšiemu navštevovaniu týchto miest. Miesta chovania alebo iného kontaktu so psom striedajte. Psa nie je vhodné cvičiť na poslušnosť, lebo takto sa upevňuje vzťah k ľuďom. Čiastočné ovládanie psa je potrebné, napr. pri veterinárnej obhliadke, vakcinácii, preprave v dopravnom prostriedku z jednej lokality na druhú.

Na každej farme alebo majetku má pes osobitné podmienky. Potreby ochrany sú odlišné pre malých chovateľov v blízkosti mesta, stredne veľkých farmárov a veľkochovateľov. Napr. súkromný majiteľ malého kŕdľa býva v dedine alebo blízkosti mesta. Časté návštevy cudzích osôb rozptyľujú psa a upevňujú jeho vzťah k ľuďom.

Pes voľne sa pohybujúci v blízkosti domu, ktorý reaguje na cudzích ľudí, je aspoň čiastočne využiteľný na stráženie aj vtedy, keď nie je s ovcami po celý čas. Majiteľ niekoľkých stoviek oviec však potrebuje psa, ktorý je pred ľuďmi plachý. Pes uprednostňujúci ovce pred ľuďmi bude pracovať lepšie aj bez prítomnosti majiteľa. Plachosť šteňaťa pred ľuďmi dosiahneme tým, že už po uplynutí prvých piatich týždňov života sa s nim nehráme a snažíme sa ho čo najviac izolovať od ostatných ľudí.

Pri košarovaní vzniká iný problém. Výcvikové ohrady sú pri letnom pasení nevýhodné. Preto je lepšie šteňa vychovávať v prvom roku života s bahnicami alebo zasušenými ovcami v blízkosti obydlia. Iným riešením je kúpa asi osem mesačného alebo staršieho psa od iného chovateľa. Odrasteného mladého psa možno priamo umiestniť na salaši.

PROBLÉMY A ICH RIEŠENIA

Prvým krokom pre zistenie nesprávneho správania psa je posúdenie nasledovných prejavov: dôveryhodnosť – neubližovanie ovciam, vernosť – naviazanosť na ovce, pozornosť voči votrelcom a stráženie. Z praktických skúseností vyplýva, že väčšina problémov súvisí s týmito prejavmi. Preto sa budeme s nimi zaoberať v tomto poradí. Potom si preberieme dva osobitné prípady, košarovanie a technické ochranné prostriedky.

Pes nedôveryhodný – nebezpečné správanie k ovciam

Zriedka sa stáva, že pes poraní alebo zabije ovcu. Psa, ktorý zapríčinil poranenie alebo usmrtenie spravidla možno napraviť. Takéto prípady sa stávajú pri hraní a vtedy, ak je ovca poranená, chorá alebo má nenormálne správanie.

Hra šteňaťa s ovcami

Štence od piatich do desiatich mesiacov veku sa zvyknú hrávať s ovcami rovnako, ako so svojimi súrodencami. Dospievajúce mladé psy vo veku 12 až 18 mesiacov postupne vyrastú z hravého správania. Mladý pes pri hraní, typickým spôsobom v kruhu obieha okolo ovce, prudko sa zastaví s natiahnutými prednými nohami, zadok je zodvihnutý, vrtí chvostom, hlava je sklonená, ako pri úklone. Uši sú vzpriamené a nastražené dopredu. Ak ovce bežia, hravé naháňanie zvyčajne pokračuje. Pes pri obskakovaní ovce jej niekedy vytrháva vlnu alebo ohrýza uši. Na hravú výzvu psa, skúsená ovca nereaguje a ostane stáť. Podobne sa ovca správa aj vtedy, keď psovi zabránime v naháňaní.

Náprava hravého psa

Keď ovca má strach zo psa, problém je ťažko riešiteľný. Úspechy podnecujú psa k ďalšiemu naháňaniu. Pre odpútanie pozornosti, odporúčame v smere psa hodiť palicu alebo ho potrestať pri súčasnom povele „nesmieš".

Daktoré psy na hranie uprednostňujú určitú skupinu oviec, napr. jahnence. V takomto prípade odporúčame umiestniť psa s baranmi alebo staršími ovcami, kým neprestane hravé správanie. Nová skupiná oviec môže zmeniť správanie šteňaťa.

Keď necháme hravé štence osamote s ovcami, odporúčame im dať obojok s polienkom na retiazke, ktoré im pri behaní udiera do predných nôh. Retiazku pripevníme k obojku pomocou zvrtlíka. Keď pes stojí vzpriamene, polienko má visieť asi 10 cm nad zemou. Táto pomôcka dovolí psovi žrať, piť, líhať si a pomaly sa pohybovať. Polienko bráni psovi behať, núti ho k disciplíne a prekáža pri hravom naháňaní. Polienko šteňaťu ponecháme 3 – 4 týždne. Odstraňujeme ho postupne, najprv len polienko a ponecháme visiacu retiazku na obojku, neskôr, keď sa šteňa prestane hrať, odstráňte aj retiazku.

Inou príčinou hravého správania je príjem vysoko energetickej potravy. Keď chováme šteňa vysokokalorickou potravou, nadbytočnú energiu ukladá vo forme tukovej rezervy alebo ju spáli pri hraní. Ak je šteňa hravé a tučné, znížte mu príjem energie (ale nie celkové množstvo potravy) podávaním nízkokalorickej a na uhľohydráty chudobnej potravy. Pokusne sa dokázalo, že chovanie nadmerne aktívnych psov vareným šrotom počas dvoch týždňov zmiernilo ich hravé správanie. Varený šrot poskytuje pocit nasýtenosti i bez prísunu nadbytočnej energie.

Choré alebo osamelé ovce

Šteňa alebo starší pes dakedy zabije chorú, slabú alebo osamelú ovcu. Zatiaľ nepoznáme príčiny tohto správania. Aj spoľahlivé psy niekedy napadnú ovce postihnuté krívačkou alebo oslabené vnútornými parazitmi, prípadne inými chorobami. Sú známe prípady, že psy žuvali odumreté miešky alebo chrasty po kastrácii baranov a kupírovaní chvostov. Psy tiež zranili ovce so zachytenou hlavou v pletive alebo jasličkách. Spoľahlivé psy, ktoré atakujú choré alebo osamotené ovce nemožno vo všeobecnosti pokladať za zabijakov. Ošetrite choré alebo odstráňte osamotené ovce, ale psa ponechajte v strážnej službe.

Narodené jahnence
Daktoré strážne psy robia chyby pri kontakte s okotenou ovcou. Typické sú zranenia prvých narodených jahneniec na začiatku obdobia kotenia. Na psa, ktorý je prvý raz v styku s novonarodenými jahnencami je potrebné dohliadnuť. Ak to situácia vyžaduje, šteňa uviažte alebo zatvorte do psinca. Disciplinovanosť odrádza mladého psa od ďalších chýb (tie isté psy boli neskôr úplne spoľahlivé pri narodených jahnencoch). Požieranie placenty je normálne a nevyvoláva nebezpečné správanie k ovciam.

Prenasledovanie (naháňanie)
Prenasledovanie oviec v učupenej pozícii so sklonenou hlavou a upreným pohľadom, tak ako to máme možnosť vidieť pri borderskej kólii je nenapraviteľný problém. Takéto správanie je vrodenou vlastnosťou zavracacích psov. Výcvikom neodstránime túto vlohu. Naháňanie sa takmer vôbec nevyskytuje pri strážnych plemenách Starého sveta. Psa s takýmto správaním je treba oddeliť od oviec a neuvažovať s ním viacej ako strážcom statku do budúcnosti.

Pes nedostatočne naviazaný na ovce
Najčastejším problémom je opustenie oviec a vracanie psa k príbytkom ľudí alebo stajniam. Potulovanie sa okolo hospodárskeho dvora prevažne súvisí s prieskumným a sexuálnym správaním. Len veľmi málo psov verne sprevádza ovce po celý čas a zväčša cez deň spia. Letné horúčavy otupujú pozornosť psa k ovciam. Opustenie oviec je častou príčinou straty psa (zrazenie autom, zastrelenie poľovníkmi).

Záujem psa o ľudí
Ak je pes viacej navyknutý na dom a hospodársky dvor ako na ovce, je to spôsobené nasledujúcimi príčinami. Prílišné hranie alebo maznanie sa so psom. Psa priťahujú k domu iné psy. Ovce neprijali psa medzi seba. Týmto nežiadúcim prejavom možno predísť prísnym dodržiavaním zásad výchovy opísaných v časti „Výchova šteniec“. Určitý záujem psa o ohrady s dobytkom (košiare) a hospodársky dvor, kde prebieha ľudská aktivita je normálny, pretože bdelosť je základom stráženia. Ak si však pes nevšíma pohyb a prejavy oviec, potom je predpoklad horšieho stráženia. Pes naviazaný na ľudí môže dobre strážiť statok za týchto okolností: pri stálej prítomnosti pastiera, vnútri elektrického ohradníka, alebo keď pastviny obklopujú stodoly a stajne (hospodársky dvor).

Potulovanie
Súvisí so záujmom o ľudí alebo so sexuálnym správaním psa aj suky. Potulovaniu vyvolaného sexuálnym správaním možno zabrániť kastráciou oboch pohlaví vo veku 6 – 12 mesiacov. Kastrácia neovplyvní ostatné kvality strážneho psa.

Letné horúčavy
Veľké psy, ktoré oneskorene presrstili do letnej srsti majú problémy s regulovaním telesnej teploty. Pes sa utiahne do tieňa alebo si vyhrabe dieru do chladnej zeme a nemá záujem o ovce. Psovi pomôže vyčesanie podsady kefou alebo ostrihanie dlhej srsti. Pes musí mať stále veľa studenej vody. Ak má pes telesnú teplotu vyššiu ako 38 °C, vyhľadajte veterinára.

Nestráženie
Dôsledná výchova psa na dôveryhodnosť a vernosť ovciam je základom neskoršieho stráženia. Väčšina problémov so strážením súvisí s nedostatočnou vernosťou alebo naviazanosťou psa na ovce. Úspešnosť stráženia psa závisí tiež od jeho agresivity, početnosti šeliem v okolí a súdržnosti ovčích stád. Agresivita k šelmám závisí na veku a pohlaví psa a je individuálna. Prejavy dominancie spojenej s agresivitou sa spravidla objavia po 18 mesiaci života. Netrestajte mladého psa ak sa nespráva agresívne voči starším cudzím psom. Bdelý pes, s miernymi prejavmi agresivity môže byť dobrým strážcom, ktorý brechotom upozorní pastiera alebo odvráti pozornosť šelmy od oviec na seba.

Roztratené ovce
Jeden pes môže mať ťažkosti pri ochrane početného roztrúseného kŕdľa oviec, najmä ak je vysoká početnosť šeliem v okolí. V takomto prípade uľahčite psovi stráženie, udržiavaním oviec vovedne alebo dovezte druhého, prípadne tretieho psa. Počet strážnych psov sa určí individuálne podľa okolností. V oblasti Kaukazu používali zvyčajne 3 psy na tisíc oviec, pri väčších kŕdľoch až 15 – 20 psov (Kalinin *et al* 1992, Komárek 1947).

Ostatné vplyvy

Košarovanie
Premiestnenie košiara spravidla naruší návyky psa. S týmto treba rátať a psa navykať na zmenu prostredia už počas výcviku (výchovy). Presun uľahčíte prenesením psej búdy alebo psinca vedno so psom. Prechádzky so psom po obvode novej pastvy, uľahčia psovi spoznanie okolia. Odporúča sa tiež uviazanie psa v novom prostredí na 2 – 3 dni, aby sa oboznámil s okolím.

Technické ochranné prostriedky
Keď je pes na pastve s ovcami, nepoužívajte plašidlá, výbušniny, petardy, delobuchy a rakety. Ak je potrebné plašidlá používať, psa najprv musíme na ne postupne navykať, aby sa ich nebál. Na výstrel navykáme psa už od útleho veku.

Výchova druhého psa
Pre chovateľa oviec je výchova druhého psa podstatne ľahšia, pretože využíva nadobudnuté skúsenosti. Aj ovce, ktoré poznajú jedného psa si rýchlo navyknú na ďalšieho. Okrem toho je výhodné zaučenie mladého psa popri staršom. Šteňa vyrastajúce v prítomnosti staršieho psa ponechávame bez dohľadu skôr, ako keď je samé s ovcami. Do veku 16 týždňov by mal na šteňa dohliadať pastier. Šteňa zavrite do chlieva alebo ohrady s ovcami tak, ako sme to opísali v časti „výchova šteňaťa s ovcou“. Po 16 týždňoch nechajte šteňa v spoločnosti staršieho psa, ktorý ho bude viesť a dohliadne naň. Zistíte, že šteňa si skôr vybíja energiu pri hraní so psom ako s ovcami, pričom skúsené ovce sa menej boja nového psa v prítomnosti staršieho známeho psa. S novým psom začnite pracovať vtedy, keď starší pes má 2 – 4 roky, pretože dospievanie strážneho psa trvá 1,5 – 2 roky.

Strata strážneho psa
Z hľadiska prežívania je rizikový vek strážneho psa od 6 mesiacov do 2 rokov. Najmenšie stra-

ty sú pri 2 – 6 ročných psoch. Najlepšie je mať dvoch psov s vekovým rozdielom 2 – 4 roky, pretože ak jeden uhynie, zabezpečíte stráženie druhým.

Prvý rok šteňaťa strážneho psa

Po zavŕšení prvého roku života, strážny pes musí preukázať vernosť, dôveryhodnosť a schopnosť strážiť statok. V prvom roku života, šteňa prechádza viacerými vývojovými štádiami. V každom z týchto štádií má šteňa „kritické obdobie" alebo obdobie zvýšenej vnímavosti, kedy je biologicky a psychicky pripravené naučiť sa konkrétne správanie. Ak štádium pominie bez toho, že sa šteňa naučí konkrétne správanie, šanca na doučenie je malá. Ako rozpoznáte a využijete tieto štádiá vo výcvikovom programe? Celkom jednoducho, použitím zdravého rozumu a dôslednosťou.

Štádium 1. Od narodenia do ôsmeho týždňa, život šteňaťa strážneho psa je taký ako každého iného narodeného psa, iba s tou výnimkou, že šteňa sa narodilo v chlieve so statkom. Prežitie prvých týždňov v chlieve nie je 100% podmienkou pre vytvorenie sociálnych väzieb so statkom, ale je dobré ak štence sa postupne oboznámia s pachmi a zvukmi, s ktorými budú prichádzať do styku. Reakcie novorodenca sú spočiatku čisto reflexívne, orientované na vyhľadávanie potravy a tepla, ale vo veku 3 týždňov si začína uvedomovať prítomnosť iných objektov. V prechodom období sa objavujú zmyslové, motorické a psychické schopnosti. Šteňa si formuje návyky, ktoré sú základom pre vytváranie prvých sociálnych vzťahov. Sú to obyčajne vzťahy k súrodencom, pretože matka ho čoraz častejšie ponecháva nestrážené, ale tiež vzťahy k ľuďom a iným druhom zvierat. Toto obdobie končí vo veku 7 – 10 týždňov, kedy sú štence odstavené.

Štádium 2. Psovité šelmy si v tomto štádiu vytvárajú sociálne vzťahy k iným druhom. Toto štádium je rozhodujúce vo výchove účinného strážneho psa. Keď si pes počas tohto obdobia nevytvorí sociálnu väzbu na statok, potom sa vzťah vytvorí nedokonalý alebo sa nevytvorí vôbec. Pes sa má držať, vychovávať vedno so statkom, ktorý bude chrániť. Psa možno naviazať na ovce, kozy, lamy, kravy, prasce a pravdepodobne aj na iné druhy. Sú správy o psoch chrániacich moriaky a pštrosy. Najväčším nebezpeženstvom v tomto období je, že šteňaťu sa umožní nadviazať (sociálny) kontakt s ľuďmi alebo inými psami. Je potrebné zdôrazniť význam zamedzenia styku so šteňaťom aj napriek jeho neodolateľnému výzoru. Šteňa strážneho psa musíme držať oddelene od ľudí, ošípaných, hydiny a dopravných prostriedkov používaných na farme (traktory, nákladné autá a pod.). Ďalším nebezpečenstvom je strach statku z prítomnosti šteňaťa, ako dôsledok napadnutia vlkom. Vytváranie sociálnej väzby medzi šteňaťom a ovcou je obojstranný proces a jeho základom sú vnútrodruhové sociálne prejavy (správanie), ako nadradenosť a podradenosť. V druhom štádiu je potrebné šteňa oddeliť od súrodencov a natrvalo umiestniť so statkom. Pretože v tomto veku je príliš zavčasu, aby šteňa bolo celý čas nechránené pred statkom, je potrebné, aby malo oddelený priestor neprístupný pre ovce alebo kravy, kde sa môže nažrať, napiť a odpočívať. Útočište môže byť akákoľvek ohrádka, kde šteňa môže voľne vchádzať a vychádzať, ale ovce nie. Štence, ale aj staršie psy, dokážu podliezť aj malým otvorom pod plotom, kde sa ovce nedostanú. Kútik pre šteňa je najlepšie urobiť v ovčinci s okotenými ovcami alebo prístrešku pre choré ovce na pastve (cárok), aby sa udržal stály vzájomný kontakt medzi psom a ovcou. Umiestnenie búdy k ovciam je tiež dobrým riešením. Neskôr je vhodné búdu premestniť ku košiaru. Mladý pes s radosťou

Orrázok 4.2.8 a 4.2.9 Prírodné neprešľachtené rasy psov majú dobre vyvinuté inštinkty potrebné na prežitie. Hladné šteňa Kaukazského ovčiaka chytá lúčne koníky, ktorými si dopĺňa výživu. Podobne sa správajú vlčence v okolí brloha, keď im rodičia neprinesú mäsitú potravu. Na náhradnej výžive z bezstavovcov prežijú aj niekoľko dní. (Slavomír Finďo)

uvíta známy objekt v novom prostredí. Umiestnenie búdy k solisku alebo napájadlu naďalej umožní vzájomné stýkanie oviec a psa. Ďalší dobrý spôsob vytvárania vzájomného vzťahu je umiestnenie psa s niekoľkými kusmi statku počas celého druhého, podľa možnosti aj tretieho štádia. Ovce alebo kozy sa v takomto prípade držia oddelene len za účelom výchovy psa. Takýto postup je výhodný aj vtedy, keď potrebujete prekonať strach oviec zo psa. Najprv sa pes vychováva oddelene vedno s niekoľkými ovcami, ktoré sa neboja psa, neskôr sa ľakavé ovce vedno s ostatnými aj so psom umiestnia do spoločného kŕdľa. Takýto postup vedie k tomu, že ľakavé ovce sa psa postupne prestanú báť. Problém môže vzniknúť vtedy, keď psovi predáme jeho obľúbené ovce. Potom môže trvať viac dní, kým sa vytvorí nový zväzok so zvyšnými ovcami. Ak však pes pozná zvyšné ovce, vzťah sa rýchlo obnoví zvyčajným spôsobom. Opísaný spôsob sa osvedčil tiež pri veľkých kŕdľoch oviec na rozsiahlych priestranstvách. Výchova psa vedno s jeho obľúbenými jahnencami, ktoré neskôr budú nosiť zvonce je výborný spôsob, ako utvrdiť v psovi vernosť k ovciam. Významný americký špecialista na strážne psy Raymond Coppinger a jeho študentka Karyn Vogelová, keď prišli do Argentíny, želali si mať so sebou psy naviazané na ovce so zvoncami. Hoci Karyn pracovala v Britskej Kolumbii s týmito psami a vedela, že sú verní ovciam, patagónske ovce na 50 ha farme mali mimoriadny strach a utekali pred psami. Dva psy strávili pár strastiplných týždňov, aby sa priblížili ku kŕdľu, ale ovce vždy odbehli a psy sa vrátili k domu. Napokon si psy predsa našli spôsob ako sa dostať ku kŕdľu 800 baranov, ktoré sa viacej zaujímali o vzájomné hierarchické súboje, ako o psy veľkosti ovce. Psy sa však dokázali „nasťahovať k baranom" a nasledovali ich aj po ich pripojení k ovciam. Príznaky vytvárania sociálnej väzby je jednoduché rozpoznať. Štence sa správajú k ovciam rovnako, ako keby nažívali s inými psími súrodencami alebo ľuďmi. Prvé prejavy sú najčastejšie spojené s provokovaním starostlivosti zo strany partnera. Spravidla ide o typický prejav žobrania potravy. Šteňa sa blíži k ovci so stúlenými ušami, zveseným krútiacim sa chvostom, mierne prikrčené, hlava nadvihnutá, papuľa pripravená olíznuť alebo sa dotknúť čumáka ovce. Šteňa sa rovnako správa k svojej matke pokiaľ je so súrodencami na konci 1. štádia. Mladé ovce pozorne reagujú na prejavy podriadenosti šteňaťa. Proces počiatočného vytvárania spoločenských vzťahov je pri jahnencoch a psoch rovnaký, jahnence možno teda vpečatiť na psa ako spoločenského partnera (spoločníka). Ak sa vytvoria podmienky pre vznik väzby medzi ovcou a psom, proces vzájomného navykania a upevňovania vernosti prebieha správnym spôsobom. Šteňa preukazuje voči ovci aj nadradenosť, spravidla pri chovaní, kedy každej ovci, ktorá sa priblíži k miske hrozí vrčaním a brechaním. Takéto správanie nie je nebezpečné, neznamená to, že pes nemá rád ovce. Je to prejav pozitívneho spoločenského správania, ktorému rozumie pes aj ovce a upevňuje to ich vzájomnú väzbu.

Štádium 3. Neskoré juvenilné štádium je významné pre stále upevňovanie spoločenských vzťahov. Pokiaľ šteňa trávi čas so statkom, polihuje s ním cez deň a v noci, majiteľ už nemusí veľa urobiť pre jeho docvičenie. Pochváľte psa za stráženie a vernosť k ovciam. Steňa si však ešte vždy môže osvojiť zlozvyky. Často maličkosť naruší priebeh navykania na statok. Ak sa šteňa stýka s inými psami a ľuďmi alebo ho občas vozíme autom do mesta, jeho predstava o tom, kde má miesto v živote, sa zmení. Ak sa raz pes naučil dačomu inému ako byť celý čas pri statku, je veľmi ťažké odnaučiť ho to. Ak si šteňa odvykne ostávať so statkom, vznikajú veľké ťažkosti pri zaučení psa strážnej službe. K dispozícii sú spôsoby, ako opätovne naviazať psa na čriedu. S niektorými psami sa to nedarí. Jedna z možností je zavrieť psa s viacerými ovcami na niekoľko týždňov alebo dlhšie. Iné psy musíme fyzicky prinútiť k obmedzenému pohybu.

Je to napr. polienko (klátik) asi 30 cm dlhý (alebo dlhší v závislosti na veku psa) s profilom 5 × 10 cm uviazaný lankom (retiazkou) na obojku psa tak, aby mu udieral pri behu o predné nohy. Pri starších psoch, ktoré sa začnú potulovať a odchádzať z pastvy, odporúčame uviazať im na obojok asi 70 cm retiazkou preumatiku alebo koleso. Toto psa odradí od zbytočného túlania. Zábrany niekedy vyvolajú u psa pocit samoľútosti. Ak sú ovce jediné zvieratá na okolí, pes skôr alebo neskôr sa k nim primkne, nútený potrebou spoločenského kontaktu. Šteňa tiež reaguje na karhanie a napomínanie. Šteňa, ktoré podlieza popod plot možno zavrátiť hlasným povelom „naspäť k ovciam". Nepríjemný vnem v tejto situácii ho prinúti k vyhľadaniu vhodnejšieho prostredia pri ovciach. Šteňa v štádiu 3 je ešte príliš mladé, aby ovciam na pastve poskytovalo účinnú ochranu. Šelma alebo agresívny baran môžu šteňa poraniť. Kontakt so šelmou je v tomto štádiu nežiadúci a treba mu zabrániť, aby nedošlo k poraneniu alebo zastrašeniu psa. Od šteňaťa v tomto veku nemožno očakávať, že svojou prítomnosťou alebo hrozbou odstraší skúsenú šelmu alebo svorku pytliačiacich psov. Šteňa potrebuje čas na fyzické aj psychické dospievanie a postupné získavanie skúseností. V priebehu 12 rokov trvania projektu so strážnymi psami v USA, najčastejšou príčinou úhynu psov bolo zrazenie autom. To znamenalo, že tieto psy neboli verné ovciam, neboli pri nich a potulovali sa. Druhou príčinou pokazenia psov bolo ich navyknutie na majiteľa a nie na ovce. Vo väčšine prípadov došlo k tomu preto, lebo v 2. štádiu sa šteňa nedostatočne naviazalo na ovce.

Štádium 4. Predpokladom úspešného absolvovania tohto štádia je vypestovanie dôverčivého a starostlivého správania psa voči statku. Pre majiteľa psov je dôležité jasné rozlíšenie medzi štádiom 3 a 4. Pre 3. štádium sú charakteristické prvky mladistvého správania, ale vo 4. štádiu sa objavujú prejavy typické pre dospelého psa. Kým v 3. štádiu sme sa zamerali na posilnenie vrodených vlôh šteňaťa smerujúcich k vytvoreniu väzby so statkom, pre 4. štádium je typické potláčanie nežiadúcich prejavov (obr. 4.2.10). Pri učení vernosti psa sme podporovali vrode-

Orrázok 4.2.10 Kontakt nosmi je prejavom vysokého stupňa dôvery medzi psom a ovcou. Celá scéna na pastve vyžaruje pokoj a harmóniu, čo je výsledkom správneho vytvorenia sociálnych. (Slavomír Finďo)

Obrázok 4.2.11 Jedným z typických prejavov dospievajúceho psa je dvorenie ovciam sprevádzané olizovaním alebo pokusmi o párenie. (Slavomír Finďo)

nú vlohu (vpečatenie alebo naviazanie psa na ovce); učenie dôveryhodnosti je proces opačný, zameraný na odstraňovanie nežiadúcich vrodených prejavov (potláčanie zvyškov poľovného správania). Obdobie puberty psovitých šeliem trvajúce niekoľko týždňov je sprevádzané postupným objavovaním sa poľovného správania. Pri strážnych psoch sa poľovné správanie zriedkakedy vyvinie do takej miery ako pri vlkoch, ale v psoch pretrvávajú zvyšky divo žijúcich predkov s loveckým pudom. Zvyšky poľovného správania pri psoch neplnia pôvodnú funkciu zameranú na ulovenie koristi, ale sa spravidla prejavia formou hry. Viacero farmárov, majiteľov kamondorov sa v roku 1974 sťažovalo, že ich psy preháňajú a zabíjajú ovce. Farmári zapudili myšlienku ďalšieho chovania strážnych psov s odôvodnením, že: „bolo to dosť zlé, keď sme šelmy dostávali zadarmo (myslí sa z prírody) a načo by ich mali ešte aj kupovať (myslia sa psy)". Teraz je to už slabá potecha, ale keby etológ psovitých bol pozoroval tieto psy, určite by rozlíšil medzi „hravým" a „poľovným" správaním. Hranie môže byť pre ovce nebezpečné, ale psa možno tomuto zvyku odnaučiť. Dospievajúce psy sa postupne prestanú hrať s ovcami. Psychológovia zvierat pomenúvajú ktrátke úseky správania ako motorické (pohybové) prejavy, ktoré opisujú a zisťujú, ako často sa objavujú. Napr. poľovné správanie sa skladá z viacerých motorických prejavov: pozorovanie, prikrádanie, durenie, uchopenie, drhnutie, trhanie a požieranie. Dospelý vlk takéto správanie ovláda veľmi dobre. Pes však nemá vyvinuté všetky prejavy poľovného správania. Pes v porovnaní so svojim divým predkom zastal na určitom vývojovom stupni. Vývoj pastierskych strážnych psov je pozastavený na nižšom vývojovom stupni v porovnaní s inými plemenami a ich správanie je podobné skôr vĺčencom alebo mladým vlkom, ako dospelým. Správanie borderskej kólie (typický pes na zavracanie) zahŕňa pozorovanie, prikrádanie, naháňanie a niekedy uchopenie (za čo sa strácajú body na skúškach zavracania), ale zriedka prenasledované zviera strhnú. Ak strážny pes súčasne a plynule za

sebou predvedie pozorovanie (prikrádanie) durenie zvieraťa, spravidla je stratený pre účely stráženia statku. Jednotlivé oddelené prejavy poľovného správania sa však pri strážnych psoch vyskytujú, nemusia byť všetky škodlivé a preto psa hneď nezatracujeme. Najčastejšie sa vyskytuje naháňanie, zavše sprevádzané chniapaním. Naháňanie je nežiadúce, pretože pes ovce zaženie na nesprávne miesto alebo potratia jahnence. Keď sa naháňanie končí uchopením, pes často stojí a lapá dych držiac zadnú nohu ovce v papuli a pritom nevie čo ďalej robiť. Z toho je zjavné, že pes nemá vrodený úplný lovecký pud, vyvinuté poľovné správanie. Iné prejavy správania dospelého psa sa objavujú v štádiu 4. Jedným z nich je dvorenie, pes oňucháva uši ovci, lezie na ňu alebo sa ju pokúša páriť. Dvorenie nie je spravidla škodlivé, pokiaľ pes nenúti ovcu stáť tým, že ju drží za krk (obr. 4.2.11). Prejavy dospievajúcej nadradenosti, pri ktorej pes aj baran súperia o ovcu sú nebezpečné, pretože pes chniape a hryzie baranovi predné nohy. Z množstva týchto prejavov, pes zvyčajne vyrastie alebo sa jednoducho nedočká reakcie od ovci, ktorú očakával. Ak ovca nebeží, pes ju nenaháňa. Pes upriamene hľadí na ovcu a prikráda sa k nej bez toho, aby ju naháňal a hrýzol. Takýto prejav psa smeruje k postupnému vynechaniu naháňania. Ak pes naďalej zotrváva v naháňaní, musíme odstrániť podnet k takémuto správaniu alebo psa tvrdo potrestáme v okamihu, keď útočí na ovce. Psa tiež môžeme dať k inej skupine oviec, ktoré pred ním neutekajú. Majiteľ vždy musí aktívne odstraňovať nežiadúce prejavy psa. Chybné správanie možno napraviť, ale musíme mu ihneď zabrániť. Lepšie je keď skúsený majiteľ hneď v začiatkoch rozpozná prejavy nežiadúceho správania a urobí kroky na jeho odstránenie. Typickou chybou je ponechávanie mladého psa s ovcami, ktorý ešte nie je na ne dostatočne naviazaný. Ak sa v takomto prípade objaví nežiadúce správanie, upevňuje sa u psa lebo mu v ňom nemá kto zabrániť. Majiteľ spravidla nič nezbad á do času, kedy vznikne škoda a potom je už neskoro naprávať psa alebo vyžadovať od neho primerané správanie.

Štádium 5. Pes dôveryhodný a naviazaný na ovce, spravidla ich aj stráži bez ďalšieho výcviku. Psa neučíme prenasledovať šelmy. Po roku pes pohlavne a duševne dospel. Naviazanosť na statok a dôveryhodnosť by mali byť vedno vyvinuté. Pes by mal poznať svoje miesto v čriede a priestor, kde sa môže pohybovať (obr. 4.2.12, 4.2.13, 4.2.14). Pes má byť oboznámený s prácami na farme počas celého roka aby vedel, čo môže alebo nemôže očakávať. Získa rutinné návyky, ktoré netreba narúšať. Po dovŕšení jedného roka sa objavujú sexuálne a rodičovské prejavy starostlivosti. V čase párenia, môže pes opustiť ovce a nasleduje honcujúcu sučku alebo sučka vyhľadáva psa. Pes v snahe páriť sa s ovcami im môže ublížiť. Výsledkom je tiež upevnenie väzby medzi ovcami a sukou, ktorá má štence vedno s nimi v ohrade. Celý kolobeh prvého roka života začína odznova.

Obrázok 4.2.12 Večerný návrat z paše. Sučka kaukazského ovčiaka integrovaná v kŕdli oviec. (Slavomír Finďo)

Obrázok 4.2.13 Kaukazský ovčiak pri ochrane rožného statku. Tento pes celé leto strávil na pastve vedno s dobytkom, bez toho aby sa večer vracal domov. (Slavomír Finďo)

Obrázok 4.2.14 Dobre vychovaný pastiersky strážny pes sprevádza ovce cez deň aj v noci samostatne, bez prítomnosti pastiera. Kríženec podhalanského ovčiaka a čuvača. (Slavomír Finďo)

PRVÝ ROK VÝVOJA PASTIERSKEHO STRÁŽNEHO PSA

Vytváranie sociálnych vzťahov – formovanie vernosti					Prejavy dôveryhodnosti	Prejavy stráženia
Štádium 1			Štádium 2	Štádium 3	Štádium 4	Štádium 5
Novorodenec 0 – 2 týždne	Prechodné obdobie 2 – 3 týždne	Počiatky vytvárania vzťahov, ukončenie odstavenia 3 – 8 týždňov	Ranná mladosť 8 – 16 týždňov	Pokročilá mladosť Ukončenie puberty 4 – 6 + mesiacov	Dospievanie 6 – 12 + mesiacov	Dospelosť 12 + mesiacov
Šteňa je izolované od vonkajšieho prostredia. Prejavy reflexného správania: kňučanie, cicanie, vyhľadávanie tepla, lezenie.	Otváranie očí, rast mliečnych zubov, chodenie. Objavujú sa prvky naučeného správania. Matka prestáva reagovať na kňučanie šteniec.	Začínajú fungovať zmyslové orgány uši a oči. Pozorovanie iných zvierat na diaľku. Vytvárajú sa prvé sociálne vzťahy významné pre vytvorenie neskorších väzieb. Konzumácia pevnej potravy. Súperenie o potravu a zápasenie so súrodencami.	Nastupuje druhá fáza vytvárania sociálnych vzťahov; vznikajú väzby medzi súrodencami a inými druhmi zvierat. Objavujú sa prejavy nadradenosti a podradenosti, žobranie o potravu: sú základom komplexného sociálneho správania dospelého psa. Vyber objektov voči, ktorým pes prejavuje takéto správanie je čiastočne ovplyvnené prvými sociálnymi kontaktmi. Pre strážneho psa je to obdobie vytvárania väzieb s rozličnými druhmi statku. Kritické obdobie, kedy je šteňa schopné vytvoriť sociálnu väzbu sa končí v 16. týždni života.	Počiatky sociálneho správania v druhom štádiu je žiadúce upevniť. Šteňa musí byť vedno so statkom po celý čas a neslobodno mu dovoliť nekontrolovane sa stýkať s inými psami alebo ľuďmi. Výnimkou je situácia, keď je šteňa na pastve s iným, spravidla straším strážnym psom, ktorý hrá úlohu učiteľa. Potulovaniu alebo inému správaniu odpútavajúcemu pozornosť šteňaťa od statku treba zabrániť.	Prvé prejavy poľovného správania a „hry“ pozostávajúce z naháňania, chňapania, trhania vlny, ohrýzania uší. Ak sa takéto nežiadúce prejavy vyvinú, upevnia a stanu bežnými, potom ich už psa nemožno odnaučiť. Ak sa takéto prejavy neupevnia, potom postupne vymiznú z repertoáru správania šteňaťa. Začiatok honcovania sučiek, niekedy sprevádzané nepredvídaným správaním, potulovaním, hryzením oviec. Psy sa túlajú za honcujúcimi sučkami.	Stráženie a pohlavné dospievanie. Ak sa pes správnym spôsobom naviazal na statok a vymizli u neho prejavy ubližovania ovciam, potom by mal byť dobrým strážcom. Nie je žiadúce, aby prvé kontakty so šelmami mali vážnejší charakter; pes postupným dospievaním získa dôveru vo svoje schopnosti.
Začiatok a koniec štádií nie je úplne presne ohraničený vekom. Veková hranica kolíše v medziach normálu. Vyznačené hranice normálu slúžia pre ilustráciu. Určujú približný vek a prejavy strážneho psa v prvom roku života a slúžia pre majiteľa psa, aby sa vedel zorientovať pri výchove a výcviku.						

Naozaj sú pastierske strážne psy účinnou ochranou stád?

Overovanie tradičných plemien psov v teréne začali americkí biológovia koncom 70. rokov minulého storočia. Do roku 1984 sa ukázalo, že 65 – 75 % psov úspešne pracovalo pri ochrane oviec.

Chovatelia z 35 štátov USA používajú pastierske strážne psy, ktoré sa osvedčili jednak pri práci s veľkými kŕdľami vyše 1 000 oviec, ale aj s malými, niže 100 kusov. Psy strážia na otvorených priestranstvách aj v oplotených pasienkoch. Výskumníci pokračujú v overovaní účinnosti strážnych psov pre rozličné spôsoby chovu domácich zvierat. Porovnali častosť napádania čried šelmami pred a po zavedení ochrany pomocou psov. Na základe dotazníkovej akcie z roku 1982, chovatelia 158 dospelých psov potvrdili, že 98 z nich znížilo straty na domácich zvieratách. Zo 75 psov umiestnených v podmienkach častého napádania oviec šelmami, 50 významne znížilo výskyt útokov a 25 úplne zabránilo ďalším stratám. Z inej skupiny opýtaných 40 chovateľov, 39 odpovedalo, že psy im priniesli pokoj mysle, 24 z nich sa začalo menej spoliehať na iné spôsoby ochrany, napr. elektrické ploty a 21 prestalo na noc zatvárať ovce.

V Európe došlo k oživeniu chovu pastierskych strážnych psov a ich návratu k pôvodnému poslaniu ochrany stád ku koncu 20. storočia. Táto zmena súvisela s nárastom početnosti veľkých šeliem a ich postupným osídlením niektorých oblastí ich pôvodného rozšírenia. Vlky sa navrátili do Švédska, Nórska, Francúzka, Švajčiarska, Nemecka, na Moravu, medvede do Rakúska, Švajčiarska a Talianskych Álp. V snahe zabrániť vysokým stratám na statku, biológovia a ochranári začali propagovať rozličné metódy ochrany, medzi inými aj použitie ovčiarskych psov.

Aj na Slovensku vznikla potreba zlepšenia ochrany stád proti šelmám, pretože tradičný spôsob používania čuvačov zanikol niekedy po 2. svetovej vojne. Ako sme už spomenuli, uväzovanie ovčiakov do veľkej miery znefunkčnilo systém používania týchto psov na stráženie statku a viedlo k degradácii ich pôvodných vlastností, ktoré nemohli naplno uplatniť. Zavŕšením vyradenia čuvača z pracovných povinností bolo jeho uznanie medzinárodnou kynologickou organizáciou FCI ako čistokrvného plemena. „Papierové" psy dnes plnia úlohu spoločníkov a strážcov obydlí, ale na ochranu stád sa používajú výnimočne. Ich telesné rozmery sa dramaticky zmenšili v porovnaní s pôvodným typov čuvača a nemožno zaručiť, či potomkovia „výstavných krásavcov" budú mať dobré povahové vlastnosti potrebné na ochranu stád.

Od roku 1995 sme sa zamerali na obnovu tradičného používania pastierskych strážnych psov pri ochrane stád. Ako vychovať dobrého strážcu stáda sa čitateľ dočítal v predchádzajúcich kapitolách. Na tomto mieste chceme len poukázať na to, že vychovanie a používanie ovčiaka na stráženie statku tradičným spôsobom, ktorý pastieri používali po stáročia je oveľa efektívnejšie, ako ich uväzovanie na reťaze okolo salašov. V rokoch 2000 – 2003 sme za účelom správneho vychovania a následného overenia povahových vlastností a účinnosti pri ochrane stád, umiestnili 50 šteniec ovčiakov na rôznych farmách. Použili sme nasledovné plemená: slovenský čuvač, podhalanský ovčiak, kaukazský ovčiak a kríženec: slovenský čuvač × podhalanský ovčiak, slovenský čuvač × kaukazský ovčiak a kaukazský ovčiak × stredoázijský ovčiak. Do konca roka 2003 prežilo 40 psov, z ktorých 15 bolo starších ako jeden rok. Okrem fariem s týmito psami, do prieskumu sme zahrnuli aj ďalšie, kde stráženie zabezpečovali psy vždy uviazané alebo uviazané a vedené na voľno (tabuľka 4.2.1).

Tabuľka 4.2.1Porovnanie efektívnosti pastierskych strážnych psov vzhľadom na spôsob ich použitia pri ochrane oviec na letných salašoch v rokoch 2000 – 2003 (Finďo 2003)

	Spôsob použitia ovčiakov na stráženie statku		
	Uviazané psy	Kombinácia psov uviazaných a na voľno	Psy na voľno
Počet fariem	62	37	18
Celkové straty na hospodárskych zvieratách	760	84	8
Minimálne straty na jednu farmu	0	0	0
Maximálne straty na jednu farmu	108	15	4
Priemer	12,26	2,27	0,44

Z prieskumu vyplynulo, že strážne ovčiaky, ktoré sprevádzali statok vo dne na pastve a v noci neboli uviazané, významne znížili priemerné aj maximálne straty na jednu farmu v porovnaní s lokalitami, kde psy boli stále uviazané. Kombinácia uviazaných a na voľno vedených psov tiež priniesla pozitívne výsledky. Všetkých 117 fariem zahrnutých do prieskumu bolo umiestnených v areáli veľkých šeliem a pred realizovaním štúdie sa u nich vyskytli škody väčšieho alebo menšieho rozsahu (obr. 4.2.15).

Obrázok 4.2.15 Navrátenie slovenského čuvača k čriedam oviec je výzvou pre farmárov a chovateľov tohto plemena. (Slavomír Finďo)

5

ELEKTRICKÝ OPLÔTOK A ODRÁDZADLÁ

Mechanizmus účinku

Elektrický oplôtok je bežným technickým riešením pre obmedzenie pohybu dobytka na pastve v určitom priestore. Pretože konštrukcia oplôtka nie je skutočnou fyzickou zábranou pre veľké zvieratá, jeho účinok sa zakladá na vytvorení podmieneného reflexu po získaní nepríjemných skúseností z elektrického šoku. Ak má byť oplôtok účinný, potom všetky zvieratá, ktorých pohyb chceme obmedziť, musia postupne získať individuálnu skúsenosť s elektrickým prúdom. Ak sa jedná o domáce zvieratá v uzatvorenom priestore plota, vypestovanie rešpektu je otázka niekoľkých dní. Ponaučené jedince si potom udržiavajú určitý odstup od plota a viacej sa ho nedotýkajú, pretože šok je taký silný, že sa naň v nijakom prípade nedá zvyknúť. Ak ide o voľne žijúce zvieratá (šelmy, kopytníky alebo iné), ktorým chceme zabrániť vstup do vnútra oplotenia, tieto tiež musia získať negatívnu skúsenosť. To znamená, že trvá určitý čas, kým sa jedince miestnej populácie naučia správne reagovať na nový druh bariéry. V čase nadobúdania skúsenosti, však zvieratá môžu zvaliť, pretrhnúť alebo jednoducho preraziť oplotenie, preto je potrebná jeho každodenná kontrola a údržba. Okrem správnej konštrukcie plota je dôležitá jeho viditeľnosť, pretože tenké drôty v noci a pri rýchlom pohybe zvieratá nezbadajú.

Rozdiely v elektrických plotoch na ohradenie pastvy a ochranu dobytka proti šelmám

Konštrukcia elektrického plota určeného na pasenie domácich zvierat vo vymedzenom priestore sa zásadne líši od oplôtka určeného na ochranu hospodárskych zvierat proti napadnutiu šelmami. Túto skutočnosť treba zdôrazniť, pretože chovatelia statku často nerozlišujú alebo nepoznajú rozdiely v konštrukcii a účinku plotov určených pre domáce a voľne žijúce zvieratá. Nízky plot do 1 m s dvomi radmi vodičov používaný na uzavretie zvierat na pastve, nie je nijakou prekážkou pre vlka alebo medveďa. Toto je potrebné posúdiť aj pri rozhodovaní o tom, či v prípade škody na statku farmár urobil účinnú prevenciu proti šelmám alebo nie. Vytvorenie skutočnej bariéry proti šelmám vyžaduje výstavbu plotu z viacerých vodičov, oveľa vyššieho a dobre viditeľného.

Kde je účelné použitie elektrického plota

Dobre urobený a udržiavaný elektrický plot nesporne patrí medzi najúčinnejšie zábrany na ochranu stád pri košarovaní v nočných hodinách, či už na letných pastviskách vzdialených od ľudských obydlí alebo v ich bezprostrednej blízkosti. Keďže sa jedná o statické zariadenie, pre ochranu čried oviec v denných hodinách na odľahlých pastviskách je nepoužiteľný. Pasúce sa kŕdle oviec a kôz vo vrchovskom prostredí, predovšetkým v blízkosti lesa alebo roztrúsenej krovitej vegetácii sú vystavené riziku denných útokov vlkov v skorých ranných a dopoludňajších hodinách. Medveď zriedkavejšie zaútočí na pastve ako vlk. Použitie elektrického plota

Obrázok 5.1 Včelnica chránená proti medveďom pomocou elektrického oplotenia. (Michal Kalaš)

má aj niektoré technické obmedzenia, napr. typ elektrického zdroja na vzdialených pastviskách, ale výrobcovia ponúkajú široké spektrum možností riešenia aj pre takéto situácie. Elektrický plot je najlepšou metódou ochrany proti medveďovi na ochranu včelstiev, ovocných sadov a polí s menšou výmerou (Kalaš 2011, obr. 5.1).

Konštrukcia a technické parametre elektrického plota odolného voči veľkým šelmám

Preskočenie plota je aktuálne u vlka, nezvyčajné u medveďa, ktorý má tendenciu prekážky preliezať. Odporúčaná minimálna výška je 175 cm. Ako vodiče sa používajú drôty alebo pásky, ale proti šelmám je účelnejšie používať dobre vodivé drôty s minimálnou hrúbkou 2 mm a vysokou pevnosťou v ťahu. Husté a hrubé osrstenie veľkých šeliem tvorí dobrú izolačnú vrstvu, preto napnutie drôtu je treba udržiavať na hodnote okolo 180 kg a pravidelne ho kontro-

lovať. Dobré napnutie drôtu sa dosiahne jeho uchytením o stĺpik pomocou struny. Potrebné je použiť minimálne 6 až 7 radov vodivých drôtov, pri vzdialenosti stĺpikov 4 – 6 m a napätí 4 500 V, prípadne i viac pri 1 sekundových impulzoch. Vzdialenosť drôtov v dolnej časti plota býva menšia, ako pri vrchu. Ak je prvý spodný drôt pichľavý a napnutý tesne, asi 10 cm nad zemou, potom je plot účinný aj proti podlezeniu alebo podhrabaniu vlkmi (obr. 5.2). Spodné drôty nesmú byť v kontakte s vegetáciou, aby nedošlo ku skratu. Preto súčasťou pravidelnej údržby oplotenia je vykášanie vegetácie alebo jej likvidácia vhodným herbicídom. Elektrický plot musí byť pre chránené zvieratá a šelmy viditeľný, aby ho neprerazili. Zviditeľnenie drôtov možno dosiahnuť, napr. upevnením kúskov plastickej alebo hliníkovej pásky na vodiče vo vzdialenosti 40 – 50 cm od seba. Dĺžku pások treba prispôsobiť vzdialenosti vodičov tak, aby nedošlo k skratu.

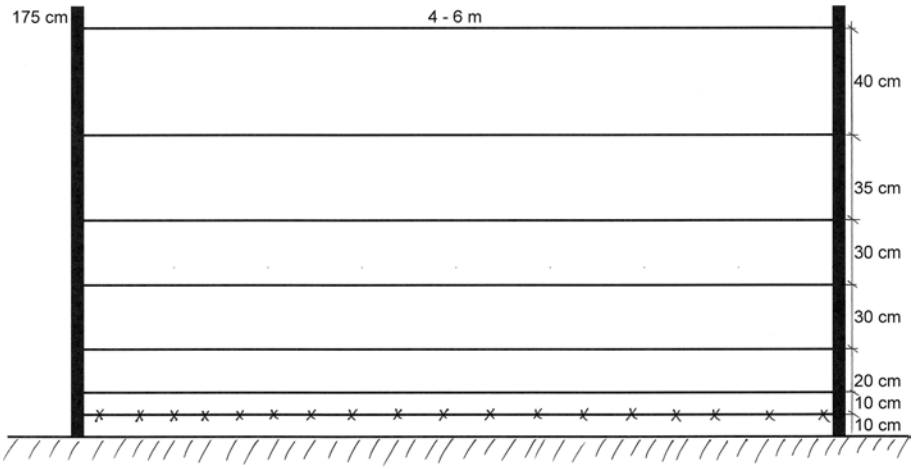

Obrázok 5.2 Príklad konštrukcie elektrického plota na ochranu hospodárskych zvierat proti vlkom a medveďom. (Michaela Skuban)

Čo sú odrádzadlá a ako účinkujú

Odrádzadlá sú pásky široké 8 cm, dlhé 40 – 50 cm vyrobené z plastov dobre viditeľných farieb (biela, žltá), hliníkovej fólie alebo látky zo starých šiat. Výhodné je použitie reflexných pások, ktoré odrážajú svetlo mesačného svitu alebo iné osvetlenie. Pásky alebo nastrihané kúsky handričiek pestrých farieb sú uviazané na jeden napnutý drôt, prípadne silnú šnúru vo vzdialenosti okolo 45 – 50 cm od seba. Odporúčaná výška drôtu nad zemou je 60 – 70 cm. Vzdialenosť stĺpikov býva okolo 9 m, musí umožniť napnutie drôtu tak, aby sa pásky nedotýkali zeme a pohybovali pri závane vetra. Ide teda o optické plašidlá vzbudzujúce rešpekt alebo strach u vlkov, ale proti medveďovi sú neúčinné. Ide o starú metódu používanú v minulosti na chytanie vlkov do sietí. Odrádzadlá sa inštalovali v dvoch dlhých úsekoch, napr. pozdĺž hrebeňa alebo doliny, kde boli zaľahnuté vlky a v závere pasce sa zužovali do lievika širokého okolo 150 – 200 m, kde bola natiahnutá sieť. Pretože vlky sa báli prekročiť optickú bariéru, pri natláčaní postupovali smerom k záveru lievika, kde sa chytili do siete. V novších časoch použili túto starú metódu na odchyt vlkov za účelom ich označenia telemetrickým obojkom a ďalšieho výskumu.

Účinnosť odrádzadiel testovali aj výskumníci a dospeli k záveru, že odpudivý efekt na vlka trval v zajatí veľmi krátko (30 minút) a v prírode pri ochrane statku 60 – 75 dní (Davidson-Nelson, Gehring 2010). Účinok sa zakladá na správaní zvierat odborne nazývanom „neofóbia", teda strach alebo rešpekt z nových a neznámych vnemov (optických, čuchových, zvukových, chuťových, dotykových). Domáce, či divé zvieratá si na nové vnemy (predmety), ktoré im bezprostredne neškodia postupne zvyknú a prestanú ich rešpektovať. Dokonca niektoré domáce zvieratá handričky požrali (kozy). Preto sa zdá, že odrádzadlá sú vhodné iba na krátkodobú ochranu proti vlkom alebo v kombinácii s elektrickým plotom.

Kombinácia elektrického plota a odrádzadiel

Dôležitou podmienkou úspešného použitia elektrického plota je jeho dobrá viditeľnosť. Túto dosiahneme uviazaním pások alebo handričiek priamo na vodiace drôty ohradníka alebo inou alternatívou je umiestnenie odrádzadiel pred elektrický plot z vonkajšej strany, odkiaľ sa očakáva príchod šeliem. Je to veľmi vhodný spôsob zvýšenia účinnosti bariérového efektu, pretože dobytok nemá prístup k visiacim páskam alebo handričkám povešaných na elektrických drôtoch a odrádzadlá umiestnené 0,5 – 1 m pred ním zviditeľnia prekážku.

Kombinácia elektrického plota a pastierskych strážnych psov

Dobre vychované a vedené pastierske strážne psy sú vhodnou metódou ochrany hospodárskych zvierat cez deň aj v noci. Pri nocovaní statku v blízkosti dedín alebo ľudských obydlí môže vzniknúť konflikt medzi ovčiakmi a okoloidúcimi ľuďmi. V takomto prípade je dobré kombinovať použitie psov a elektrických ohradníkov. V noci je statok vedno so psami zatvorený v oplôtku alebo sú psy uviazané mimo neho. V denných hodinách je dobré zabezpečiť ochranu na pastve s ovčiakmi.

ZÁVER

Jedným z predpokladov zachovania veľkých šeliem v našej prírode je zlepšenie ich spolunažívania s človekom. Škody zapríčinené šelmami na hospodárskych zvieratách sú citlivou stránkou tohto súžitia, pretože okrem finančných strát vyvolávajú u ľudí aj negatívne emócie.

Našou snahou bolo objasniť tri okruhy problémov. Spresnili a aktualizovali sme základné informácie o spôsobe života a škodlivej činnosti vlka, medveďa a rysa. Ďalej sme zhrnuli najdôležitejšie poznatky o možnostiach správnej identifikácie pôvodcu škody, doplnené početnými farebnými obrázkami strhnutých zvierat s opisom zranení a pobytových znakov charakteristických pre jednotlivé druhy šeliem. Z viacerých metód používaných na ochranu statku pred šelmami sme sa sústredili na pastierske strážne psy a elektrické oplôtky. Tieto dve metódy, prípadne ich kombinácia sú najefektívnejšie a ľahko dostupné pre chovateľov dobytka. Našim želaním je, aby odporúčania týkajúce sa správneho výberu, výchovy a vedenia pastierskych strážnych psov prispeli nielen k zlepšeniu ochrany stád, ale aj prinavráteniu slovenské čuvača k jeho pôvodnému poslaniu. Nezmienili sme sa o viacerých moderných technických a chemických metódach ochrany, ktorých efektívnosť je diskutabilná alebo sú pre našich farmárov zatiaľ nedostupné.

POĎAKOVANIE

Úprimná vďaka patrí kolegom lesníkom, spolupracovníkom zo štátnej ochrany prírody, chovateľom psov a propagátorom ovčiakov na stráženie statku, ktorí k vydaniu publikácie prispeli fotografiami a skúsenosťami získanými z územia ich pôsobnosti. Ich mená sú uvedené pri každom obrázku.

Za finančnú podporu ďakujeme Environmentálnemu fondu SR a firmám Alchem, spol. s r. o., Senica a Fytofarm, spol. s r. o., Bratislava.

POUŽITÁ LITERATÚRA

Bang, P., Dahlstrøm, P. 2004: Animal tracks and signs. Oxford University Press, Oxford, New York.

Belajev, D. K. 1979. Destabilizing selection as a factor in domestication. Journal of Heredity 70: 301–308.

Berry, M., Stewart, D., Landry, J. M., Coppinger, R. 2011: Improving the success of breeding programs for livestock guarding dogs, with reference to South Africa. International Working Dog Association (v tlači).

Bobyr, G. J. 1991: Etologické zvláštnosti medveďa hnedého vo vzťahu k využívaniu živočíšnych potravných zdrojov. In V. S. Pajetnov editor: Medvede ZSSR. Stav populácií. Zborník 4. Konferencie výskumníkov medveďa hnedého v ZSSR. Kaukazská Biosférická Rezervácia. Rzhev. ss. 25 – 33.

Ciucci, P., Boitani, L. 1998: Il Lupo: elementi di biologia, gestione, ricerca. Instituto Nazionale per la Fauna Selvatica, Alessandro Ghigi, Documenti Technici 23.

Coppinger, R., Coppinger, L. 2001: Dogs. A startling new understanding of canine origin, behaviour, and evolution. Scribner, New York, London, Toronto, Sydney, Singapore.

Davidson-Nelson, S. J., Gehring, T. M. 2010: Testing fladry as a nonlethal management tool for wolves and coyotes in Michigan. Human – Wildlife Interactions 4 (1): 87–94.

Dolejš, K. 1984: Stopařství. Státní zemědelské nakladatelství, Praha.

Fico, R. 1993: The impact of predators on livestock in the Abruzzo region of Italy. OIE Revue Scientifique et Technique 12 (1): 39 – 50.

Filonov, K. P. 1989: Ungulates and large predators in wildlife reserves. Nauka, Moskva.

Finďo, S. 1997: Obnovenie tradície využívania pastierskych strážnych psov. Nadácia pre zachovanie zveri Slovenských Karpát, Zvolen.

Finďo, S. 2002: Potravná ekológia vlka (*Canis lupus*) v Slovenských Karpatoch. In: Výskum a ochrana cicavcov na Slovensku V. Zborník referátov z konferencie, ŠOP, COPAK, Banská Bystrica, 43 – 55.

Finďo, S. 2003: Livestock guarding dogs and carnivore conservation in Slovakia. Report. Spoločnosť pre karpatskú zver, Zvolen.

Finďo, S. 2005: Reducing sheep losses to large predators by use of livestock guarding dogs. Beiträge zur Jagd und Wildlforschung 30: 213 – 221.

Finďo, S., Chovancová, B. 2004: Home ranges of two wolves packs in the Slovak Carpathians. Folia Zool. 53 (1): 17 – 26.

Finďo, S., Hood, A. 2001: Interakcie veľkých šeliem a oviec na vybraných salašoch stredného Slovenska. Folia venatoria 30-31: 199 – 206.

Hála, J. 2001: Salašnícka epopeja. Q-EX, a. s., Trenčín.

Hell, P. 1973: Ergebnisse der Luchsforschung in der CSSR. Beitr. Jagd Wildforsch. 8: 335–344.

Hell, P., Slamečka, J. 1999: Medveď v slovenských Karpatoch a vo svete. PaRPRESS, Bratislava.

Herfindal, I., Linnell, J. D. C, Odden, J, Nilsen, E. B. and Andersen, R. 2005: Prey density, environmental productivity and home-range size in the Eurasian lynx (*Lynx lynx*). J. Zool., 265: 63–71.

Holdt, B. M., Pollinger, J. P., Lohmueller, K. E., Han, E. J., Parker, H. G., Quignon, P., Degenhardt, J. D., Boyko, A. R., Earl, D. A., Auton, A., Reynolds, A., Bryc, K., Brisbin, A., Knowles, J. C., Mosher, D. S., Spady, T. C., Elkahloun, A., Geffen, E., Pilot, M., Jedrzejewski, W., Greco, C., Randi, E., Bannasch, D., Wilton, A., Shearman, J., Musiani, M., Cargill, M., Jones, P. G., Qian, Z. W., Huang, W., Ding, Z. L., Zhang, Y. P., Bustamante, C. D., Ostrander, E. A., Novembre, J. and Wayne, R. K. 2010: Genome-wide SNP and haplotype analyses reveal a rich history underlying dog domestication. Nature 464: 898–902.

Kalaš, M. 2011: Škody spôsobované medveďom hnedým v oblasti Národného parku Malá Fatra. Slovenský chov 1: 22.

Kalaš, M. 2011a: Medvede a včelstvá – kde je riešenie? Včelár 4: 74 – 75.

Kalinin, V. A., Ivanova, T. M., Morozova, L.V. 1992: Nacionalnije porody služebnych sobak asiatskovo proischoždenia. Patriot, Moskva.

Karlsson, J., Johansson, Ö. 2010: Predictability of repeated carnivore attacks on livestock favours reactive use of mitigation measures. Journal of Applied Ecology 47: 166 – 171.

Kholová, H. 1987: Historie psího rodu. Práce, Praha.

Komárek, J. 1947: Kavkazská cesta. Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, Praha.

Kopeliovič, B. 1999: Stredoázijský ovčiak. Kontakt Plus, s. r. o., Bratislava.

Koreň, M., Finďo, S., Skuban, M., Kajba, M. 2011: Habitat suitability modelling from non point data. The case study of brown bear habitat in Slovakia. Ecological Informatics 6:296 – 302.

Kruuk, H. 2002: Hunter and hunted. Relationships between carnivores and people. Cambridge University Press, Cambridge.

Linnell, J., Odden, J., Kvam, T., Andersen, R., Moa, P. 2000: Who did it? Age and specific depredation rates of Eurasian lynx on domestic sheep. Carnivore Damage Prevention News 2: 9 – 10.

Levin, M. 2000: Electrical fences against large predators. Carnivore Damage Prevention News 2: 6 – 7.

Macdonald, D., Boitani, L. 1979: Carnivore management: plea for an ecological ethic. In Animal Rights, ed. W. Patterson and R. Ryder, 165 – 177. London: Centaur Press.

Mertens, A., Promberger, Ch., Gheorge, P. 2002: Testing and implementing the use of electric fences for night corrals in Romania. Carnivore Damage Prevention News 5: 2 – 5.

Okarma, H. 2000: Ryś. Świat, Warszawa.

Papageorgiou, N., Vlachos, Ch., Sfougaris, A., Tsachalidis, E. 1994: Status and diet of wolves in Greece. Acta Theriologica 39 (4): 411 – 416.

Podolák, J. 1982: Tradičné ovčiarstvo na Slovensku. Veda Vydavateľstvo SAV, Bratislava.

Poľovnícka Štatistika 2000 – 2010: Národné lesnícke centrum Zvolen.

Salvatori, V., Okarma, H., Ionescu, O., Dovhanych, Y., Finďo, S., Boitani, L. 2002: Hunting legislation in the Carpathian Mountains: implications for the conservation and management of large carnivores. Wildlife Biology 8 (1): 3 – 10.

Sidorovich, V. E., Tikhomirova, L. L., Jędrzejewska, B. 2003. Wolf *Canis lupus* numbers, diet and damage to livestock in relation to hunting and ungulate abundance in northeastern Belarus during 1990–2000. Wildl. Biol. 9: 103 – 111.

Skuban, M. 2005: Diet of four wolf packs in the Bieszczady Mountains, SE Poland. Diplomová práca, Ludwig Maximilian Universität, München.

Skuban, M. 2011: Dem Braunbären auf dem Spur…: Lebensweise, Geschichte, Mythen. Leopold Stocker Verlag, Graz.
Slobodyan, A. A. 1993: The brown bear – Ukraine. In M . A. Vaisfeld and I. E. Chestin editors: Bears: Distribution, ecology, use and protection. Nauka, Moskva. pp. 67 – 91.
Stolllmann, A. 1963: Príspevok k poznaniu rysa ostrovida, *Lynx lynx* (L) v Československých Karpatoch. Zoologické listy – Folia Zoologica 12(4): 301 – 316.
Škultéty, J. 1967: Škody spôsobené medveďom. In IV. Vedecká konferencia VÚLH, časť I, VÚLH, Zvolen. 137 – 141.
Vidrih, A. 2002: Electric fencing and carnivore damage prevention. Carnivore Damage Prevention News 5: 10–12.
www.kangal-dog.de
Zimen, E. 1989: Der Hund. Abstammung – Verhalten – Mensch und Hund. C. Bertelsmann Verlag GmbH, München.
Zimen, E. 1990: Der Wolf. Verhalten, Ökologie und Mythos. Knesebeck GmbH & Co. Verlags KG, München.

AKO CHRÁNIŤ HOSPODÁRSKE ZVIERATÁ
PROTI VEĽKÝM ŠELMÁM

Autori: Slavomír Finďo, Michaela Skuban
Grafická úprava a sadzba: Ľuboš Frič
Vydal: Spoločnosť pre karpatskú zver, ul. Tulská 29, SK-96001 Zvolen
Tlač: EM Design, Zvolen
Rok: 2011
Vydanie: prvé
Náklad: 800 ks
Rozsah: 100 s.

© Spoločnosť pre karpatskú zver 2011

ISBN 978-80-970835-2-6

SPOLOČNOSŤ PRE KARPATSKÚ ZVER

ISBN 978-80-970835-2-6